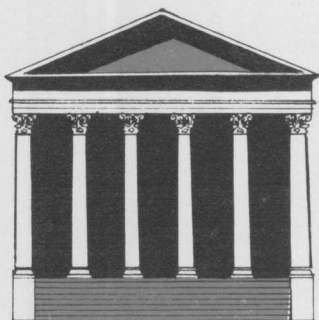

Ma. DOLORS MOLAS I FONT

ELS AUSETANS
I LA
CIUTAT D'AUSA

OSONA A LA BUZZACA / 4

Ma. DOLORS MOLAS I FONT

**ELS AUSETANS
I LA CIUTAT D'AUSA**

**PUBLICACIONS DEL PATRONAT D'ESTUDIS AUSONENCS
VIC**

DIRIGEIXEN LA COL·LECCIÓ:

**JOAQUIM ESPONA I ARUMÍ
ASSUMPTA FARGAS I RIERA
RAMON ORDEIG I MATA
RAMON POU I RIUS**

Primera edició: setembre de 1982

© M^a. Dolors Molas i Font

Aquesta edició, incloent-hi el disseny de la coberta, és propietat del Patronat d'Estudis Ausonencs.

Administració: Biblioteca Episcopal, c. Santa Maria, 1 - VIC

Dipòsit Legal: B. 41.338 - 1982

ISBN: 84-300-8135-6

Imprès a: Impremta Planàs - Sant Hipòlit de Voltregà.

Al meu pare

*Sempre tingues al cor la idea d'Ítaca.
Has d'arribar-hi, és el teu destí.
Però no forcis gens la travessia.
És preferible que duri molts anys
i que ja siguis vell quan fondegis a l'illa,
ric de tot el que hauràs guanyat fent el camí,
sense esperar que t'hagi de dar riqueses Ítaca.*

KONSTANTINOS P. KAVAFIS,
Ítaca.

Els pobles prehistòrics catalans, arran de l'adopció de la nova economia neolítica de producció fa set mil anys, viuen cada vegada més arrelats a la terra i esdevenen pagesos i pastors. La terra els reté, però també els limita, i cada possibilitat d'un paisatge concret els lliga més i més. Crec que és aquest el moment en què es perfilen les comarques catalanes que, a la vegada, model·len el tarannà del poblament que les ocupa. Dures i esforçades experiències contribueixen al seu arrelament definitiu. L'acumulació d'experiències reeixides els compensa i els dota d'una dinàmica de relació i fins de superioritat enfront a les poblacions de comarques veïnes, per crear una més gran solidaritat, tot i conservar uns matisos propis.

Si analitzem les restes de la cultura material de les diferents èpoques prehistòriques, veiem que a cada moment i per sota d'aquells elements que habitualment interpretem com a unitats culturals (forma de vida, ritus sepulcral, formes i decoracions de terrissa o semblança d'utilitatge, etc.), hi ha variacions i matisos diferents i ben notables a cada comarca.

La comarca d'Osona és un cas ben clar. Malgrat que hi trobem manifestacions que del neolític ençà es documenten en moltes comarques catalanes, sempre apareixen notes específiques, no sempre ben avaluades, que marquen una gran originalitat.

A l'època protohistòrica aquest fet queda palès quan se'ns parla dels ausetans. La primera història escrita ja ens parla de la personalitat d'aquest poble i d'un protagonisme que s'inscriu netament en la filogènesi de les més clares accions nacionalistes catalanes.

La rebel·lió d'Amusic contra Roma no és una vulgar reacció testimonial, és l'expressió d'un poble segur de si mateix, d'una voluntat de llibertat i d'independèn-

cia que rebutja un patronatge imposat i no pactat.

Coneixem molt poc el vertader procés de formació del poble ausetà. L'arqueologia prehistòrica a Osona no ha assolit encara el nivell suficient per seguir pas a pas aquest procés. No tenim però gaires dubtes que els elements que contribueixen a la cohesió del poblament comarcal poden relacionar-se per acció o reacció amb la presència dels elements continentals que a les darreries de l'Edat del Bronze es documenten a la comarca. En tot cas podem admetre el començament d'aquest procés abans de l'any -1.000. Si els camins d'aquestes aportacions a Osona són del nord, de l'est o de l'oest és la recerca arqueològica la que ho haurà d'establir. Indicis d'un o altre camí s'acusen en fases més tardanes. A favor d'un camí de ponent hi posariem la política pariona amb els ilergets. De cara al llevant ho planteja la problemàtica expansió cap al Gironès, però directament del nord explicaria el nom d'ausocerets d'Aviè que creiem que reflecteix fidelment l'òsmosi constant entre el poblament d'ambdues comarques.

Si les fonts utilitzades pel vell Periple utilitzat per Aviè recorden una població d'ausocerets, podem admetre sense esforç que els ausetans, com a poble, estarien ja constituïts en el segle -VIe. cosa que explicarà millor llur protagonisme posterior.

La resistència dels ausetans, bé que representa un episodi més de l'imperialisme romà, és per nosaltres molt important perquè enriqueix la informació directa en introduir-nos les fonts escrites per a la comarca d'Osona, i ens permet plantejar tota la problemàtica històrica immediata, i en primer lloc la del centre i capitalitat dels ausetans. Ausa, ciutat epònima com Ilerda i Indika, espera encara una ben guanyada resurrecció.

Aquest és un dels objectius que s'ha plantejat Dolors Molas en aquest llibre. Reunir la totalitat de les fonts històriques, siguin literàries o arqueològiques i epigràfiques, que puguin permetre un replantejament general de la història primera d'Ausa i de tota la terra d'Osona.

Estem en aquests moments vivint a Catalunya una esplèndida revalorització de tot el patrimoni històric,

artístic, arqueològic i cultural. Volem potenciar amb la metodologia més exigent la tradicional activitat de recerca, particularment rica a Osona amb la nova empenta de la represa de les nostres més preuades Institucions. Per això és essencial un coneixement a fons de totes les fonts històriques.

En aquest llibre hi trobareu en amples capítols desgranades les fonts històriques literàries dels vells historiadors, les fonts arqueològiques, epigràfiques, numismàtiques, etc. que estableixen l'estat actual del coneixement d'Ausa i dels ausetans. Hi ha també el que ara pot dir-se sobre Ausa com a resultat inicial de les darreres excavacions realitzades suara per l'autora. Dolors Molas, doctorada a l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona amb un molt important estudi de protohistòria italiana, demostra a l'ensem que uns coneixements exhaustius de les fonts clàssiques i de la bibliografia moderna, la formació, capacitat, entusiasme i vocació de recerca que caracteritza les joves promocions universitàries de l'Escola Arqueològica Catalana. D'aquestes qualitats n'esperem una continuada activitat a Ausa perquè aviat repregui en el coneixement de les primeres ciutats catalanes el lloc que li correspon.

La Noguera

Setembre de 1982

Joan Maluquer de Motes i Nicolau

El treball que teniu a les vostres mans no ha estat realitzat pensant en els professionals de l'Arqueologia i de la Història Antiga, sinó que pretén fer arribar a tot el públic interessat en els orígens històrics més remots de la nostra comarca, un estudi científic i coherent del passat ibèric i romà a Osona.

Hem intentat que el plantejament del llibre sigui clar i concís; tanmateix, el capítol dedicat als textos clàssics, per raó del mètode de citació dels documents, pot resultar més erudit i lent. Ara bé, creiem que les dades recollides en la primera part de l'obra són prou vàlides per poder comprendre l'interès que la tribu ibèrica dels ausetans i la ciutat romana d'Ausa van despertar en els historiadors clàssics en el moment transcendent de l'entrada a la Història.

Perquè creiem en la dialèctica del canvi, voldríem que aquest treball de recerca històrico-arqueològica fos el darrer exemple de com fins ara ha estat realitzada la investigació a casa nostra. Donada la joventut d'aquesta ciència, l'arqueologia ha estat feta durant molts anys de forma un xic independent i poc científica, i per això aquest treball ha hagut d'ésser realitzat a partir de dades esporàdiques, no sempre publicades i poc treballades. Ara bé, hem de retre un sincer homenatge a tots els pioners que dels primers decennis del segle XX ençà, van iniciar els treballs arqueològics a Osona, encapçalats per mossèn Josep Gudiol i continuats pel doctor Eduard Junyent.

Afortunadament, i gràcies al suport dels òrgans de govern de la nostra terra, que van prenent consciència de la importància de l'estudi del nostre passat i que han col·laborat de forma decisiva en aquesta tasca —sota el patrocini del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya—, avui dia l'arqueologia pren ja una dinàmica

i una serietat que farà que, a partir d'ara, les riqueses del nostre subsòl puguin ser interpretades i treballades de forma molt més precisa i rica. És una esperança que tenim tots els que lluitem i treballem en aquest camp.

Finalment, i ja que en bona part tots som fruit d'aquelles persones que han contribuït a la nostra formació, voldria expressar el més sincer reconeixement al doctor Joan Maluquer de Motes i Nicolau, per haver despertat i desenvolupat en mi la vocació pel món de la protohistòria mediterrània. Voldria també que en aquest treball hi veiéu identificades les directrius bàsiques de tots aquells ensenyaments als quals ell m'ha introduït.

* * * * *

ABREVIATURES

AC	Archeologia Classica
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACV	Arxiu Capitular de Vic
AIEC	Annuari de l'Institut d'Estudis Catalans
BCGurb	Butlletí de la Colla de Gurb (1919-1920)
BRAH	Boletín de la Real Academia de la Historia
BSACEVic	Butlletí de la Societat Arqueològica del Centre Excursionista de Vic
Bull.Comm. Arch.Com.	Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma, Roma
CIL	Corpus Inscriptionum Latinorum
CVA	Corpus Vasorum Antiquorum
CTEEHR	Cuadernos de Trabajo de la Escuela Española de Historia y de Arqueología de Roma, Roma
EAA	Enciclopedia dell'Arte Antica
FHA	Fontes Hispaniae Antiquae, ed. a càrrec de A. Schulten, P. Bosch Gimpera, L. Pericot i, R. Grosse. Universitat de Barcelona.
J.S.E.A.	Junta Superior de Excavaciones Arqueológicas, Memórias
MEV	Museu Episcopal de Vic
MLI	Monumenta Lingua Ibérica
Rev.Arch.	Revue Archeologique
Rev.Intern.Etud.Basq.	Rèvue Internationale d'Études Basques
St.Stor.Ant.Class.	Studi Storici dell'Antichità Classica

I. Les fonts escrites. Els textos

*Busquem amb el desig de trobar i
trobem amb el desig de cercar encara.*

SANT AGUSTÍ

1. L'ORA MARÍTIMA D'AVIÈ

La referència més antiga que tenim sobre l'existència de pobles ibers en el llevant i nordest peninsular és el poema l'Ora Marítima de Ruf Fest Aviè, autor del segle IV que s'inspirà en la descripció del Mediterrani d'un Periple escrit vers l'any —520 per un anònim navegant massaliota.

Aviè situa els ibers després del riu Sicano (Xúquer) i n'estableix el límit nord, primer en el Cap Pirineu (Bear) i en un segon moment en el riu *Oranus* (el riu Lez, prop de Montpeller per a Shulten¹ i l'Erau per a altres)², riu que faria de frontera entre els ibers i els ligurs (v. 612-614). En l'angle nordest de la península esmenta, entre les tribus ibèriques, els indigets a la costa nord amb la ciutat de *Cypsela* (523-535) —potser a la desembocadura del Ter³ o en el lloc de l'actual Ullastret⁴—, els cerets i els ausocerets a l'interior vers els Pirineus Orientals (v. 550-551) i, finalment, els sordons al nord amb la ciutat de *Pyrenae* (v. 552-559).

Schulten, basant-se en les paraules d'Aviè: ... *el terreny que en un temps van posseir els cerets i els durs ausocerets; avui, amb aquest mateix nom són coneguts una tribu dels ibers* (v. 550-551), creia que aquests tenien un origen ligur i que després van ésser subjugats pels ibers en el seu avanç vers el nord: ... *la terra ibèrica i els aspres ligurs són separats pel llit d'aquest riu (Oranus)* (v. 613-614). Segons el mateix autor, els noms de Ceret i de Cerdanya confirmarien que els cerets habitaven el Pirineu oriental i els ausocerets, barreja de cerets i d'ausetans de la Plana de Vic, se situarien en les terres que s'estenen entre els dos pobles. Llavors, i sempre segons Schulten, caldria acceptar la presència d'ausetans ja en el segle -VI⁵.

La hipòtesi de l'antiguitat del poble ausetà vindria ratificada, d'acord amb l'opinió de Bosch-Gimpera, per l'arrel —auso, arrel que pertany a un estrat filològic molt antic en les terres pirinenques i que apareix en diferents noms ètnics de les seves gents, com per exemple els ausci del sud de França, i que per a Meyer-Lübke és l'arrel dels èuscars o bascs⁶.

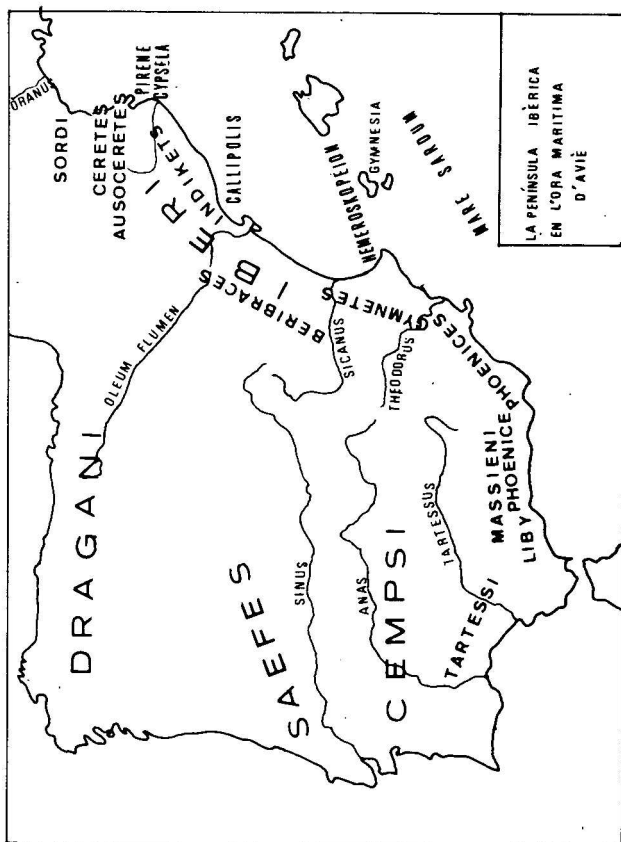
Altres investigadors, com Maluquer, consideren que els cerets de la Cerdanya de l'Ora Marítima són els mateixos ceretans esmentats per Plini a mitjans del segle I, mentre que els ausocerets estarien entre els cerets i els ausetans de la zona de Vic. Dels ausocerets, mai més no se'n parla i possiblement ocuparien les terres de la Garrotxa i de Besalú, lloc on en el segle II Ptolomeu col·loca els castellans⁷.

Nogensmenys, nosaltres creiem que és massa arriscat donar tanta autoritat a les paraules d'un poeta que va beure en fonts nou-cents anys anteriors a ell, circumstància que posa en dubte la fidelitat històrica del text. La informació que aquest ens proporciona és vàlida en unes dades bàsiques: l'existència d'ibers en el segle -VI en ellevant i en el nord-est de l'interior de Catalunya i de dos pobles amb arrels molt antigues, els cerets i els ausocerets, que suposàriem que són els futurs ceretans i ausetans esmentats en època romana per Titus Livi (anys -59 al 17 de l'era) i per Plini (anys 23 al 79), ja que, tal com veurem més endavant, quan es parla d'aquests darrers mai no es fa referència als primers.

2. *ELS IBERS EN ELS TEXTOS CLÀSSICS DES DEL SEGLE -VI FINS AL -III.*

Des del segle -VI fins al -III són diversos els escriptors grecs i llatins que parlen d'ibers en la vessant mediterrània peninsular, a vegades de manera bastant inconcreta i esmentant confusament els termes ibers i Ibèria.

L'obra del primer geògraf grec conegut, Hecateu (vers l'any -500), que s'ha conservat per mitjà d'Esteve de Bizanci, autor del segle VI, cita entre els ibers del

llevant els esdets i els ilaraugets i, en l'àrea més septentrional, els misgets, paraula que en grec significa barreja i que es pot relacionar amb la confusió d'ibers i ligurs existent en la zona del Pirineu oriental, tal com anotava Schulten en parlar de l'origen dels cerets i dels ausocrets d'Aviè. Ambigüitat que també manifesten en els seus escrits Tucídides (anys -460-400)⁸, Escílax (cap a l'any -340)⁹ i Timeu (anys -340 -250)¹⁰.

Escimmo, ja vers el segle -I, parla de ligurs en la costa on hi ha les ciutats gregues poblades pels foceus de Massàlia; la primera Empòrion i la segona Rhode¹¹. Altres autors com Herodot (anys -480 -430)¹² i Aristòtil (anys -384 -312)¹³ diferenciaven bé la ibèrica de la cèltica, mentre que Èsquil (anys -524 -456) deia que el riu Eridà (Roine) era a Ibèria¹⁴. Però és a partir del Periple atribuït al marsellès Pitees, (cap a l'any -330)¹⁵ que en part ens ha arribat per mitjà d'Estrabó (anys -63 -19), quan el terme Ibèria, com a concepte geogràfic, i no ètnic, vol designar tota la Península¹⁶, concepte que s'anirà imposant entre els literats grecs i llatins posteriors.

De totes aquestes nombroses referències, queda palesa l'antiga presència en el nord-est de Catalunya de ligurs, normalment localitzats a la zona del sud-est francès, i que en un moment donat van ésser sotmesos o expulsats pels ibers en el seu avanç vers el nord; fet que *explicaria l'aparició del fenomen cultural ibèric més enllà del Pirineu*, —recordem les esmentades referències d'Èsquil i Escílax sobre la presència d'ibers més enllà del Pirineu— *exponent d'una unitat ètnico-cultural que va ésser trencada per l'avanç dels gals que al segle -V van seccionar de l'àrea ibèrica aquesta zona del Sud-est francès per introduir-la a l'àmbit cultural celta*¹⁷. Aquesta comunitat de gents i de «civilització» tenia ja les seves arrels en les etapes anteriors del Neolític i de l'edat del Bronze, quan aquesta àrea de Catalunya, i en especial la costa, tenia més a veure amb el sud de França i nord-oest d'Itàlia que amb la resta de la Península Ibèrica¹⁸.

3. *ELS AUSETANS A TRAVÉS DELS AUTORS ANTICS DES DEL SEGLE -III FINS AL -I*

Es tracta d'un llarg i dens període de tres segles en el curs del qual la Península Ibèrica va deixar d'ésser l'extrem occidental del món conegut per passar a formar part del món civilitzat romà. Un complex procés de lluites i d'oposicions que durant tres segles, des del desembarcament de Gneu Corneli Escipió a Empúries l'any -218 fins a la submissió dels càntabres i asturs per August, posaren de manifest la varietat i diversitat de pobles que ocupaven la Península, així com un rebuig constant i comú a la submissió a qualsevol domini, fos cartaginès o romà. Els escrits d'aquest període són «cròniques de guerra» i descripcions del marc geogràfic del seu desenvolupament; rarament ens assabentem de l'economia, la societat i els costums dels indígenes.

La informació que posseïm referent als ausetans i a la ciutat d'Ausa és irregular i plena de llacunes, però és a partir d'aquestes escasses dades que el poble ausetà i Ausa entren, amb el seu nom, a formar part de la història.

Aquest període es pot dividir, d'una manera força tradicional, en quatre grans moments, segons la participació ausetana a: 1) la segona Guerra Púnica, 2) les rebel·lions contra Roma, 3) la invasió dels cimbris i 4) les guerres civils de Roma.

a. *La segona Guerra Púnica (-218 -206)*

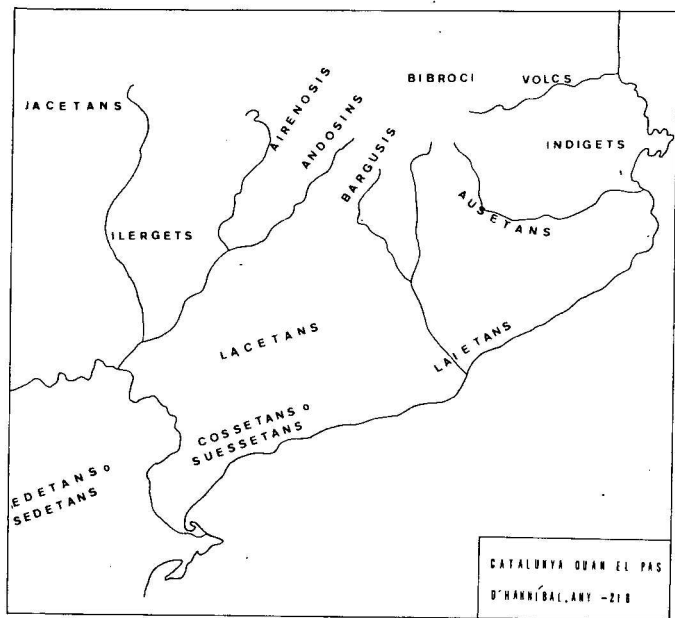
La presa de Sagunt, ciutat aliada dels romans, per Hanníbal l'any -219 fou causa immediata de la segona Guerra Púnica; així, la presència i l'enfrontament entre l'exèrcit romà i el cartaginès a Catalunya va ésser conseqüència d'aquesta guerra. Guerra que representà per a la Península Ibèrica que part del sud i de la franja costanera de l'est passés a dependre de Roma. L'any següent, el -218, Hanníbal, acompanyat per més de cent mil homes, sortí de Cartagena cap al nord per tal d'atacar

Roma per via terrestre. En el seu camí vers el Pirineu va evitar les tribus de la costa i va seguir el camí de l'Ebre, tot continuant per altres rutes interiors on va haver de lluitar contra tribus que li eren hostils com els ilergets («grosso modo» zona de Lleida), els bargusis (aproximadament al Berguedà), els ausetans (a grans trets, a la comarca d'Osona) i els lacetans (cap a l'interior, entre els ilergets i els ausetans). Una vegada pacificats, va deixar el govern de les terres en mans d'Hannó.

Polibi, en escrits referents als mateixos esdeveniments, anomena els ilergets (els ilergets de Titus Livi), els bargusis (zona del Berguedà), els airenosis (Vall d'Aran) i els andosins (Vall d'Andorra), però no parla dels ausetans ni dels lacetans (Polibi 3,35,1).

És molt interessant la teoria de Rodríguez Adrados segons la qual existia una vella rivalitat entre els pobles de l'interior de Catalunya i els de la costa que va facilitar l'allistament dels primers a la banda dels cartaginesos i dels segons a la dels romans¹⁹. Llavors, i sense qüestionar la participació ausetana en aquestes lluites, nogensmenys el silenci de Polibi, és curiós que la nostra gent formessin, juntament amb altres pobles de l'interior, una coalició en contra dels púnics. Serien els ausetans incitats a rebel·lar-se directament pels legats romans enviats des d'Empúries?, o bé pels seus veïns els bargusis? Cal recordar un fragment de Titus Livi en el qual resta manifesta l'actuació incitadora de delegats romans entre tribus situades al nord de l'Ebre, com els volcs i els bargusis, per actuar en contra de l'exèrcit cartaginès. (Titus Livi 21,19,6). Titus Livi, que sembla que s'informà a partir de fonts llatines que possiblement van viure molt de prop els fets, parla de la submissió dels ilergets, bargusis, ausetans i lacetans, els pobles que reberen la visita dels seus delegats; mentre que Polibi, que va conèixer la versió cartaginesa dels esdeveniments, esmentà només els que més resistència van oferir, o sia, els que sofriren el pas d'Hanníbal: ilergets, bargusis, airenosis i andosins.

Quant a la travessa d'Hanníbal des del llevant fins al Pirineu, Bosch-Gimpera opina que el general va passar

per Tarragona i que després continuà la ruta del riu Segre; tot seguit, va travessar les terres bargusines, airenosines i andosines, creuà pel Coll de la Perxa i torçà després vers el ponent per paratges dels bibrocis (Pirineu oriental interior) i dels volcs (Pirineu oriental) fins a Illiberris (Elna). La menció dels bibrocis, anomenats també bèbrices, demostra com l'exèrcit púnic no va creuar la Serralada per el Portús.

Raimon d'Abadal, al contrari de Bosch-Gimpera, creu que Hanníbal no va entrar a Tarragona per les mateixes raons que s'allunyà d'Empúries: el temor a les tribus filo-romanes de la costa. El pas de l'Ebre per anar a trobar les planes ilergetes el faria, segons l'autor, riu amunt des de Tortosa. La concordança entre Livi i Polibi pel que fa als bargusis, indica amb certa seguretat que travessà la zona del Berguedà, camí que era, i encara és, la via normal per anar a les planes lleidatanes, el qual, per les serralades de les muntanyes, des de Ponts va cap a Solsona, Berga, Bagà, Gréixer, Coll de Jou (sobre Orís) i d'aquí cap a Alp, Llúvia i Coll de la Perxa. Aleshores Hanníbal, fent aquest camí, creuaria terres lacetanes, bergusianes i ilergetes, i passaria a prop de les ausetanes, andosines i airenosines²¹.

Amb la marxa d'Hanníbal a Itàlia, els Escipions decideixen atacar els cartaginesos a la Península Ibèrica i al nord del Pirineu. A final de l'estiu de l'any -218, quan Hanníbal arriba amb el seu exèrcit a Itàlia, Gneu Corneli Escipió, germà de Publi, desembarca a Empúries amb dues legions i tropes auxiliars. Primer de tot, conquereix els pobles de la costa (indigetes, laietans, suessetans-cessetans) des del Pirineu fins a l'Ebre, passa l'hivern a Tarragona i després se'n va a conquerir les terres de l'interior.

Ataca els ilergets amb la seva capital Atanagrum, potser en el lloc d'El Molí de l'Espígol (Tornabous), ciutatella actualment en curs d'excavació²² i que, segons l'opinió de certs autors, seria una primitiva capital, ja que tradicionalment s'ha considerat que aquesta era Ilerda. Els ilergets, abandonats pel seu aliat cartaginès Hàsdrubal, es rendeixen. D'aquí, Escipió avançà devers

els ausetans, amics també dels cartaginesos i que erròniament Titus Livi situa prop de l'Ebre, i ataca la seva ciutat, *inde in Ausetanos prope Hiberum socios et ipsos poenorum*; durant el setge, els lacetans intenten portar auxili als seus veïns, però tot intent resulta infructuós. Als ausetans no els quedava cap altre auxili que la cruor de l'hivern. L'assetjament va durar trenta dies, al llarg dels quals poques vegades el gruix de la neu fou inferior a quatre peus i arribà a cobrir les màquines i els mantellets dels romans. Finalment, i així acaba Titus Livi la narració dels fets, havent escapat Amusic, el seu príncep, al costat d'Hàdrubal, es van rendir mitjançant el pagament de vint talents (Titus Livi 21,61).

Fem ara una breu anàlisi de la situació definida pels textos:

En primer lloc, trobem de nou els ausetans al costat dels ilergets i dels lacetans com amics dels cartaginesos, formant una «coalició» que es contraposaria a l'aliança dels pobles de la costa amb els romans; «coalició» que es traduiria en enfrontaments d'ambdós grups i ràtzies sobre un i altre territori... *Hàdrubal, i revoltant el poble dels ilergets que havia donat ostatges a Escipió, amb la joventut d'aquests es va posar a devastar les terres dels aliats fidels als romans* (Titus Livi 21,61). Aquesta dualitat interior —zona costanera es manifestaria a nivell de comandament i d'estructura política en dos sistemes de govern diferents: aristocràtic a la costa i monàrquic a l'interior. Així, règuls i prínceps com el nostre Amusic, *Amusicus princeps* —nom cèltic amb el sufix amb *icus*—²⁵, *Belistages, Ilergetum regulo Bilistage* (Titus Livi, 34,11) i *Indíbil* (Polibi, 3,76), mai no s'esmenten entre les gents del litoral.

Maluquer opina que molts d'aquests reietons del nord-est donen la impressió d'ésser simples cabdills circumstancials —i posa com exemple Amusic— i que no es diferencien gairebé del tipus de cabdillatge de les ciutats celtibèriques, amb les quals aquesta àrea té molts punts de contacte, com la mateixa organització de la tribu en *oppida*²⁶. A la costa, els règims aristocràtics, amb consells de vells de la ciutat com a òrgan de govern,

reflecteixen un estadi polític més rudimentari que correspon a pobles de classes socials poc diferenciades²⁷. Aquests pobles de l'interior sembla que havien iniciat un procés d'«unificació» sota l'empenta dels ilergets²⁸ que es va veure interromput amb l'inici de la conquesta romana.

Respecte a la ubicació dels ausetans prop de l'Ebre, *Ausetanos prope Hiberum*, són força abundants les dades per centrar aquestes gents en la part mitjana i alta del riu Ter, fent frontera amb els lacetans, i amb unes discutibles prolongacions fins al mar²⁹, però mai prop de l'Ebre. Confongué l'autor llatí el curs de l'esmentat riu amb el del Ter?

Encara que acceptem una certa exageració per part de l'autor, la informació que tenim referent al setge de la ciutat dels ausetans creiem que és suficientment plausible com per imaginar-nos un poblat fortament emmurallat i encimbellat, capaç de resistir un bloqueig amb material bèl·lic durant trenta dies. Si bé els coneixements científico-arqueològics relatius a l'etapa ibèrica a la nostra comarca no són pas tan amples i profunds com desitjaríem, els coneguts poblats del Turó de Montgròs (El Brull) i del Casol de Puig Castellet (Folgueroles) responen bé a l'esquema de ciutadella ausetana de la qual ens parla Titus Livi. Havent capitulat la ciutat, els ausetans hagueren de lliurar vint talents —mesura grega i no romana³⁰ que, aproximadament, devia equivaler a 443'2 quilos de plata³¹. Si bé el text no diu que hi hagués ostatges, sabem que era normal que els romans en fessin entre els indígenes vençuts per vendre'ls com a esclaus. Així ho veiem, per exemple, entre els ilergets quan Escipió, després d'atacar Atanagrum, els va exigir, a part de diners, més ostatges que abans (Titus Livi, 21,61).

Fou a partir de l'any -209, data de la caiguda de Cartago Nova (l'actual Cartagena), la capital púnica de la Península Ibèrica, i de les seves mines de plata a mans dels romans capitanejats per Publi Corneli Escipió, quan començà la caiguda de l'imperialisme cartaginès. Aquest fet es va donar paral·lelament, i segons J. M.^a

Blázquez en fou una conseqüència, als desastres de l'exèrcit d'Hanníbal a Itàlia. L'any -206 l'antiga ciutat fenícia de Gades (Cadis) es rendí als romans sense resistència.

El final de la segona guerra Púnica va representar per a Catalunya un pas decisiu en la seva història: La conquesta romana i el consegüent fenomen de romanització³². Sota la influència de Roma, romanien la Vall del Guadalquivir, el llevant i, aproximadament, l'actual Catalunya; possessions que presagiaven ja la divisió de l'any -197 dels dominis peninsulars en les dues províncies: la *Ulterior* i la *Citerior*. El poble ausetà quedava així emmarcat en la *Hispania Citerior*, sense cap altra consideració jurídica que la de poble sotmès per les armes, territori de *dediticii*, caràcter que permetia al conqueridor de disposar-ne lliurement.

b. *Rebel·lions contra Roma*

Desaparegut el poder cartaginès del mapa català, l'actitud dels ausetans romandrà clarament i decidida contrària als romans, i així els trobem participant en les rebel·lions en contra de Roma dels anys -205, -195 i -183. Si bé en un primer moment els indígenes varen veure en els romans uns llibertadors, ben aviat s'adonaren que no havien fet altra cosa que canviar d'amos; amos que només volien dels pobles sotmesos diners, força de treball i mercenaris, i ampliar llurs possessions a la Península Ibèrica per tal d'assegurar les seves fronteres.

Anys -206 i -205.

En la primera revolta de l'any -206 se subleven els ilergets acabdillats per Indíbil i Mandoni, els quals, vençuts els cartaginesos, ja es creien reis de les Hispànies. Incitats per ells, sembla que també els lacetans i gents celtibèriques, tots junts, assolaren les terres dels susses-tans i dels sedetans, aliats dels romans (Titus Livi, 28,24 i 28,34. Apià, Ibèria 37).

En l'any -205 es produeix la segona revolta en contra

del poder romà. De nou, són els ilergets els que, capitanejats per Indíbil, mouen a la rebel·lió la nació veïna dels ausetans i altres veïns seus i d'aquests. En pocs dies, trenta mil infants i quasi quatre mil genets es van concentrar en territori sedetà (potser les terres edetanes, frontereres amb les dels suessetans). L'exèrcit romà era comandat pels generals Lèntul i L. Manli Acidi, els quals, segons ens diu Titus Livi, per anar al lloc on es donaria la gran batalla, van travessar el país dels ausetans i els van tractar amb la mateixa clemència que si haguessin estat submisos. En el camp de batalla els ausetans eren al centre, mentre que els ilergets ocupaven l'ala dreta i altres pobles desconeguts, l'esquerra. Segueix Livi tot dient que, en un moment donat, els genets deixaren els cavalls i lluitaren tots a peu. La baralla va ésser molt dura, però mort Indíbil travessat per un *pilum* (llança), la fuga fou total. Els romans van demanar el lliurament del seu germà Mandoni a canvi de respectar les terres dels ilergets, dels ausetans i dels altres pobles. I així, Mandoni i la resta dels prínceps moriren en el suplici. Acabada la rebel·lió, el *estipendium* o paga d'aquell any als nous amos fou doble i van haver de lliurar blat per sis mesos, ostatges de trenta pobles, *togae* (togues) i *saga* (túniques) per a l'exèrcit (Titus Livi 29,1,19; 29,2; 29,3).

Apià, referint-se als mateixos fets, diu que es van confiscar tots els béns dels cabdills morts, mentre que s'exigí als pobles revoltats tributs i ostatges i s'establiren guarnicions en els seus territoris. (Apià, Ibèria 38).

Una altra vegada les fonts escrites ens donen una imatge del poble ausetà sempre preparat per a la guerra i de nou lluitant al costat dels ilergets i d'altres veïns (ben cert que entre aquests hi devia haver els bergistans i els lacetans, els aliats de tothora) amb tropes de peu i de cavall, que molt probablement i en bona part aprenqueren a organitzar-se al costat dels cartaginesos. Gràcies als textos de l'època (Titus Livi 19,12), a les escenes pintades que decoren les ceràmiques³³, a relleus sobre pedra³⁴, a escultures de pedra³⁵ i a petites imatges de bronze, normalment ex-vots³⁶, sabem que els ibers eren

uns bons genets i que portaven els cavalls sempre molt guarnits³⁷. També sabem que dominaven l'art de la guerra i que posseïen un complet armament³⁸, entre el qual cal esmentar el *pilum*, el *gaesum*, el *soliferum*, la *falarica*, etc., totes elles armes per a ésser llançades; la *caetra* (escut circular), el *scutum* (escut oblong), la *falcata* (espasa curta), el *gladium hispaliensis* (espasa hispana adoptada pels romans). Per protegir-se el cos podien portar també casc, cuirassa i canyelleres.

Respecte al *pilum*, els romans el van adaptar dels ibers, i l'esmentat paràgraf de la mort de l'ilerget Indíbil travessat per un *pilum* romà (Titus Livi 29,3) és la primera notícia coneguda sobre l'ús d'aquesta arma per part dels romans. La *saga* era un abric de llana negra de moltó que, diu Schulten, els ibers el van prendre dels celtíbers, igual que els pantalons curts³⁹.

Amb els esdeveniments de l'any -205 i la mort dels cabdills Indíbil i Mandoni, definitivament es va acabar el poder polític i l'ànima expansionista ilergeta, així com qualsevol intent d'insurrecció. No succeí el mateix amb el poble ausetà, el qual, després de vuit anys, trobarem de nou formant part del gran alçament indígena del -195.

Vinguda de Cató a Hispània. La gran revolta de l'any -195.

A l'any -197 es consolida la divisió dels territoris hispans conquerits en les dues províncies, *Citerior* i *Ultrior*. En aquest mateix any s'inicia la que, sens dubte, va ésser una de les insurreccions més grans dels indígenes en contra del poder romà i, a conseqüència de la qual el Senat romà envià el -195 el cònsol Marc Ponci Cató a Hispània⁴⁰, mentre que el pretor Ap. Claudi Neró s'ocupava de la província *Ultrior* i P. Manli de la *Citerior*.

Entre les tribus rebel·lades del nord-est, hi havia els indigets (propers a Empúries), els suessetans (zona de Tarragona), els sedetans (Ebre amunt, vers l'Aragó) i els ausetans, però no els ilergets, que després dels càstigs de l'any -205 no van aixecar mai més el cap. Cató va haver de lluitar també en contra dels lacetans, els sal-

vatges veïns del poble ausetà que es dedicaven a saquejar les terres dels aliats dels romans, i atacà la seva ciutat amb la col·laboració dels ambigus suessetans. Així mateix, assaltà la ciutadella dels bergistans, fronterers amb la nostra comarca per la part de ponent, els quals van haver d'ésser pacificats diverses vegades (Titus Livi 34,20; 34.21).

Són diversos els escriptors grecs i llatins que ens han deixat constància que Cató, com a represàlia i prevenció, va desarmar i fer destruir les muralles de tots els poblats hispans⁴¹ i que se serví tant de mesures diplomàtiques com de falses promeses i de mesures severíssimes per acabar amb la sublevació⁴².

Mentre que per algun autor l'estada de Cató no va influir per a res en el procés de romanització de la Península⁴³, d'altres diuen que el seu pas hi va deixar una profunda empremta⁴⁴. El que sí creiem és que representà una etapa decisiva en la conquesta i consolidació de les dues províncies hispanes, i que la seva actuació com a administrador va marcar les directrius de la fase posterior del domini romà⁴⁵.

Anys -184 i -183. Últimes insurreccions.

L'any -184 hi hagué revoltes dels lusitans, dels celtibers i en el nord-est, dels suessetans. L'any -183 A. Terenci Varró és pretor de la Citerior i P. Sempronius Long de la Ulterior.

Titus Livi ens conta en un interessant passatge referit a aquest darrer any, que A. Terenci Varró, no lluny del riu Ebre, en el país dels ausetans, *haud procul flumine in agro ausetans*, va lluitar amb èxit contra els celtibers i s'apoderà d'alguns indrets que per allà havien fortificat (Titus Livi 39,56).

Primer de tot, en aquest passatge resta força manifesta l'existència en un moment donat d'un avanç celtíber vers la Vall del riu Ebre. En segon lloc, no queda clar que els ausetans es rebel·lessin com creuen alguns autors⁴⁶. Més aviat dóna la impressió que allò que va fer el pretor Varró va ésser frenar un moviment de gents cap a

territoris sotmesos pels romans, moviment de tipus *expansionista* i no temporal, diferent de les *ràtzies* que tan sovint, i en especial els lacetans, feien sobre les tribus costaneres aliades de Roma, molt freqüentment la dels suessetans. Però en la nostra opinió, l'aspecte que queda més fosc és la situació dels ausetans prop del riu Ebre, que per segona vegada ens ha trasmès Titus Livi, tema que tractarem en l'apartat dedicat a la geografia d'aquest poble.

A partir d'ara, l'activitat bèl·lica a Hispània es centrà en la conquesta del centre i del nord peninsulars, amb els episodis de les guerres lusitanes i celtibèriques. La caiguda de Numància l'any -133 va proporcionar un relatiu període de pau que enllaçarà amb una nova guerra lusitana i amb les guerres Civils de Roma. D'aquestes darreres, Catalunya en serà un dels escenaris i el poble ausetà, particip important.

Clourem aquesta part de la història dels ausetans intentant resumir les idees més essencials esbossades en les pàgines anteriors:

1) La creença en una tradicional rivalitat entre els pobles de l'interior i els de la costa del nord-est peninsular. Rivalitat de fosques i antigues arrels, possiblement basada en una diferència ètnica, cultural i econòmica que Bosch Gimpera entreveia quan distingia entre els pobles ibers al litoral i no iberitzats a l'interior⁴⁷. Rivalitat que es manifesta en constants *ràtzies* de les gents de terra endins vers les gents de la costa... *els lacetans, ...recordant quantes vegades havien saquejat impune-ment els seus camps, quantes vegades en batalla els havien derrotat...* referint-se als suessetans (Titus Livi 34,20). Aquestes *ràtzies* no tindrien l'envergadura ni la intensitat de les organitzades, per exemple, pels miserables pobles lusitans sobre les riques terres de la Bètica, però sí un cert paral·lelisme que s'amplia en parlar del bel·licisme que, mantenint les diferències, caracteritza ambdós grups⁴⁸.

2) La bel·licositat dels pobles de l'interior de Catalunya, posada de relleu en incursions sobre les terres dels seus veïns del Llevant i en l'oposició contra qualsevol

poder opressor, bel·licositat que podria venir condicionada per la tradicional agressivitat dels pastors nòmades que els transformaria en pobles guerres i dominadors⁴⁹. Aquesta oposició seria una conseqüència de l'existència d'una evolució cap a monarquies de tipus oligàrquic, d'origen exòtic, entre les quals sobresortiria la dels ilergets encaminats vers una forta unitat política, interrompuda per la conquesta romana, i també la dels ausetans.

3) Sota l'hegemonia ilergeta, existiria una coalició ilergeta-usetana-lacetana que funcionaria en moments de perill (en el moment del pas de l'Ebre per Hanníbal i en les revoltes en contra de Roma), però ens manquen dades per saber si aquesta trascendia a altres àmbits de la vida política, econòmica i cultural d'aquelles societats.

4. LA INVASIÓ DELS CIMBRIS

Tot intentant trobar el motiu que va induir a amagar els tresors monetaris de Balsareny (Bages, Barcelona)⁵⁰ i de Cànoves (Barcelona)⁵¹, que no van més enllà del segle -II i que inclouen un bon nombre de monedes dels ausetans, només es troba una explicació plausible: la invasió dels cimbris l'any -104.

Tanmateix, els tresors monetaris de la Barroca, S'Agaró, Baix Llobregat i altres d'incerta cronologia a la vall del riu Ebre, es poden atribuir als mateixos esdeveniments⁵².

Vegem ara les referències dels historiadors antics sobre la invasió dels cimbris:

— Titus Livi (Perpena, 67). *Els cimbris, després d'arrasar tot el que trobaren entre el riu Roine i el Pirineu, el van travessar i van passar a Espanya; allí, saquejaren un gran nombre de llocs, però derrotats pels Celtibers retrocediren a les Gàl·lies.*

— Plutarc (Màrius, 14). *Any -105, Màrius, derrotat a Arausi, havia estat elegit cònsol l'any següent; va tenir temps de reorganitzar l'exèrcit, ja que els cimbris, en lloc d'entrar a Itàlia, van passar a Espanya.*

— Plutarc, (Màrius, II, 5). *Cimbris és el nom que els germànics donaven als lladres.*

— Hierònim. (Epístoles, 123, 16). *Les Espanyes tremolen en trànsit de mort, tot recordant la invasió cimbria.*

— Sèneca: (Ad Helviam matrem de consol 7,2). *El Pirineu no va tancar el pas als germànics.*

Sabem, doncs, que els cimbris van entrar a Hispània l'any -104 passant pel Pirineu Oriental i que foren rebutjats pels celtíbers, però els autors antics no especifiquen les rutes d'invasió seguides dins la Península. En aquest punt és quan la distribució geogràfica dels esmentats tresors monetaris ve a omplir el buit deixat per la història escrita⁵³. Els cimbris, després de creuar el Pirineu per la banda d'orient, baixaren vers l'Ebre i seguiren una ruta no massa allunyada del litoral, tot arrasant al seu pas tant les terres dels ibers de la costa com les terres dels bargusis, ausetans, lacetans i del sud dels ilergets, situats més a l'interior. Aquest recorregut el suggeria Schulten quan deia que els cimbris, després de travessar el Pirineu per Puigcerdà, degueren remuntar l'Ebre i més tard el riu Jalón vers possessions celtíberes.

5. ELS AUSETANS I LES GUERRES CIVILS

a. La Guerra Sertoriana (-82 -72)

La crisi econòmica per la qual Roma va travessar durant el segle -I provocà una crisi política encapçalada pels militars. Sorgeixen dos partits, el democràtic o dels *populares*, dirigit per Màrius, i l'oligarquic o dels *optimates*, conduït per Sila. Quint Sertori⁵⁴ era membre del primer i fou qüestor a Hispània l'any -90. Sila marxa a lluitar contra Mitrídates, rei del Pont, mentre que a Roma, els demòcrates prenen el poder. L'any -83, Sertori és designat governador de la *Hispània Citerior* on dominaven els oligarquics. Sila torna a la capital de la República i venç els revoltats. Sertori és destituït i es converteix en un rebel. A partir d'ara i per deu anys, la

Península passarà a ésser un dels marcs geogràfics on es decidirà el futur polític de Roma.

Escriu Plutarc en la vida de Sertori que aquest, coneguda abans d'entrar a Hispània la seva prompta destitució, va travessar el Pirineu quan encara era nevat, i pagà tributs als ceretans. Es va guanyar els habitants de la *Citerior* pel seu bon tracte. Va rebaixar els impostos i va produir un gran efecte el fet que per anar a hivernar no utilitzés les seves ciutats, sinó que organitzés campanyes al defora (Plutarc, Sertori 6).

Els ausetans, establerts al sud del ceretans, ben segur que s'assabentaren de l'entrada de Sertori amb el seu exèrcit i foren una de les primeres tribus de la *Citerior* que més aviat contactaren amb ell, i més tard amb Pompeu, el seu vencedor.

Ambdós partits necessitaven ajuda de les poblacions locals i es van valer d'institucions indígenes com la «devotio» i la «clientela»⁵⁵ que unien per llaços indissolubles els soldats amb els seus líders. La «devotio» ibèrica va florir entre els seus partidaris, escriu Plutarc (Plutarc, Sertori 14).

És nombrosa l'epigrafia que testimonia els llaços de fidelitat que hi havia entre Sertori i les seves tropes. Diversos autors dels segles passats ens han deixat la notícia d'una inscripció trobada prop del *Vicus Ausonensem*, avui perduda, en la qual es podia llegir que la fidelitat d'un grup de soldats vers el seu cap Sertori, els va portar a preferir la mort que sobreviure¹⁵⁶:

- HIC. MULTA. QUAE. SE. MANIBUS. Q. SERTORII.
- TURMAE. TERRAE. MORTALIIUM. OMNIUM. PA
- RENTI. DEVOVERE. DUM. EO. SUBLATO. SU
- PERESSE, TAEDERET. ET. FORTITER, PUGNAN
- DO. INVICEM. CEDIDERE. MORTE. AD. PRAE
- SENS. OPTATA. LACENT. VALETE. POSTERI.

Escriu A. de Morales que *els ausetans formaven part de la seva guàrdia personal perquè eren considerats els més fidels i valents guerrers*. Sabem que Sertori portava amb ell llancers celtíbers, i no romans, i que els confiava la seva guàrdia personal (Apià I, II, 2); però desconeixem en quines dades fonamenta Morales les seves paraules. Pensem que, a partir de l'esmentada inscripció trobada prop de la ciutat de Vic i que podria ésser falsa, l'autor va voler engrandir els fets. Ens manquen, doncs, referències directes de la participació ausetana en aquestes lluites; però, escriu Plutarc, que *tots els pobles de la part d'aquí de l'Ebre prenién part pel partit de Sertori* (Plutarc, Sertori 16), marc geogràfic en el qual es situava la tribu ibèrica dels nostres avantpassats.

b. Guerra Civil entre Cèsar i Pompeu (-49 -44)

En l'any -56, el triumvir Pompeu rep l'administració d'Hispania, que coneixia bé de quan hi va lluitar en contra de Sertori. Trencada l'aliança pel poder, establerta en el primer triumvirat entre Cèsar, Pompeu i Cras, i eliminat el darrer del mapa polític, esclata la guerra entre cesarians i pompeians. De nou, Hispania, i amb ella Catalunya, es converteixen en el camp de múltiples baralles per obtenir el poder suprem a Roma, i els seus habitants prenen posició per un o altre partit. Cèsar, que en l'any -69 fou qüestor de la *Ulterior* i en el -61 governador de la mateixa província, tenia grans simpaties entre els autòctons i els italo-romans agrupats en una vasta *clientela*.

En l'any -49 es dona la batalla d'Ilerda (Lleida), en la qual quedà demostrada la superioritat dels cesarians i on els ausetans es manifestaren partidaris de Juli Cèsar. Ens conta el general en la seva obra *De Bellum Civile* que els oscencs i els seus tributaris, els calagurritans, els tarraconins, els jacetans, els ausetans i els ilerjavons de prop de l'Ebre, es van passar al seu costat, i a tots els va demanar que l'ajudessin amb blat. A continuació, i referint-se als mateixos esdeveniments, parla de cinc

grans ciutats que decidiren anar a favor d'ell. Sembla ésser que aquesta decisió fou de vital importància per a la victòria final; amb el seu exemple, nombroses ciutats més llunyanes adoptaren la mateixa actitud (*Bellum Civile* I, 60).

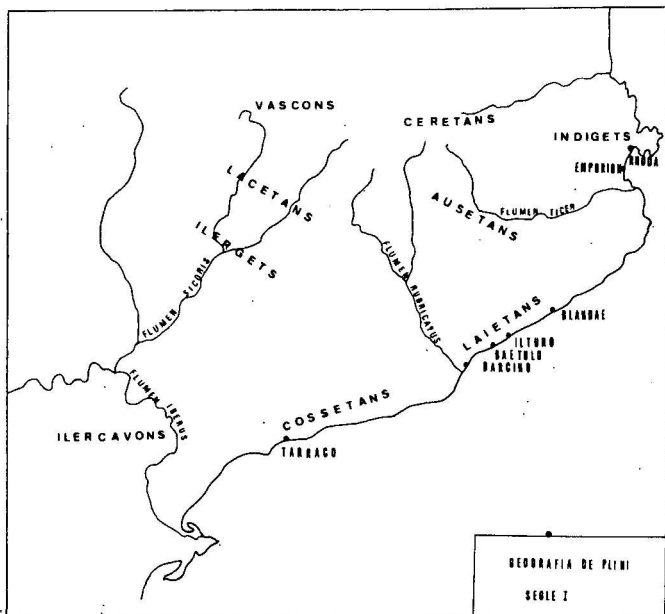
S'accepta que els oscencs eren els habitants d'Osca, els calagurritans, de la Calagurris Fibularensis, l'actual Loarre⁵⁷, els jacetans, de Jaca, els tarraconins, de Tarraco i els ilerjavons d'Ilurgavo o Dertosa, avui Tortosa.

Tal com hem dit en el capítol anterior, Sertori, del partit dels demòcrates a l'igual que Juli Cèsar, establí forts lligams entre els indígenes peninsulars mitjançant el clientelisme. No és estrany, doncs, que ciutats com Jaca, Calagurris i Osca, que es mantingueren fidels a Sertori fins a l'últim moment, després prenguessin partit per Cèsar, com també ho feren els ausetans, circumstància que, al nostre parer, ratifica que els ausetans i la seva capital foren sempre fidels al rebel romà Sertori.

Hom pot afirmar que, en l'àrea del nord-est peninsular, la majoria de la gent que va lluitar amb Sertori donà suport a Cèsar enfront de Pompeu.

A la cita de Cèsar, aparentment i per primer cop en les fonts escrites, els *ausetani* s'esmenten individualitzats com a habitants d'una ciutat, però hem de tenir en compte que la paraula *civitas*, que l'autor emprà per designar la procedència dels que es decantaren per ell, és d'imprecisa traducció per ciutat. El terme *civitas* implica una *unitat administrativa inferior de tipus romà en què es dividia un extens territori i, inicialment, podia equivaler als antics territoris d'un reietó*⁵⁸. Creiem, doncs, que és obvi que foren les *gens ausetanes* les que es decantaren per Cèsar, i no només els habitants de la seva capital. Haurem d'esperar fins al segle II per trobar explícit en els textos clàssics, per primera i única vegada, el nom d'Ausa.

Pensem que aquest detall és suficientment significatiu com per intuir que en època de les guerres civils era en marxa el procés de desintegració de les unitats tribals catalanes, iniciada amb la conquesta romana, i que la divisió administrativa de l'any -197 i tot el que aquesta

comportava va donar un dels cops inicials més forts.

Amb August i la submissió dels pobles del nord, acaba la conquesta de la península ibèrica. En l'any -14, la reorganització administrativa d'Hispània amb la divisió en tres grans províncies: la Tarraconense, la Bètica i la Lusitània, introduirà definitivament els ausetans en l'esfera del món romà, dins el marc de la Tarraconense.

6. GEOGRAFIA DELS AUSETANS

L'antiguitat del poble ausetà sembla indiscutible. D'acord amb Aviè, ja en el segle -VI, els ausocerets, considerats els antecessors dels ausetans del segle -III, s'emmarquen en el nord-est peninsular, en un moment en què la influència ibèrica s'estava estenent per tot el lllevant fins al riu *Oranus*. Amb tot, les seves arrels immediates s'han de cercar més lluny, en l'etapa hallstàtica de la Primera Edat del Ferro.

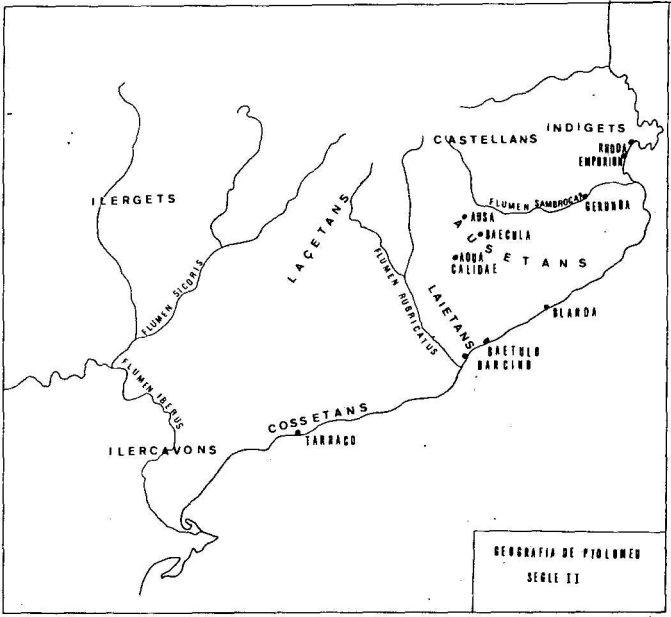
A partir del segle -V l'influx iber comença d'estendre's vers l'interior de Catalunya. Però, de quina manera i en quin grau es va realitzar aquest procés entre els ausetans? Estem ben segurs que només l'avanç de la investigació arqueològica podrà respondre els nostres interrogants.

No és sinó fins a les darreries del segle -III, durant la Segona Guerra Púnica, quan per primera vegada els autors antics esmenten els ausetans. La informació és minsa, però, si poc ens assabenta respecte als seus costums i al sistema socio-polític, sí que ens permet delimitar amb una certa precisió la seva situació geogràfica.

En primer lloc, revisarem i analitzarem les dades que Titus Livi ens ha transmès:

Titus Livi 21,23,2: En el paràgraf relatiu al pas del Pirineu per Hanníbal, esmenta la submissió dels ilergets, després la dels bargusis, dels ausetans i dels lacetans al peu del Pirineu (recordem que Polibi en parlar d'aquests esdeveniments esmenta els ilergets, els bargusis, els airenós, però silencia els ausetans).

Titus Livi 21,60,2: Cn. Corneli Escipió, desembarcat

a Empúries, començant pels lacetans va sotmetre a Roma tota la costa des de l'Ebre. Aparentment, aquesta situació dels lacetans prop d'Empúries es contradiu amb l'anterior *Lacetaniam qua subiecta Pyrenaeis montibus est*. Hom pot pensar que es tracta d'una de les moltes equivocacions o exageracions geogràfiques a què Livi ens té habituats. Rodríguez Adrados opina que l'al·lusió al *Orsus Lacetanis* s'ha d'entendre com el punt d'inici de la conquesta romana almenys de l'interior⁵⁹.

Titus Livi 21,61: En el setge a la seva ciutat, afirma que són veïns dels lacetans i pròxims als ilergets i al riu Ebre.

Titus Livi 34,20: Any -195. Cató reprimeix els sedetans, els ausetans i els suessetans; després, els lacetans, amb l'ajuda dels habitants de la Suessetània, els quals havien sofert moltes vexacions per part dels primers. Finalment, s'endeeix els bergistans. Les incursions dels lacetans sobre els suessetans proven que aquests eren els seus veïns del sud vers la costa.

Hom pot deduir de totes aquestes dades que les notícies referents als lacetans són de gran ajuda per a la delimitació de l'Ausetània. Aquesta informació, però, sovint és contradictòria: a vegades s'ha negat la seva existència, com també és freqüent en els autors antics i moderns la confusió entre els termes lacetans, laietans i jacetans. Hübner nega la seva existència⁶⁰, mentre que Barbieri col·loca els jacetans al peu del Pirineu, entre els vascons i els ilergets; els laietans, a la costa nord del riu Rubricatus (Llobregat) i els lacetans, des del Pirineu fins al territori dels suessetans o cossetans i dels laietans.⁶¹

Ptolomeu (Geografia II,6,66), en el segle II, no esmenta per res els lacetans, però sí els jacetans. Othmer⁶², i amb ell Howald-Meyer⁶³ i Bosch i Gimpera - Aguado Bleye⁶⁴, creuen que el geògraf els va confondre amb els jacetans, ja que al segle II aquest poble havia estat assimilat pels vascons.

Finalment Titus Livi 28,24,4, en una de les seves moltes errades, diu que Indibil i Mandoni són lacetans, cosa que confirma la seva posició prop dels ilergets, i amb la qual també Plini coincideix (*Naturalis Historia*, III,21)

Per acabar, pel que fa als dos passatges en què Titus Livi situa els ausetans prop de l'Ebre, *Ausetani prope Hiberum*, i 39,56 *haud procul flumine Hiberno in agro ausetano*, sembla que de nou ens trobem davant d'un altre error geogràfic de l'escriptor romà. Confongué Titus Livi el riu *Hiberno* amb el Ter? Sembla difícil que l'Ausetània arribés fins a l'Ebre. Els suessetans o cossetans, els lacetans i els ilergets es distribuïen els territoris intermedis de sud a nord.

Així, doncs, d'acord amb Titus Livi i amb Polibi, el marc geogràfic de Catalunya centrat en els ausetans durant la segona guerra Púnica seria:

- Vers l'oest, en el Pirineu, els andosins i els airenosis.
- Els lacetans ocupant el peu del Pirineu fins a terres suessetanes.
- Els ilergets a l'oest dels lacetans, centrats en la vall del riu Segre.
- Els jacetans al nord-oest dels ilergets, tocant el Pirineu.
- Els bargusis al peu del Pirineu entre lacetans i ausetans.
- Els sedetans al sud de l'Ebre.
- Els suessetans o cossetans prop de la costa, en el Camp de Tarragona.
- Els laietans a la costa del Maresme.
- Els indigets a la costa nord.

Vegem ara el que ens diuen Plini (anys 23 al 79) i Ptolomeu (vers el segle II):

El naturalista C. Secundus Plini fou un autor minuciós que havia viatjat a Hispània, on fou *procurator* de la província *Citerior* en temps de l'emperador Vespasià. Així, va poder conèixer de prop les dades que dona referents a la Península Ibèrica en el capítol III de la seva *Naturalis Historia*. Escriu (III, 2) que *...la regió dels ilergets, l'«oppidum» Subur (?), el riu Rubricatus (Llobregat), després vénen els lacetans i els indigets. Darrera d'ells, al peu del Pirineu i penetrant a l'interior de la regió, hi ha els ausetans i els jacetans, i en el mateix Pirineu els ceretans, darrera dels quals hi ha els vascons.* És opinió força generalitzada que Plini confon-

gué els lacetans amb els laietans en situar els primers —suficientment coneguts com una tribu de l'interior— a la costa, entre el Llobregat i els indigets.

En la conca mitjana del riu Sicoris (Segre), situa els surdaons (III,24), els quals, malgrat haver-se considerat ilergets, García y Bellido creu que han de relacionar-se amb els sordons del Rosselló⁶⁵.

Ptolomeu, autor del segle II, en la seva Geografia (llibre II, capítol IV, 69 *Tarraconensis situs*), després dels ilergets i dels ceretans amb la ciutat de *Iulia Lybica* (Llívia), diu que hi ha els ausetans amb llurs ciutats: *Aqua Calidae*, *Ausa*, *Becula* i *Gerunda*. A continuació parla dels castellans (a la Garrotxa?) amb les poblacions de *Sebellunum*, *Bassi*, *Egosa* i *Beseda*, al sud situa els laetans i a l'extrem sud, els cossetans i els seus veïns els ilercavons.

— Tradicionalment s'ha situat *Aqua Calidae* en l'actual Caldes de Montbui (Barcelona). No obstant, la troballa d'una làpida en la qual s'esmenta el municipi *Aqui Caldensis* a Caldes de Malavella (Girona), població que normalment s'ha identificat amb l'antiga *Aqua Voccoris*, posa en qüestió la identificació geogràfica d'ambdós municipis llatins⁶⁶.

— *Ausa*, en el lloc de l'actual Vic, on, com veurem més endavant, l'arqueologia demostra que va existir un centre romanitzat d'especial interès⁶⁷.

— *Gerunda*, a Girona.

— *Becula*. Autors antics havien insinuat la seva ubicació a Caldes de Montbui⁶⁸, idea avui defensada de nou⁶⁹. Altres escriptors la identifiquen amb Besalú, prop del Ter.

Quan, per primera vegada en la història, *Ausa* apareix esmentada en el segle II, Ptolomeu ens diu que *Gerunda* era també ausetana. Segles després, A. del Castillo⁷⁰ no es limità a acceptar la idea de l'antic geògraf, sinó que afegí que els nostres avantpassats devien arribar fins al mar, per la zona situada entre Sant Feliu i Palamós al nord i la Tordera i el massís de Montnegre pel sud, àrea costanera que és l'única sortida al mar de la comarca selvatana i que, en les fonts clàssiques, mai no queda

clar a quina tribu del litoral pertanyia⁷¹.

Són molts els autors que han tractat el tema. Uns neguen que Gerunda fos ausetana i afirmen que la ciutat pertanyia a una tribu que ens és desconeguda⁷². D'altres insinuen la idea que el límit per l'est entre els ausetans, indigets i laietans era l'antic llac de Sils a la Vall de la Tordera⁷³.

Tota opinió és digna de consideració i de possible comentari, però nosaltres pensem que les dades de Ptolomeu, l'observació de la geografia i de l'evolució històrica posterior d'aquestes àrees no són suficients per fer afirmacions concretes. Caldria poder documentar si la tribu ausetana posseïa alguns trets culturals que la caracteritzessin i, a partir d'aquí, delimitar amb més arguments la seva extensió en un o altre moment històric, cosa que de moment és totalment impossible i, malauradament, potser mai demostrable.

Sembla acceptable, doncs, que en el segle II els ausetans ocupaven la conca mitjana del riu Ter, excepte la seva desembocadura, on hi havia els indigets. Ptolomeu (Geografia II,VI) cita en territori indiget el riu *Sambroca*, considerat per alguns, a l'igual que el *Ticis* de Mela i el *Ticer* de Plini, el riu Ter mentre que per a altres seria el Fluvià o la Muga. Tal vegada fins i tot les terres ausetanes limitaven amb el litoral mediterrà, traspasant l'actual comarca selvatana.

Les Guillerries no separarien els dominis ausetans, que s'estendrien a través de les actuals comarques d'Osona i de la Selva, sinó que aquest massís en seria el seu centre i, segons A. del Castillo, també el seu bressol⁷⁴; idea que, després de quaranta anys, ha trobat el seu suport històric: les primeres restes d'habitació humana de la nostra comarca, que es remunten a l'estadi cultural del Paleolític Superior, procedeixen de l'abric del Castell, en el terme de Vilanova de Sau i dins l'àrea de les Guillerries⁷⁵.

II. Els documents materials escrits

La història és la ciència del pas dels homes en el temps. Ve d'ahir i va cap al demà.

MANUEL TUÑÓN DE LARA, *¿Por qué la historia?*
(Traducció)

1. LA MONEDA IBÈRICA AUSETANA

Gràcies a la labor investigadora de Leandre Villarronga, les monedes que s'encunyaren en terres ausetanes són una de les fonts d'informació més precioses de què disposem per al coneixement de la tribu ibèrica dels ausetans. Aquest apartat és una constant referència als treballs de l'esmentat numismàtic, fins avui l'obra més aprofundida dedicada al *Grup Monetari Ausetà*.

Les primeres encunyacions de monedes ibèriques a Catalunya van ésser el pas següent a la conquesta romana del país. Els pobles sotmesos, els *pelegrini dediticii*, eren obligats a pagar un tribut, un *stipendium*, i, per tant, feia falta la moneda¹. La seva encunyació, la impulsaren, doncs, els romans per poder cobrar, a la vegada que pagar els seus mercenaris, i cobrir la despesa pública, i no per una finalitat de tipus comercial.

Després de l'any -195 i abans de l'etapa compresa entre els anys -155 i -137, apareixen els primers denaris de plata ibèrics segons la metrologia del denari romà², però que respecten l'escriptura dels indígenes. Les llegendes del revers, escrites en ibèric, indicaven la ciutat on s'encunyava la moneda (per exemple, < 4 E = *Ke-se*, la Tarraco ibèrica; < 7 A Ψ Δ X = *Iltirta*, Lleida...) o bé, el nom de les gents de la zona on s'efectuava l'amonedament. Aquest darrer és el cas de la moneda ausetana més antiga: al revers, i sota un genet en marxa portador d'una palma, símbol de victòria, el nom < 7 M E 4 < N = *Ausesken* ens diu que aquella era la moneda dels ausetans (l'arrel *Au-* unida al sufix *-sken* s'interpreta com a genitiu plural). A l'anvers, el cap d'un bell jove arrissat, sense barba, amb el signe, potser de

valor, *IV* = Ban darrera l'efígie, posa de manifest la influència de l'hel·lenisme en l'art ibèric del moment. Hom creu que el cap de jove representava una divinitat guerrera, potser el Melkar cartaginès que, amb el pas del temps, fou substituït per l'Ares romà³.

Les monedes de plata amb llegenda *Ausesken*, junt amb els esmentats exemples de *Kese* i *Ilirta*, foren els més antics denaris ibèrics encunyats a Catalunya, com a conseqüència de la prompta romanització d'aquestes àrees⁴.

Contemporàniament a la plata ausetana, hi havia asos de bronze amb llurs divisors: el semis, el quadrant, el trient i el sextant⁵. Es caracteritzaven per portar darrera de la testa varonil, un porc senglar —animal molt freqüent entre les gents celtes—, considerat el símbol totèmic de la tribu, potser com a signe de la seva importància dins l'economia del grup. (Recordem que Estrabó 162, Marcial XIV, 54 i Varró II, 4 i 11 parlen del valor del porc entre les tribus ibèriques del Pirineu). Amb el transcurs dels anys, i segons els divisors, altres símbols com el dofí, l'àmfora, la palma i el brau podien ocupar el lloc del porc salvatge, si bé aquest darrer perdurà fins els darrers amonedaments ausetans.

La circulació del numerari d'*Ausesken* cobreix una zona limitada i sembla que el seu comerç fou escàs. Vers el sud, arribava fins el Llobregat, on entrava en contacte amb la forta ceca de *Kese*, que finalment l'absorbí⁶. Cap al nord, hi ha alguna penetració transpirenaica, però la seva escassetesa l'anul·la com a indicativa de possibles relacions comercials⁷.

Monedes amb l'epígraf $\text{POC}\langle\text{A}\text{O}\rangle\text{S}$ = *Arketurki*, $\text{H}\langle\text{A}\rangle\text{E}$ = *Ore*, una antiga emissió d'*Ilduro* = $\text{M}\langle\text{I}\rangle\text{A}\langle\text{O}\rangle\text{H}$ i $\text{E}\langle\text{T}\rangle\text{M}\langle\text{Y}\rangle\text{I}\langle\text{K}\rangle\text{O}\langle\text{T}\rangle\text{P}$ = *Eustibaikula*, ofereixen unes característiques metrològiques i estilístiques tan semblants als bronzes amb llegenda *Ausesken* que és clar que s'encunyaren sota llur influència. Fins i tot observant les troballes de monedes amb els noms d'*Eusti* i *Eustibaikula*, hom creu que estem davant d'una ceca ausetana situada vers el sud de la Plana de Vic. Aquesta colla de monedes, junt amb les de llegenda *Ausesken*, componen,

Monedes ibèriques: denari ausetà i as d'Iltirida

dins la classificació numismàtica hispana, l'anomenat *Grup Monetari Ausetà*.

— *Arketurki*. No n'existeix cap referència a les fonts clàssiques. Normalment, hom la situa a la zona de la Seu d'Urgell, prop del riu Segre.

— *Ore*. Els escrits de l'època esmenten els *oretani*, anomenats *germànics* (Plini, III, 25), que habitaven Andalusia. Potser una part es quedà al Pirineu, tot anant aquest grup vers el sud⁸. Segons Coromines⁹, *Orrit* és un nom pre-romà d'arrel basca o sufix no indoeuropeu. La seva ascendència es confirma, ja que les monedes d'*Ore* són les úniques que tenen com a símbol un tipus de brau de clara tradició celta¹⁰.

— *Illuro*. Esmentada pels autors antics com a ciutat dels laietans, la seva identificació amb el poblat ibèric de Burriac, el precedent de l'actual Mataró, és totalment acceptada¹¹.

— *Eustibaicula*.-*Eusti*. És la ceca que planteja més dilemes i qüestions. 1) Les fonts no fan cap referència a *Eusti*, però sí a *Baecula*¹², que seria la forma llatinitzada de *Baicula*. 2) La llegenda *Eustibaicula* apareix en les monedes més antigues; segueixen aquelles amb la forma abreujada *Eusti* i reapareix el nom complet en els darrers amonedaments, quan les monedes d'*Ausesken* feia temps que ja no es fabricaven.

En primer lloc, ens trobem clarament davant d'un nom compost *Eusti - Baicula* amb una ulterior llatinització i individualització del segon element¹³. Tindriem, doncs, la transformació exemplificativa d'un nucli indígena en centre romà, paral·lelament a la pèrdua del primer component del nom antic.

En segon lloc, la dualitat de la paraula que el designa i el fet que en un moment donat només s'encunyessin monedes amb la llegenda *Eusti*, podria fer pensar en dues ciutats que fabricaven moneda conjuntament.

Finalment, i admetent que *Eustibaicula-Eusti* és una ceca ausetana, estem enfront d'una dicotomia *ceca-ciutat*, *ceca-tribu*. La circumstància que la ciutat d'*Eustibaicula* continués amonedant, quan *Ausesken* feia temps que havia plegat, ¿seria el resultat de l'aplicació de la

política romana de desintegrar la força i la unitat de les tribus ibèriques en benefici de les ciutats on es concentrarien les empreses comercials, l'administració del país i la residència dels seus funcionaris?

D'ençà les darreries del segle -II, la puixança de la ceca de *Kese* anà ofegant la personalitat del *Grup Monetari Ausetà*, com a conseqüència del paper primordial que el Port de Tàrraco havia assolit a la costa del nord-est hispà.

A partir de l'any -44, Juli Cèsar, després de la seva victòria sobre Pompeu a Munda (-45), prohibí qualsevol amonedament en llengua ibèrica, traslladà la capital de la província Citerior a Tàrraco, fundà el municipi d'Empòrion i organitzà les primeres emissions monetàries llatines a la Península. Paulatinament, a Catalunya s'aniran definint quatre centres productors de moneda romana i llegenda llatina, que seran les ceques actives durant l'època d'August: Empòrion, Tàrraco, Dertosa i Ilerda¹⁴. A l'inici de l'Imperi, cal suposar que aquestes eren les monedes que amb més freqüència circulaven com a elements de canvi comercial en les terres ausetanes¹⁵. Els darrers amonedaments autònoms devien de cobrir les necessitats més locals i encara en nombre reduït. Ja la moneda pròpiament romana ho envaïa tot, unificant políticament i econòmicament la zona¹⁶.

2. LES INSCRIPCIONS IBÈRIQUES

*El desxiframent de l'escriptura ibèrica parteix de les llegendes de les monedes indígenes; però aquest alfabet monetari no és el començament del sistema indígena d'escriptura, sinó la seva última conseqüència*¹⁷. L'escriptura dels ibers del llevant mediterrani tingué una vida d'uns quatre segles —des del -VI fins l'època de l'emperador Tiberi (14-37)—, mentre que les primeres llegendes monetàries ibèriques es daten a les darreries del segle -III, quan apareixen dracmes d'imitació empuritàna amb llegendes ibèriques¹⁸.

Sembla evident que, en el moment en què s'encunya-

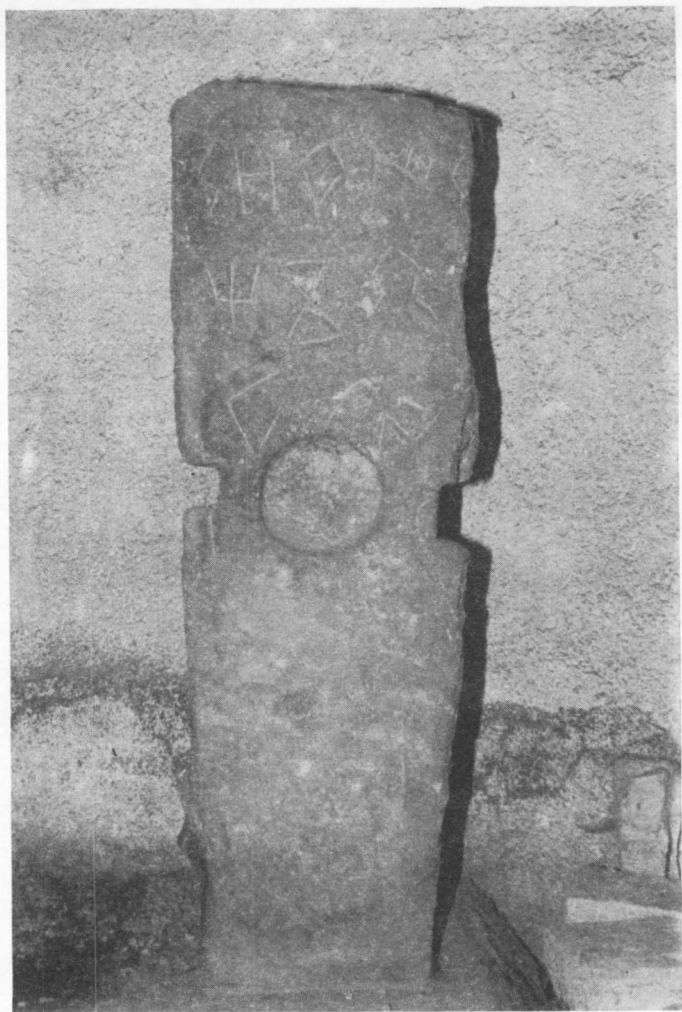
ren els primers numeraris ausetans, els autòctons conei-xien l'alfabet ibèric. Nogensmenys, cap de les inscripcions fins ara conegudes a la comarca d'Osona no són anteriors als finals del segle -III, i totes presenten característiques pròpies de l'abecedari monetari. L'aparició dels «diners» amb llegendes ibèriques col·laboraria a la difusió de l'escriptura, alhora que a fixar la seva evolució¹⁹.

Veurem a continuació els documents en escriptura ibèrica identificats a la nostra comarca, sense entrar massa en discussions epigràfiques, tractament que considerem que excediria els límits proposats en aquesta obra.

1. A Roda de Ter i a pocs metres del jaciment de l'Esquerda —on es documenta un conjunt arqueològic medieval del més alt interès i també un poblat ibèric—²⁰, hom troba una de les tres úniques inscripcions ibèriques rupestres fins ara conegudes en tot el llevant peninsular²¹. Quan el Ter comença a endinsar-se en Les Guilleries, després de l'àmplia corba que defineix la península de l'Esquerda, a mà esquerra del riu i a la zona anomenada Les Graus, hi ha gravada a la paret del cingle l'esmentada inscripció. Sembla ser que formava part d'un gran conjunt d'escrits, dels quals queden altres restes disperses, que devien cobrir un bon tros de la cinglera, a l'alçada del camí. L'exfoliació de la roca i el pas del temps han estat els agents de la desaparició de molts dels fragments i del fet que la lectura del que avui encara resta sigui de difícil interpretació.

Llegibles, però d'impossible traducció, són les paraules «...berikars... ba 'rkar buldumantir...» Paleogràficament, la inscripció sembla força tardana i s'aprecia la influència de l'escriptura monetària, que ens indica una data a partir del segle -II. Aquesta cronologia coincideix amb el que fins ara sabem del poblat ibèric situat a la part alta.

Segons Maluquer de Motes, *no podem dir res sobre el vertader caràcter d'aquesta inscripció, però la seva posició en un lloc alt i a prop del riu, suggereix que ens podem trobar davant d'un santuari, que es tracti d'un*

Estela ibèrica de Santa Cecília de Voltregà
(Museu Episcopal de Vic)

*exvot o potser d'una ofrena al riu Ter... i que constitueix un preciós testimoni de la nostra llengua prelatina i, probablement, de la religiositat dels pobles ibèrics catalans.*²².

2. Una estela de pedra calcària grisa procedeix del terme de Santa Cecília de Voltregà. Té forma de paral·lelepípede i en la cara més gran hi ha gravats diversos signes ibèrics; a la meitat hi ha un forat, obert amb posterioritat als signes, que trenca la continuïtat de la lectura²³. L'escriptura és de traç regular i força acurat, característica freqüent en les esteles. L'alfabet utilitzat coincideix amb el monetari.

És dóna la circumstància que en la zona hi ha noms, com el del municipi de Sora i el del riu Sorreigs, estretament relacionats amb el Sorike de l'estela de Santa Cecília de Voltregà. Sembla acceptable la idea de la perduració d'un nom geogràfic de l'època ibèrica que s'hauria conservat, tot evolucionant, fins els nostres dies, ¿Som, doncs, davant d'una fita que assenyalava els límits d'una propietat, d'una contrada o que indicava el nom del lloc?

3. L'antropònim llatí *luki*, escrit en ibèric en el centre del fons extern d'un vas de vernís negre de la segona meitat del segle -II. La peça fou trobada a Tona en el lloc anomenat Les Escomes²⁵. Formava part d'un lot de diverses ceràmiques campanianes, de cronologia que oscil·la entre els segles -III i el -I.

Luki és un nom propi que, pel llatí, es pot interpretar com el genitiu de *Lucius*. ¿Seria, doncs, un nom llatí escrit en iber que, mitjançant la forma en genitiu de *Luci*, indicaria el propietari del vas?²⁶.

4. La síl·laba X = be, grafitada en el fons extern d'un recipient de vernís negre, datable entre els segles -II i -I.²⁷. Prové del poblat ibero-romà de Can Caseta de

Manlleu, que es situa entre el segle —II i l'I de l'era. La grafia del signe correspon a l'alfabet monetari i apareix també sobre ceràmica de vernís negre del segle —III²⁸.

5. Un possible grafit, de signe ¶ =r, en el fons extern d'un vas de vernís negre d'igual cronologia i procedència que la peça anterior²⁹.

6. Una llegenda escrita a prop de la vora d'un bol de ceràmica gris. Manca la meitat de la primera part. Fou descobert en el poblat ibero-romà de Can Caseta de Manlleu.

Aquesta inscripció pot llegir-se de la següent manera: «*bele (n)... nar niti(o eiti)*. Sabem de l'existència de noms propis íbers com *Beles*, *Belex* i *Belennes* i de terminacions d'antropònims amb —*nar*. Ací es planteja una disjuntiva: que som davant d'un nom compost de dos elements —molt corrent en l'onomàstica ibèrica³⁰—, potser un *Bele (nes)*. *nar* acompanyat de la paraula *niti*, (*eiti*) o bé que es tracta d'un nom simple, *Bele (n)*, amb dues paraules, ...*nar niti*, (*eiti*), el significat de les quals es desconeix.

És clara la identificació d'un nom propi: *Bele(n)* o *Bele(nes)*.*nar*, potser el propietari del vas. Entrant en el camp de la hipòtesi, la propietat que en el vas de Tona venia indicada pel genitiu, aquí vindria donada per les restants paraules. I, seguint en el camp de les hipòtesis, indicaria potser l'artesà que el fabricà?

* * * *

Gràcies a les fonts escrites i a l'epigrafia, coneixem dos antropònims de la tribu ibèrica dels ausetans: *Amusic*, nom de clara ascendència celta³¹ i *Bele(n)* o *Bele(nes)*. *nar*, nom típicament íber. Gràcies també a l'epigrafia, tenim identificat un probable nom geogràfic,

Sorike, cap a la banda del Lluçanès.

Si bé exigus i escassos, aquests documents tenen una importància cabdal: són la prova més evident, junt amb la moneda, per poder parlar d'íbers a la Catalunya interior central. I per a la comarca d'Osona en concret, el testimoni que aquells nostres avantpassats no solament coneixien l'escriptura ibèrica sinó que, com demostra la inscripció rupestre dels Graus (Roda de Ter), la usaven localment.

3. L'EPIGRAFIA LLATINA

Hem reunit en aquest apartat les inscripcions llatines amb dedicatòries de tipus sepulcral, votiu, etc. que, d'alguna manera, fan referència a fets i a personatges de la història antiga de les terres d'Osona. Són documents escrits sobre pedra i sobre metall, alguns dels quals coneixem directament, mentre que d'altres només en tenim referències bibliogràfiques a partir d'autors dels segles passats; per això, no és estrany que moltes de les làpides que pertanyen a aquest darrer grup siguin contemplades pels entesos com a dubtoses: falsificacions fetes, en especial, d'ençà del Renaixement. Per no caure en redundàncies erudites, hem preferit, doncs, no aplegar en aquest llibre tota la llista de làpides que són clares falsificacions.

Presentem d'aquest segon grup aquelles que ofereixen més dubtes, entre les quals cal esmentar la inscripció CIL 424, classificada per Hübner com a falsa³²; nosaltres obrim la possibilitat que es tracti d'una lectura inicial equivocada, mantinguda al llarg dels anys i no d'una falsificació.

a. *Inscripcions sobre pedra*

1. CIL. II, 4537. És una interessant inscripció honorària dedicada pels decurions ausetans a Luci Licini Segon llibert de Luci Licini Sura, personatge a qui es dedicà l'arc de Berà, prop de Tarragona. Fou trobada

l'any 1826 sota el paviment de l'església de Sant Jaume de Barcelona i avui és dipositada al Museu Arqueològic de la ciutat de Barcelona, sala XXVI, nº. 7557.

Es tracta d'un pedestal de pedra calcària-marmòria del color de la terra. És un dels vint-i-tants exemplars fins ara documentats referits a Luci Licini Sura, personatge que visqué a l'època i a la cort de l'emperador Trajà.

L. LICINIO
SEGUNDO
ACCENSO
PATRON SUO
L. LICINIO SURAE
PRIM. SECUND.
TERT. CONS. EIUS
IIII VIR. AUG. COL.
F. I...A. P. BARCIN.
EX. D. D.
AUSETANOR [um]

Lectura: A Luci Licini Segon, adscrit al seu patró Luci Licini Sura al seu primer, segon i tercer consulat, sevir augustal de la Colonia Faventia Julia Augusta Paterna Barcino, per decret dels decurions ausetans³³.

No sabem amb certesa si Luci Licini Sura era barceloní d'origen, però sí que va estar molt vinculat a Barcelona per la seva labor de protector i mecenes. El seu llibert Luci Licini Segon, que arribà a assolir càrrecs importants a la societat hispana de l'època, seguint la tasca del seu patró, féu extensiu el seu mecenatge a d'altres ciutats, com Ausa, els decurions de la qual li dedicaren aquesta inscripció honorífica³⁴.

2. CIL. II, 1181. Làpida sepulcral descoberta a l'església de Santiago el Vell de la ciutat de Sevilla.

L. VIBIO. L. f. GAL. TUSCO
AURELIO. RUFINO. PRAEF.
COH ORT. PRIMAE. AUSE [tanorum]

... ..

... ..

AED. [... fra]
TRI. PISSIMO.
AB SPLENDIDISSIMO [ordine]
HISPA [lensium]

Hübner considera que Ause es pot completar com Ausetanorum. Llavors, la lectura seria la següent: *A Luci Vibi, fill de Luci, de la tribu Galèria, Tusc, Aureli, Rufi, Prefecte de la Primera Cohort Ausetana... Edil, germà amantíssim, per molt il·lustre ordre dels hispallencs*³⁵.

No és pas aquest l'únic cas conegut d'una colla d'homes d'origen geogràfic comú que integraven un mateix cos auxiliar de l'exèrcit romà. És precisament a través de l'epigrafia que sabem de l'existència de nombroses *cohorts* de la milícia romana constituïdes per autòctons de les diferents terres del món romà³⁶. Recordem la cohort dels il·lurgavons, els habitants d'Ilurgavo, avui Tortosa, que lluitaren al costat del Dictador durant la Guerra Civil entre Cèsar i Pompeu (Cèsar, B. C., II, 60). L'existència d'íbers i celtíbers a la milícia de Roma fou nombrosa i constant des del primer moment de la conquesta: poc després del desembarc a Empúries l'any — 218, Gn. Escipió formà diverses cohorts amb indígenes del nord del riu Ebre (Titus Livi, XXI, 60). La possibilitat d'allistar-se a alguns dels grans exèrcits conqueridors, fos el púnic o el romà, era per als autòctons una vàlvula de sortida als greus problemes econòmics i socials que afectaven al país. Però, a la vegada, l'exèrcit fou una de les vies, ben efectives, de romanització de la Península en la seva doble vessant: 1) participació dels indígenes a l'exèrcit estranger, com seria el cas dels homes que formaven la Primera Cohort Ausetana, 2) contacte dels soldats romans amb la població civil, i assentament de molts d'ells a sòls hispans, després de rebre llur llicència, amb la fundació de noves ciutats organitzades segons el model de les ciutats romanes³⁷.

Les inscripcions n°. 3 i 4 són les úniques trobades a l'àrea de la ciutat de Vic. La primera prové del vell casc urbà i la segona de les rodalies, però totes dues estan en

relació amb l'antiga via romana que, vers el sud, posava en contacte la Plana de Vic amb la costa del Maresme i del Barcelonès i, cap el nord, comunicava amb les Gàl·lies a través dels Pirineus.

3. GIL., II, 4618. És una inscripció votiva apareguda l'any 1648 als terrenys del convent de les monges Carmelites Terciàries. Actualment, és col·locada en una de les parets del claustre de la catedral.

DIANAE
SACRUM
OB. HONOR.
SEVIRATU (s)
C. CORNELI
US. GRATI. LIB
MAGNIO
IIIIII VIR
IDEM. ARAM. ET. SED (ilia)

Lectura: *A Diana sagrada per honor del sevirat, Cai Corneli Magne, alliberat de Grat, sevir (li dedicà) un altar i un seient*³⁸. En base al tipus de lligams i a la palma que separen el IIIII del vir, es pot datar entre els segles II i III³⁹.

4. CIL., II, 4619. És una inscripció sepulcral apareguda l'any 1829 al Mas Codina o Caseta d'en Llovet, lloc situat a uns tres quilòmetres de la ciutat de Vic, prop de la carretera que porta a Roda de Ter. Actualment, es pot veure en el claustre de la catedral, al costat de l'anterior.

...a]NTONIUS
GAL. VERUS
CORNELIA
... F. NIGRINA UX.

Lectura: *Antoni, de la tribu Galèria, Ver, a la seva muller Cornèlia, filla de Nigrina*⁴⁰.

La tribu Galèria, a la qual eren adscrits Antoni Ver i també el Prefecte de la Cohort Primera Ausetana, Luci

Vib, indicava en origen una de les trenta-cinc circumscripcions en què es dividia el territori de Roma. Escrit al costat del nom del personatge, donava a conèixer el seu origen i el seu domicili. De mica en mica, amb l'ampliació de la concessió de la ciutadania romana, la tribu Galèria s'estengué fora de Roma i per les províncies, especialment a Hispània. A partir del canvi d'era, l'atribut de la tribu no representà res més que un distintiu dels ciutadans i de les ciutadanes⁴¹.

5. CIL., II, 6110. Fragment d'inscripció sobre marbre descobert a Tarragona l'any 1868.

D. M.
POM. FAL
AUSONE. MER
CANDICA/. ET

Hübner la completa de la següent forma: «D(is) M(ani-bus) POM(pei) FAL(isci) AUSONE MERCANDI ET propter alias causas Tarraconem translati, ubi mortuus est». Lectura: *Als déus Manes, a Pompeu Falisc, marxant ausetà que per aquesta i altres causes es traslladà a Tàrraco, on va morir.*

Aquesta inscripció dedicada a un marxant ausetà és l'única que coneixem en què la forma Auso apareix en plena època romana, forma que serà la usual durant l'època visigoda, quan els bisbes de la ciutat, esmentada com Ausona, i també com a Ausa, participaran activament en els concilis de Toledo. Aquesta arrel quedarà fixada al nom quan en el segle VIII Ludovicus Pius anomeni l'actual ciutat de Vic, Vicus Ausonensis⁴².

6. Bloc d'arenisca de 47'50 cm. de llargada, 36 cm. d'alçada i 33 cm. de profunditat emprat com a carreu per a la construcció de l'àbsida de l'església romànica de Sant Fèlix de Canovelles (Vallès Oriental).

L PORCI
US PART
NIUS A/S
F C

Inscripció romana aprofitada com a carreu de l'església de Sant Fèlix de Canovelles (Vallès)

Lectura: *Luci Porci Partènic, ausetà, tingué cura de fer-ho*. La grafia és molt regular i acurada. Les lletres tenen totes 6 cm. d'alt per 3'5 cm. de diàmetre, fet que sembla indicar una bona època per a la inscripció, potser el segle I⁴³.

7. La inscripció CIL, II, 424 forma part d'aquelles que Hübner considera dubtoses en la seva antiguitat. Davant d'aquest exemplar, nosaltres plantegem la possibilitat que es tracti d'una mala lectura i no d'una falsificació.

CARCILLO. S
C. VERCILIUS. C. F. C. N.
CRISPUS. PRO
AT. ... FILIOR. ... LUTE
L. A. V. S.

Vegem en primer lloc les possibles correccions⁴⁴:

— El nom VERCILIUS no el coneixem documentat, però sí VERGILIUS⁴⁵.

— Les dues darreres sigles de la segona fila poden ésser una lectura equivocada de l'atribució tribal: GAL (Galèria), COR (Cornèlia), ...

— EL LUTE de la quarta línia sembla un desplaçament del (sa) LUTE que seguiria al PRO de la línia anterior.

La transcripció seria, doncs, la següent: *Al sagrat Carcil, Cai Vergili, fill de Cai, de la tribu Galèria/Cornèlia..., Crisp, per la salut dels fills de l'emperador, complí la seva promesa de bon grat.*

En base al PRO SALUTE IMPERATORUM FILIORUM⁴⁶ es pot atribuir a l'època de la Tetrarquia (anys 284-305) i dedicada a Maximilià i Galeri, fills de Dioclecià.

8. CIL., II, 423. Hübner contempla aquesta inscripció funerària com a dubtosa i diu que procedeix de Vic, i per contra, Madoz la dóna com una trobada a Vitòria pel pare Cataneo.

SEXTO NUMIO SEX. F.

AUSENATOR DECUR
A PRIMA IUVENTA IN
SAC. MINERVAE ADSCRIP
ET OMN. RER. SACR.
SCRIBAE VIX. AN. LXXIII
M. VII P. FILII PATRI PI
ENTISS

Lectura: *A Sext Numi, fill de Sext, decurió ausetà que en la seva primera joventut fou adscrit a la sagrada Minerva i fou escrivà de totes les coses sagrades, que va viure setanta-dos anys i set mesos, estimat del pare molt pietós, la posà.*

El text en general fa pensar en una falsificació, idea que ve corroborada per la forma d'indicar l'edat; el FILII —que ha d'ésser un Filius—; i la P. del *posuit* —la posà— que hauria d'anar al final⁴⁷.

b) Inscripcions sobre bronze

L'any —90, a l'època de les Guerres Civils, quatre cavallers ausetans obtingueren la ciutadania romana després de la presa d'Ascoli (Picè, Itàlia). Així és escrit en el bronze d'Ascoli, preciós document històric en forma de placa per a anar clavada i ésser llegida que avui es conserva en el Museu Capitolí de Roma. Hi ha gravats, en llatí, el nom de trenta cavallers hispans que reberen el dret romà, o sia, el privilegi de ser considerats ciutadans de ple dret, amb tots els avantatges de tipus polític i social que la prerrogativa comportava, de mans de Cn. Pompeu Estrabó, com a premi i recompensa per haver lluitat al seu costat.

El Bronze d'*Asculum* és el testimoni més antic que es coneix de la concessió de la ciutadania romana a gent bàrbara. La importància del document i la seva relació amb la història de les terres osonenques durant els dos segles anteriors al canvi d'era, creiem que són suficients per tal que part de les pàgines dedicades a l'epigrafia llatina osonenca siguin destinades al seu comentari.

A l'exèrcit romà, al costat de les legions pròpiament *romanes*, hi havia els cossos auxiliars, formats primer per soldats vinguts de les regions on es desenvolupaven les guerres, i, més tard, de les províncies i dels pobles aliats. De C. Mari ençà i al llarg dels segles —II i —I, la cavalleria passà a ésser integrada per tropes auxiliars del més divers origen. A l'època que ens ocupa, o sia, durant les Guerres Civils, el gros de la cavalleria era format per hispans, gals, nòmides, tracis i per mercenaris de la regió Cisalpina. Es distribuïen en *alae* (300-400 homes en època de Cèsar) que, a la vegada, es dividien en *turmae*, les quals normalment constaven de trenta cavallers, com la Turma Salluitana. Cada *turma* era comandada per un *praefectus equitus*, sovint un indígena, i guiada per un oficial o decurió. En època republicana, deu *turmae* constituïen l'agregat de genets que acompanyava les legions, o sia, l'exèrcit d'infants⁴⁸.

La *Turma Salluitana* devia formar part d'un contingent més nombrós d'homes, potser d'una *ala* allistada entre pobles ibèrics units a Gn. Pompeu Estrabó pel lligam de la clientela⁴⁹.

L'adjectiu *Salluitana* prové dels quatre primers individus, salluitans, esmentats en el document. Per això, alguns autors volen identificar el comandant i el decurió de la *turma* amb aquest poble⁵⁰.

Deu són els grups ètnics als quals pertanyen els esmentats cavallers, que segurament eren d'una classe social mitjana, probablement no pagesos o proletaris⁵¹.

Bagarensis	Potser habitants de la ciutat de Bacaris (Jaca?), en terres jacetanes, o de la Bacasis (Manresa) dels lacetans.
Begensis	De B(a)ecula?, esmentada per Ptolomeu, vers el nordoest de Vic.
Ennegensis	De difícil identificació. Cal pensar que eren situats entre el Pirineu Central i la Vall mitjana del riu Ebre.
Ilerdenses	D'Ilerda (Lleida), la capital dels ilergets.
Illuersensis	D'El.leucis?, ciutat dels vascons.
Libenses	Nom conegut un xic arreu del Medite-

	rrà, potser la Iulia Libica (Llívia, a la Cerdanya), ciutat dels ceretans.
Salluitani	Habitans de la ciutat de Salluvia, Salduvia o Saldubia, situada al sud de l'Ebre, la Caesaraugusta romana, l'actual Saragossa. Fou fundada o integrada a la població indígena l'any -24 per veterans de la legió X Gèmina, IV Macedònia, VI Victrix.
Segienses	De Segia o Segea (Egea de los Caballeros), ciutat dels vascons.
Suconenses	Succosa, esmentada per Ptolomeu (Carinyena?).
[A]ucenses	Ausetans?, habitans de l'Ausetània i de la ciutat d'Ausa.

Aquests indicatius assenyalen l'origen ètnic dels diferents grups de cavallers que constituïen la *Turma*. Com es pot veure, el total dels guerrers foren reclutats en una zona geogràfica compresa entre els Pirineus Centrals i la Vall mitjana del riu Ebre, aproximadament el terreny que ocupen les actuals terres de l'Aragó i de Catalunya, zona ja fortament romanitzada a la segona meitat del segle —II, en especial la Vall de l'Ebre.

Malauradament, manca un troç de la placa que afecta l'inici de l'adjectiu que indica l'ètnia, com també bona part dels noms dels individus considerats per molts entesos com a ausetans.⁵²

	..ucenses	
11.....	—Sosimilus	—F
12.....	..irsecel	—F
13.....	...elgaun	—F
14.....	..nespaiser	—F

El tret més notable en anomenar els nostres trenta cavallers és l'ús del *nomen* i de la *filiació*. Aquests hispans porten un nom individual o personal acompanyat pel nom del pare, fórmula típicament romana, que hem rebut com a herència, que indica com el procés de

romanització estava ja en marxa des de feia temps a l'àrea del nord-est peninsular, a l'època de les Guerres Socials. Vegem algun exemple, com ara el del segiense *Urgidar Luspana, F.*, que seria Urgidar, fill de Luspana.

Mentre la majoria dels noms són pròpiament indígenes que han adoptat la fórmula romana del nomen i de la filiació, cal fer notar com els homes ilergets porten apel·latius llatinitzats, fet que corroboraria el que abans hem assenyalat respecte a la prompta romanització de la Vall mitjana i baixa de l'Ebre, i en concret dels ilergets, veïns i aliats de sempre dels ausetans.

Fem ara una petita anàlisi de les filiacions dels cavallers ausetans, ja que els noms s'han perdut. La filiació del primer, *Sosimilus*, l'única conservada íntegrament, té relació amb el celta, i amb les seves variants *Sosumus*, *Sosimus* i *Sosumilus* i era força corrent a la Hispània Antiga (En la mateixa *Turma* hi ha un *Sosimilus Sosinasae, F.*, segiense)⁵³. Les terminacions de les filiacions dels restants individus, ...irsecel, F., ...elgaun, F., ..nespaiser, F. estan emparentades amb l'ibèric, però cal notar que el darrer nom apareix sempre en llatí, mai en grafia o escriptura ibèrica⁵⁴. La influència del substrat indoeuropeu en la formació del món íber queda reflectida, en aquest cas concret, en el fet que els quatre antropònims tenen una llunyana ascendència indoeuropea. Una altra prova d'això és que molts noms considerats ibers i celtes són constituïts per dos elements, com per exemple *sosin-milus* o ...nes-paiser, característica que té connexió amb l'onomàstica esmentada.

Per acabar aquest tema, direm que a l'any —90 sembla que no foren només quatre els ausetans que obtingueren la ciutadania romana. Si la nacionalitat de l'únic cavaller *Begensis* o *Becensis*, *Turtumelis Atanscer F.*, s'identifica amb la ciutat de B(a)ecula-esmentada pel geògraf grec Ptolomeu en el segle II al costat d'Ausa, com ausetana, serien cinc els indígenes de la zona que haurien aconseguit tal favor. Així ho creuen Albertos Firmat i Gómez Moreno, mentre que Criniti deixa la hipòtesi oberta i assenjala que prop de Vic, vers l'oest, hi ha la comarca anomenada Bages, i que una població

amb el mateix nom se situa no lluny de Perpinyà⁵⁵.

4. *ELS CAMINS ANTICS I LES VIES DE COMUNICACIÓ A L'ÈPOCA ROMANA. ELS MIL·LIARIS.*

Les vies de comunicació romanes, com a nucli material per apropar el món romà a l'indígena⁵⁶, van ésser un element bàsic per difondre la romanització. A Hispània eren importants pel seu doble caràcter: militar, i com a nucli d'exploració del país en un primer moment, i comercial, al llarg de l'etapa imperial. Sovint els romans aprofitaren les rutes de comunicació existents en el país amb anterioritat a la conquesta i que es remuntaven a períodes prehistòrics. Normalment l'emperador o el cònsol governant figuraven com a responsables de la construcció de la via, com així ho indiquen les inscripcions dels mil·liaris.

Travessaven el Pirineu dues grans vies, una a l'orient, la via Augusta, i una a l'occident, la via que anava d'Astúrica Augusta a Burdigala. Hi havia un seguit d'altres rutes de menys importància com seria la d'Ausa al Coll d'Ares⁵⁷. Segons Polibi, els primers treballs viaris de la Península foren iniciats amb la construcció de la via que travessant el Pirineu pel Portús, unia Itàlia amb Cartagonova, amb un ramal vers la Vall del riu Betis (Guadalquivir). Acabada la seva missió militar i ja expulsats els cartaginesos de la Península, serví durant molt de temps per agilitzar el trànsit de la Bètica amb les ciutats de la costa oriental i ensems amb Itàlia⁵⁸.

Aquest camí no fou conegut com a via Augusta fins després de les millores introduïdes per l'emperador August. En el seu pas per Catalunya, durant l'època republicana, seguí un trajecte quasi totalment interior. Fou amb l'Imperi quan se'n construí un altre de litoral que connectava Barcelona amb la rica zona del Maresme. I és precisament en el primer tram, en el tram més antic, on creuarien els camins militars i de conquesta que portaven vers les terres ausetanes.

Al costat de les calçades principals que connectaven

entre sí les diferents províncies d'Hispania, i aquestes amb Itàlia i la Gàl·lia, hi havia les rutes perifèriques, de trànsit més local, que sovint no eren res més que camins de terra batuda. Precisament, una de les dues més antigues era la que enllaçava el bell cor de la Plana de Vic amb la costa del Maresme; l'altra, la que des de Tarraco anava vers Lleida i la zona minera d'Osca (el caràcter militar d'aquesta via, el posà de nou en pràctica August durant les Guerres Càntabres). Ambdues vies es daten en el darrer quart del segle —II.

El que avui sabem de la xarxa viària a Hispania prové d'un parell de fonts d'informació bàsiques:

1— Els itineraris de l'època que assabentaven el viatger de les rutes a seguir.

2— Les restes arqueològiques: trams de calçada conservats, un cert nombre de restes d'hàbitat relacionats o no amb la via i els mil·liaris o fites de senyalització que donaven la distància a partir de l'inici de la via, la data de la seva construcció, de les seves reparacions i el nom de l'emperador o dels cònsols de la zona que governaven en aquell moment.

Però, cal també tenir en compte:

3— Els documents de temps posteriors que parlen de camins, de carreteres i d'invasions, la majoria dels quals no feien altra cosa que seguir el traçat dels d'època romana.

4— La toponímia.

Són diversos els itineraris conservats que ajuden a conèixer les principals rutes d'Hispania, en especial de la via internacional que connectava Gades (Gadis) amb Itàlia. Citem *L'Itinerari d'Antoní* que recull trenta-quatre dels camins més importants de la Península i es data vers els anys 80 del segle III. *Els Vasos de Vicarello*, quatre recipients cilíndrics de plata que tenen gravada la ruta des de la capital de l'Imperi fins l'estret de Gibraltar i que es fixen entre el regnat d'August i l'inici del de Tiberi (anys —27 al 14...).

L'Anònim de Ravenna, del segle VIII, inspirat en documents anteriors⁵⁹.

Malauradament, cap dels itineraris esmentats no parla

dels camins que creuaven les terres ausetanes. Aquesta dada negativa ens ve a dir que aquests eren d'importància secundària dintre la xarxa viària peninsular —xarxa que Balil imagina com una roda de carro, els camins perifèrics de la qual serien els radis⁶⁰.

En base a la troballa de diversos mil·liaris i d'algun petit fragment conservat de calçada, així com a partir de documents medievals i posteriors, podem parlar amb seguretat de l'existència de dues vies que comunicaven la Plana de Vic amb la costa del Maresme i del Barcelonès pel sud i amb França vers el nord:

1) A través de les serres de Collsuspina i de Moirà cap a Caldes de Montbui, i creuant el Vallès vers el port d'Ilduro i la costa del Maresme.

2) Més directa, travessant el pas del Congost, pel Vallès cap a Bàrcino.

a. *La Via de Collsuspina*

Documents del segle IX parlen de l'existència de la *Strata Francisca* o camí francès, via militar utilitzada pels francs durant la reorganització de la Marca Hispànica⁶¹.

Des del Coll d'Ares cap al Pla d'Olot i pel Collsacabra, baixava a la Plana de Vic. De Tona en sortia un ramal que fent la serralada de Collsuspina, anava per una banda cap a Manresa i per l'altra, travessant Caldes de Montbui i el Vallès, es dirigia a Iluro.

De nou, el funcionament d'aquesta via està documentat en el segle XIII, quan el rei Jaume I, el dia quatre d'agost de l'any 1247, concedí a Caldes de Montbui el privilegi que el camí de Vic a Barcelona passés per l'esmentada vila i no pel Congost, per on tradicionalment havia transcorregut. Però poc temps després el rei va restablir el vell recorregut, ja que considerava que l'altre trajecte resultava massa pesat per als viatgers⁶².

Mentre el document de l'any 1274 dóna a entendre el seu antic ús, la troballa d'un mil·liari datat als voltans de l'any —120 testimonia el seu funcionament amb caràcter

militar durant l'etapa avançada de la conquesta romana. Es tracta d'un fita de pedra blanquinosa apareguda a la vorera del Camí Ral que va de Vic a Moià, prop de la casa del Vilar i dins el terme de Tona, abans de començar la pujada vers Collsuspina⁶³.

M. SERGIUS . M F
VII . PRO . COS

La sigla *M* s'interpreta com *Mannius*⁶⁴: *Manni Sergi*, fill de *Manni*, procònsol, set milles. *Manni Sergi* fou procònsol de la Hispània Citerior entre els anys —124— 129, circumstància que porta a datar la via als voltants d'aquests anys i a considerar-la una de les més antigues de la Península. Segurament que la via de Collsuspina seguia camins i rutes d'època prehistòrica. Recordem que en la zona hi ha documentades restes d'habitació humana des del Paleolític a les coves del Toll i de les Toixoneres de Moià, amb una notable densitat de població a l'època Megalítica⁶⁵.

De Can Vendrell (Santa Eulàlia de la Ronsana, Vallès Oriental), prové un altre mil·liari, atribuït igualment a *Manni Sergi* (CIL 4956).

El nom del procònsol permet de datar la via, mentre que la indicació de les milles ofereix una sèrie de possibilitats referents al seu traçat. Vegem en primer lloc les dades referents a la fita del Vilar.

Hem dit abans que els números indicaven la distància des d'una altra via més important, des de l'inici de la mateixa via, o bé des d'un punt de referència concret, com per exemple podia ésser un nucli habitat. El primer cas el podem descartar, ja que la via de Collsuspina és una de les més antigues de la Península Ibèrica i calculant des de la pre-Via Augusta la distància és massa gran. En el darrer cas, sigui calculant el valor de la milla romana en 1.256 metres, com opinen alguns autors⁶⁶, o en 1.470 metres, com creu Roldán Hervás⁶⁷, i tot tenint en compte que el mil·liari hagués sofert algun desplaça-

ment, els càlculs porten al centre de la Plana, a la zona on tradicionalment se situa la ciutat romana d'Ausa.

Un segon mil·liari, sens dubte relacionat amb la via de Collsuspina, fou trobat l'any passat sota l'altar de l'església de la casa pairal de Vilageliu (Tona), durant la restauració de l'edifici. Malauradament, la peça és tallada per la meitat i manca la part superior on hi devia haver la inscripció. La masia de Vilageliu es situa poc més amunt del Vilar i no massa lluny de Vilamajor —en les seves rodalies es conserva un bon tram de camí empedrat antic⁶⁸—. Per la zona es recull ceràmica prehistòrica i de tipus romà i medieval. Els tres topònims Vilar, Vilageliu i Vilamajor són clarament d'ascendència romana, fet normal donada la circumstància de la proximitat d'un vial romà, i són una evidència de la perduració de l'aprofitament dels recursos agrícoles i ramaders de la zona, centrats primer en la *vil·la* i després en la *masia*.

Respecte al mil·liari de Santa Eulàlia de la Ronsana, la indicació de la milla vint-i-una és una distància massa curta si es compta des de Vic. La qüestió resta plantejada. ¿Cal trobar un traçat molt més curt del que veurem a continuació, cosa que sembla gairebé impossible, o bé considerar que la fita de la Ronsana pertany a una via diferent de la de Collsuspina? Pensem que la segona alternativa és la més vàlida, i que la milla vint-i-una indica que el seu començament era a la ciutat d'Iluro, al Maresme. D'Iluro a la zona de la Ronsana seguiria el mateix traçat que la de Collsuspina.

Vegem ara el possible traçat de la via: des de Vic fins al Pla del Fabre, on hi ha restes de camí empedrat a l'alçada dels quilòmetres 62 i 61 de la carretera nacional 152, passaria no massa lluny de l'actual carretera. Seguint en direcció oest, aniria cap a l'església de Sant Andreu Xic de la Vila on fins fa poc es conservaven restes d'empedrats. Sense abandonar el mateix camí s'arriba a la casa de la Vila, situada entre el Turó del Castell i el Contracastell, i, pel Torrent de la Font de la Suïssa, tot dibuixant les carenes dels turons, es fa cap al Vilar, on aparegué el mil·liari de Manni Sergi. Cap a

Güells (que significa pas o gual) i per Colldarnau i Ras Boldrons de Gavadons, per on es conserven probables vestigis de la *Strata Francisca*, pujaria al cim de Collsuspina. Ací, documents del segle XI la situen entre els torrents d'Ardanello o Sant Cugat i el de la Juncosa o Armadans, tot continuant fins l'actual poble de Collsuspina. D'aquí, en lloc d'anar cap a Moià, agafava una ruta més curta i passava per la part oriental de l'Espina; marxant cap a Santa Maria Sasserra i per Castellterçol devia baixar a Caldes de Montbui, on avui encara es conserva l'anomenat *Portal de Vic*⁶⁹. Finalment, travessant Granollers i creuant el Vallès, es dirigiria vers la costa i Iluro per La Roca i per Parpers⁷⁰.

b. La via del Congost

Són set i un de probable els mil·liaris apareguts que testimonien l'existència d'una via romana que comunicava la Plana de Vic amb el Pla de Barcelona a través del Congost. Sis d'ells es trobaren amb anterioritat a l'any 1843 en el Molí de les Canes (Aiguafreda), quatre empotrats a la paret de la casa i dos caiguts per les rodalies. El setè aparegué en terrenys de l'Albanell (Vic) i el darrer fou descobert en el 1742, a Can Tarrés de La Garriga (Vallès Oriental⁷¹).

1— Fragment de sauló blanquinós. Alçada 0'50 mtrs. per 0,52 mtrs. de diàmetre.

IM. M.A...
AUG. P.M...
TES. P.P.
PROCOS...
M.P...

Lectura: *A l'emperador Marc Aureli [Car] August Pontífex Màxim [Tribunícia] Potestat Pare de la Pàtria, Procònsol.*

2— Fragment de sauló blanquinós. Alçada 0'65 mtrs. per 0'52 mtrs. de diàmetre.

IM.CES...
AUR. KAR...

Lectura: *A l'emperador Cèsar [Marc] Aureli Car...*
Ambdós mil·liaris es refereixen a l'emperador Marc Aureli Car (282-283).

3— Cilindre de pedra vermellosa. Alçada 1'67 mtrs. per 0'52 mtrs. de diàmetre. En molt mal estat de conservació.

D. N. GAL. VA
LERIO. MA
XIMIANO
NOB. CAES
PIO. FELICI
AUG

Lectura: *Al Senyor Nostre Galeri Valeri Maximia, Noble Cèsar Pius, Felic, August.*

Dedicat a l'emperador Maximia (293-305). En la part oposada hi ha restes d'una altra inscripció:

IM. CAES.... i altres signes il·legibles.

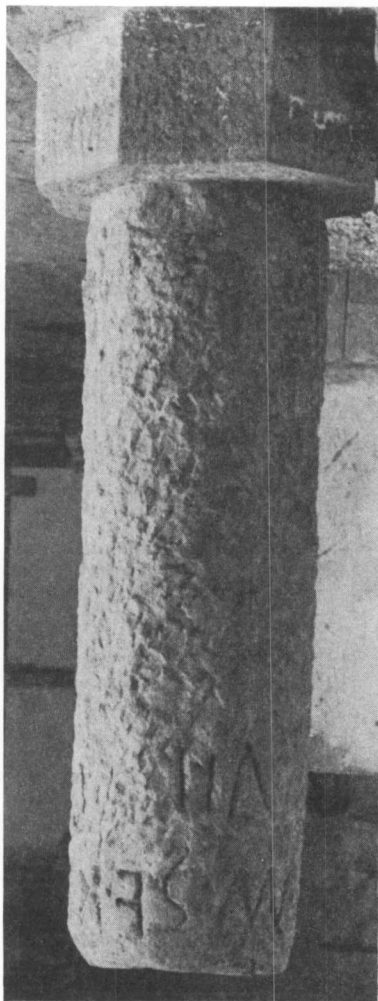
4— Fragment de pedra blanquinosa que es desfà.

IMP. CAES
C. VALERIO

La inscripció, avui totalment esborrada, la llegí Mn. Gudiol a l'any 1907. Sembla que es refereix a l'emperador Maximia o potser a Dioclecià. (284-305).

5— C.I.L. 4958. Publicat per Ripoll l'any 1843.

IMP. CAES. Q. mesSIO
C. TRAIANO deCIO
PIO. FELICI. INVIC
TO. AUG. DAC
MAX. PONT
MAX. TRIB. POT
IIII P. P. COS. III. PRO
COS. ET. Q. HEREN
NIO< ETRUSCO

MESSIO. DECIO
COS. ET. Q. V...
HOSTIL⁷²

Lectura: *A l'emperador Cèsar Quint Messi Cai Traià Deci, Pietós, Felç, Invicte, August, Daci, Màxim, Pontífex, obtingué la Tribunícia Potestat per quatre vegades, Pare de la Pàtria, Cònsol per tres vegades, i a Quint Herenni Etrusc Messi Deci, Cònsol, i a Quint Valent Hostilià...*

Es refereix a l'emperador Deci que va governar conjuntament amb els seus dos fills Herenni Etrusc i Hostilià durant els anys 249-251.

6— Mil·liari vist en el seu dia pel canonge Ripoll i per Pi i Margall. No hi ha notícies del text ni del lloc on actualment es pot trobar. Pertany al grup de *Les Canes*.

7— Pedra blanquinosa que es desfà. Alçada 2 mtrs. per 0'68 mtrs. de diàmetre. Aparegut en terrenys de l'Albanell (Vic) prop de l'antic *Camí Ral* a l'any 1885. No es conserva rastre de la inscripció. Recollit per Hübner, CIL. 6244: *Titulus prorsus evanuit*.

8— El darrer mil·liari relacionat amb la via del Congost fou trobat a *Can Tarrés* (La Garriga) l'any 1724 i traslladat a Vic. Després de la mort del canonge Ripoll en el 1844 va ésser enviat a l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona⁷³.

Si bé la documentació conservada fa referència al Baix imperi, és possible que la utilització de la via sigui anterior. Així, el mil·liari n°. 3 sembla un reaprofitament d'un altre de més antic. Hi cabria la possibilitat que aquests mil·liaris de baixa època es referissin a reformes fetes en la via. Semblaria estrany que, en una regió pacificada per complert des del segle —I, durant l'Alt Imperi se seguís utilitzant per anar a la costa del Barcelonès, un camí més llarg i penós per al viatger com era el de Collsuspina.

A grans trets, la via dels temps imperials seguia, des d'Ausa fins a Barcino, el recorregut de l'actual carretera nacional 152. En l'actualitat, és molt difícil poder trobar encara restes de l'empedrat d'època romana, si no és que es tractava solament d'un camí de terra batuda. Les

restes d'empedrats del Pla del Fabre i de Sant Andreu Xic de la Vila de Tona sembla clar que es poden atribuir a la via de Collsuspina. Per això, a fi d'aproximar-nos al vell traçat, són de valuosa ajuda tot un seguit de punts de trobament de restes arqueològiques, i en especial ceràmica, d'època imperial.

Vegem ara els possibles traçats de la via en el seu tram inferior, o sia, d'Ausa vers Bàrcino:

Des d'Ausa, després de travessar el riu Gurri, segurament per un punt no llunyà on actualment hi ha el pont de Queralt, d'ascendència romànica, continuaria pel carrer de Sant Francesc. Recordem que a la vora d'aquest carrer i en els terrenys de la factoria Colomer Munmany fou documentada l'existència d'una necròpolis dels segles II—III. A continuació seguiria vers l'Albanell (mil·liari n.º 7, troballes de ceràmica romana en general i també ibèrica), propietat situada no lluny del riu Gurri i a la dreta de la nacional 152, a l'alçada del quilòmetre 64. Sempre a la dreta de l'esmentada carretera continuava a través dels terrenys del Mas Colomer, Torrellebreta (restes ibèriques i romanes), Turó de les Goules (restes ibèriques i romanes), Aigües Partides i pel sud-est de l'actual població de Tona, on hi ha una notable densitat de troballes romanes de temps republicans i imperials, arribava a Hostalets de Balenyà, tot entrant en el Congost per Codines i Les Canes (on apareixeren sis dels mil·liaris assenyalats). Proseguiria al llarg del Congost tot dibuixant el curs del riu en direcció a La Garriga; passaria per Can Tarrés, on hi ha perfectament documentada una vil·la romana imperial i d'on prové un dels vuit mil·liaris esmentats, tot continuant cap a Granollers, nus de comunicacions molt important entre el Vallès oriental i l'occidental per una part, i les terres d'Osona i la costa del Barcelonès i del Maresme per l'altre, així com amb la costa nord a través del Montseny.

En aquest punt, la via del Congost creuaria amb la que de Collsuspina anava vers Il·luro (Mataró). I si, com creuen alguns autors⁷⁴, Granollers fos l'heretera de la *Semproniana* citada en els *Vasos Apollinares*, una de les mansions del tram interior de la via pre-augustiana, el nostre camí creuaria aquí amb la via *Internacional* més

important de la Península. Al Pla de Barcelona hi entraria en el punt d'unió dels rius Mogent i Congost, que formen el Besòs, ja adherida a la desviació del tram interior de la Via Augusta que des de Girona i el Pirineu per Llinars portava a Barcino⁷⁵.

Desconeixem el lloc exacte de bifurcació, a partir d'Ausa, de la via republicana i de la imperial. Però si acceptem, encara que sigui de manera aproximada, els traçats esmentats, aquesta havia de ser abans del Pla del Fabre, a Tona, ja que a partir d'aquí el segon recorregut resta força ben dibuixat.

c. *La Via d'Ausa vers el Pirineu. La Strata Francisca*

A manca de troballes arqueològiques que ajudin a poder delimitar el seu traçat, la pauta més important en la proporciona la *Strata Francisca*, documentada àmpliament al llarg dels segles IX i X. A Vic, després de travessar el riu Gurri, indret en el qual cal pensar que hi havia l'entrada principal a la ciutat, devia prosseguir per la part baixa de la petita elevació on s'assenteria l'establiment romà, tot seguint una direcció que aproximadament ens ve donada per la descoberta de sigillata clara a l'horta de Cal Adam, per la inscripció dedicada a Diana apareguda a la zona de l'antiga església de Santa Eulàlia, on avui hi ha el convent de les Carmelites Terciàries, i per un seguit de tombes de tègula romana que Gudiol cita com documentades a l'àrea de l'església de les Carmelites al carrer de l'Escorial. D'aquí, sortiria en direcció est cap a Roda de Ter, per un traçat no gaire diferent de l'actual carretera comarcal 153. Tot just a la sortida de l'àmbit relacionat amb la ciutat de Vic, cal remarcar a l'esquerra, la zona de troballes del Puig dels Jueus que, «grosso modo», es poden emmarcar en època imperial. Tot anant cap a Roda, a l'alçada del quilòmetre 2-3, a la dreta, se situaria la villa romana de la *Caseta o Molí d'en Llovet*, avui totalment arrasada, on es trobà la inscripció CIL. 4619 dedicada a Cornèlia Nigrina i que ens assabenta de la presència de la tribu

Galèria a la comarca d'Osona. Per la quantitat de materials (notable nombre de tègules i de fragments de roda de molí, així com també sigillata en general) i per l'amplitud de la distribució de les restes d'estructures que en el seu dia poguérem documentar, durant el rebaix del terreny a causa de la construcció del polígon industrial, cal pensar que es tractava d'una vil·la rural d'una certa importància, almenys durant l'època alta-imperial.

En arribar a Roda i segons les referències que els documents medievals aporten respecte a la *Strata Francisca*, sabem que salvava el desnivell del riu Ter pel lloc de l'actual pont. Hi ha testimonis escrits de la seva restauració a l'any 1049⁷⁶. Seguint la línia de la comarcal 153, anava a trobar l'Esquirol, El Bach i Les Viles (nom d'origen romà), on aparegué una lluernia romana⁷⁷. Dins la mateixa zona, no lluny de Sant Corneli, es documenta un establiment romà de tipus rural. Per Pruit i la Collada de Barcons, baixava a Sant Esteve de Bas, Les Preses i Olot. Tot remuntant la muntanya per Capsec i Sant Salvador de Bianya arribava de nou al Ter per Sant Pau de Segúries, continuava vers Camprodon i Prats de Molló i travessava el Pirineu pel Coll d'Ares.

Aquest camí que acabem de descriure no fa altra cosa que recórrer el traçat de la carretera comarcal 153 Vic-Olot-Camprodon. Aquest camí és documentat l'any 1720 com a via normal de comunicació entre *Vique* i el Coll d'Ares⁷⁸. Fou la ruta seguida pels exèrcits napoleònics per tal d'envair la Plana de Vic. I fou també la via militar utilitzada pels francs en llur organització de la Marca Hispànica⁷⁹.

La strada Cerdana

Si bé són ben pocs els elements arqueològics per a poder parlar d'un camí que comunicés la Plana de Vic amb la Cerdanya a través del Ripollès en temps antics, un document de l'any 962 esmenta la *strada Cerdana* en el terme de Gurb⁸⁰ i un altre de l'any 1000 parla d'una via que per Sant Hipòlit anava a Ripoll, *ipsa strada*

*publica magiore que pergit per Sancto Ipolito [de Voltregà] et vadit ad Ripoll*⁸¹. Per altra part, l'expedició de Wamba a la Gàl·lia Narbonesa l'any 672 per tal de reduir el general rebel Paulus fa pensar que hi havia una via que connectava Ausa amb Llívia⁸², ja que són diversos els autors antics que diuen que la segona columna de l'exèrcit va passar per Vic, *secunda per Ausonensem Civitatem Pyrenaei media peteret*⁸³.

Mossèn Fortià Solà escriu en la seva *Història de Torelló* que existí una via que d'Ausa anava cap a la Ceretània⁸⁴. L'autor, en una obra plena de fantasia, conta que hi havia un ramal que passava per Roda, d'on tombava vers ponent, cap a Puig Agut i Torelló. A Hostalets de Saderra s'unia a la via principal que des d'Ausa pujava al Ripollès, segons un recorregut no massa diferent de l'actual carretera nacional 152. No hi ha testimonis arqueològics que justifiquin l'existència d'aquesta ramificació. Nogensmenys, és important de tenir en compte que en l'acta de consagració de l'església de Manlleu l'any 906, en delimitar-se els termes territorials, s'esmenta la *Serra Mil·liària*. Així també, la *via* i la *serra mil·liària* apareixen citades en escriptures del mas La Caballeria i en altres documents de l'Arxiu de Manlleu⁸⁵.

Ja en temps més moderns, el camí de Vic a Ripoll funcionava com a via de trànsit normal al llarg dels segles XVIII i XIX⁸⁶. L'any 1799 el tram de Barcelona a Ripoll es dona inclòs en l'anomenada *Carretera de Ripoll*, considerada de primer ordre a la província⁸⁷.

No obstant, cal tenir present, com diu Raimon d'Abadal, que *abans ni traginers ni exèrcits es ficaven pels abruptes llits dels rius que era com ficar-se en una ratera, a mercè d'assaltans, bandolers o militars. Els camins antics passaven per les carenes o costes mitjanes. També als Pirineus de ponent i de llevant, els gran camins fugien dels sots feréstecs per a discórrer oberts per les altures*⁸⁸. Aquestes paraules en part ens han d'ajudar a entendre el sentit d'un traçat més llarg com era el de la *Strada Francisca*.

d. Els camins del Montseny

Considerem que els camins que a través del Montseny posen en contacte Osona amb la costa nord de la Catalunya Mediterrània han estat poc valorats com a mitjans de comunicació i de penetració a l'antiguitat. Camins difícils, però que seguint les carenes de les muntanyes, les calmes i les valls dels molts rierols que solquen el massís, estableixen una xarxa de petits enllaços entre la Plana de Vic i la costa. No volem dir amb això que aquests camins haguessin representat artèries vitals en època romana, però no cal descartar que s'haguessin utilitzat ben freqüentment en època de conquesta.

Assenyalem dos camins, indicats com molt antics, que sortint de Tona i travessant el Montseny comuniquen les terres d'Osona amb la costa:

1. El camí que seria la continuació vers l'est de la via militar de Colluspina. A partir del Vilar seguiria pel sud de l'actual població de Tona, no lluny de Les Escomes (on tenim documentat un possible forn romà), vers terrenys de l'Aguilar, on documents de l'any 928 situen la *Strada qui pergit ad Manresam*⁸⁹. Per Seva pujaria la Collada de *Sobrevia* (on hi ha la masia del mateix nom) i per Viladrau, Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu i Hostalrich (la mansió *Seterras* de l'itinerari d'Antoni), creuant el tram interior de la Via Augusta, arribaria al mar per la vall del Tordera⁹⁰.

2. El camí que surt de Tona, passa per Seva, El Brull (on hi ha el poblat ibèric del Turó del Montgròs, d'on procedeixen els únics fragments de ceràmica grega de Figures Roges del segle -V coneguts a la comarca), Coll Formich, El Pla de la Calma (notícies de l'existència de restes ibèriques i una estela de l'edat del Bronze) i per Santa Maria de Palau Tordera baixa a la costa.

Hi ha un altre camí que des del Pla de la Calma i per la part oriental del Tagamanent va per Sant Cristòfol de Monteugas cap a La Garriga o bé cap a Llerona i Samalús, camí que els traginers dels segles passats usaren durant les fortes crescudes del riu Congost, així com també l'utilitzaren els exèrcits d'invasió⁹¹. Escriu l'autor

que a Sant Cristòfol de Monteugas es conserva la tradició que per allà passava un antic camí i que s'hi troben restes d'empedrat. Aquest podria ésser el precedent de la via del Congost d'època imperial.

Així, el Montseny, amb un seguit de senders que tenen llurs arrels en èpoques prehistòriques, a la vegada que nucli divisor, seria una zona d'enllaç entre la costa i la Plana de Vic.

Les rutes del Montseny posen encara i més de relleu la importància de l'àrea de Tona a l'antiguitat. La seva òptima posició en la zona de partició d'aigües del Congost i de la Plana, al peu mateix del Montseny i de la collada de Collsuspina, cruïlla de comunicacions d'Osona amb Barcelona pel Vallès i el Congost vers la costa a través del Montseny i cap el Bages i el Vallès Occidental per Collsuspina, condicionaren que aquí es doni la màxima concentració de troballes arqueològiques de tota la comarca, datables des d'època pre-ibèrica fins el Baix Imperi romà.

III. Els documents arqueològics. L'arqueologia romana de la ciutat de Vic

Ciutats de l'Eufrates!
Carrers de Palmira!
Boscós de columnes en el pla del desert,
Què sou?

HÖLDERLIN, *Edats de la vida*

El decurs del temps, la continuada ocupació del sòl i els terrabastalls que la ciutat sofrí a l'Alta Edat Mitjana¹ ajuden a entendre el perquè de l'existència de tan poques restes arqueològiques referents a l'antiguitat més remota, i també la relativa manca de tradició sobre els antecedents romans de la ciutat, a excepció d'aquelles basades en les notícies que deixaren els escriptors clàssics. Per això, sorprèn la conservació fins els nostres dies de l'edifici del temple romà. És prou possible que després de l'edicte de Teodosi (vers 393) que prohibia la veneració als déus pagans, l'edifici s'adaptés per al culte de la nova religió d'estat, el cristianisme, o bé que s'integrés a la ciutat amb alguna funció pública o civil, a la manera del que succeí en el segle XI, quan es convertí en pati del palau dels Montcada, circumstàncies aquestes que afavoririen la seva conservació.

1. EL TEMPLE ROMÀ

L'any 1882, l'enderrocament del castell medieval dels Montcada, convertit en residència del veguer en el segle XVI i finalment en presó de la ciutat, posà al descobert l'existència d'un temple romà, les parets del qual definiren durant segles el pati interior dels edificis esmentats². Així, es feia història l'antiga tradició, recollida pel degà Joan Lluís de Montcada en el segle XVII, segons la qual el castell dels Montcada era del temps dels romans i s'anomenava *herculi* en memòria d'haver-lo fundat el déu Hèrcules³.

La seva identificació i posterior conservació fou pos-

sible gràcies a l'interès d'un grup d'erudits locals relacionats amb el *Cercle Literari*: Josep Serra Campdelacreu, Josep Antoni Torner, Antoni d'Espona, Joaquim d'Abadal, Francesc Febrer i Martí Genís, els quals, arran de la descoberta de l'edifici, crearen la *Societat Arqueològica*, en nom de la qual s'adquirí el temple. Tot seguit s'organitzà la restauració de la cel·la en base a les restes conservades de la planta i de l'alçat, sota el decidit estímul de J. Serra Campdelacreu que viatjà a Grècia i a Itàlia per tal de comprendre millor l'arquitectura clàssica. L'any 1930, el Centre Excursionista de Vic va promoure l'aixecament de la columnata frontal i amb la reconstrucció del frontó i de part de la coberta a la dècada dels anys cinquanta, el temple quedà definitivament restaurat, tal com avui es pot veure⁴.

La seva minuciosa descripció, realitzada per Gudiol i Cunill l'any 1907,⁵ i l'aproximació estilística i cronològica de Puig i Cadafalch feta el 1934⁶ són els únics escrits realitzats sobre l'edifici, deixant de banda les seves referències en els manuals d'arqueologia romana de la Península⁷.

La nostra investigació està en la línia concreta d'aportar certes novetats de tipus estilístic i cronològic, i també de matisar o variar determinats aspectes i esquemmes que, de temps, s'han mantingut sobre l'edifici. Així, les afirmacions de Puig i Cadafalch que el tipus de parament de la cel·la és propi dels àmbits interiors d'edificis públics, com amfiteatres, teatres i circs⁸. Per altra banda, la possibilitat d'haver pogut realitzar, per primera vegada en la història de l'arqueologia vigatana, una excavació en l'àrea del temple ha proporcionat les dades més importants quant a l'ocupació i utilització humana de la zona.

D'antuvi, sorprèn el relatiu bon estat de conservació en què el temple ha arribat fins el present, si tenim en compte els arrasaments que la ciutat va sofrir al llarg de l'Edat Mitjana i que bona part de les parets s'enderrocaren a finals del segle passat, abans del seu descobriment. El podi es manté quasi sencer en la part corresponent a la cel·la, mentre que els murs laterals i de fons

Fotografia del descobriment del temple romà el 1882
en enderrocar el castell dels Montcada.

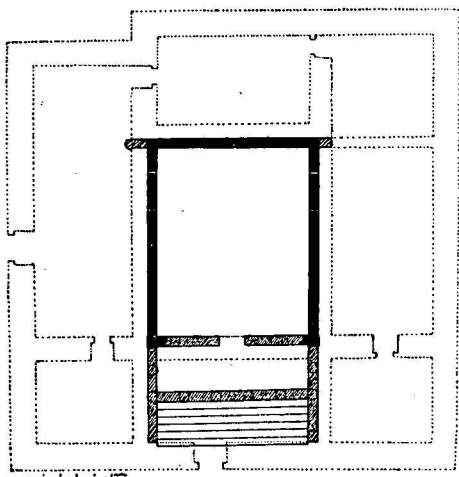
guarden en alguns sectors l'alçada original fins a l'arquitrau i permeten una perfecta comprensió del parament, sens dubte allò que de més particular té l'edifici. De l'entaulament, se n'han preservat trossos de l'arquitrau i del frontó, del fris i de la cornisa.

El podi està format per filades de carreus grans i regulars de pedra del país, a l'igual que la resta de l'edifici, en els quals fàcilment es distingeix el treball del picapedrer. Mentre que per poder salvar el desnivell del sòl la roca natural de la part posterior del podi fou retallada, a fi d'acomodar-hi millor i de manera directa els carreus, en els costats i en el front s'obrí una trinxera que es reomplí de pedres calcàries i de palets de riu units per ciment, a fi de servir de base de fonamentació als grans carreus que formen els murs del podi. A l'angle NE del seu interior, on s'efectuaren les excavacions el mes de juny de l'any 1982, fou el punt on es pogué apreciar que la trinxera, formada per palets de riu i pedres força ben escairades, tallava el terra natural de marga.

Al centre del podi hi ha un pou de fondària considerable, excavat a la roca i cobert per un brocal, construït per pedres més o menys regulars i per ciment d'unió que, en el seu origen, el tancaria tot formant una volta. Avui per avui és molt difícil, si no impossible, poder precisar quan s'excavà i començà a utilitzar-se el pou, però sí que podem afirmar, en base als documents ceràmics apareguts en el sondeig fet en la seva base, que l'estructura parcialment destruïda que protegeix l'obertura no és anterior al segle XVII⁹.

Dins la tradició greco-romana del temple clàssic, compost essencialment de cel·la i de pati anterior columnat, el podi, d'arrel etrusca, representa l'element romà per excel·lència¹⁰. Sovint, es deixaven com a espais buits sense una funció massa concreta, si no és la d'estalviar la feina que comportava fer una plataforma massissa a fi de donar alçada i relleu a la cambra destinada al culte¹¹. S'hi podia entrar per un dels costats i de manera general s'aprofitava com a lloc per a dipositar-hi els ex-vots.

Tampoc no és estrany trobar-hi cisternes excavades,

Planta del temple i del castell
(Publicat a *L'Ausa romana i el seu temple* de J. Gudiol)

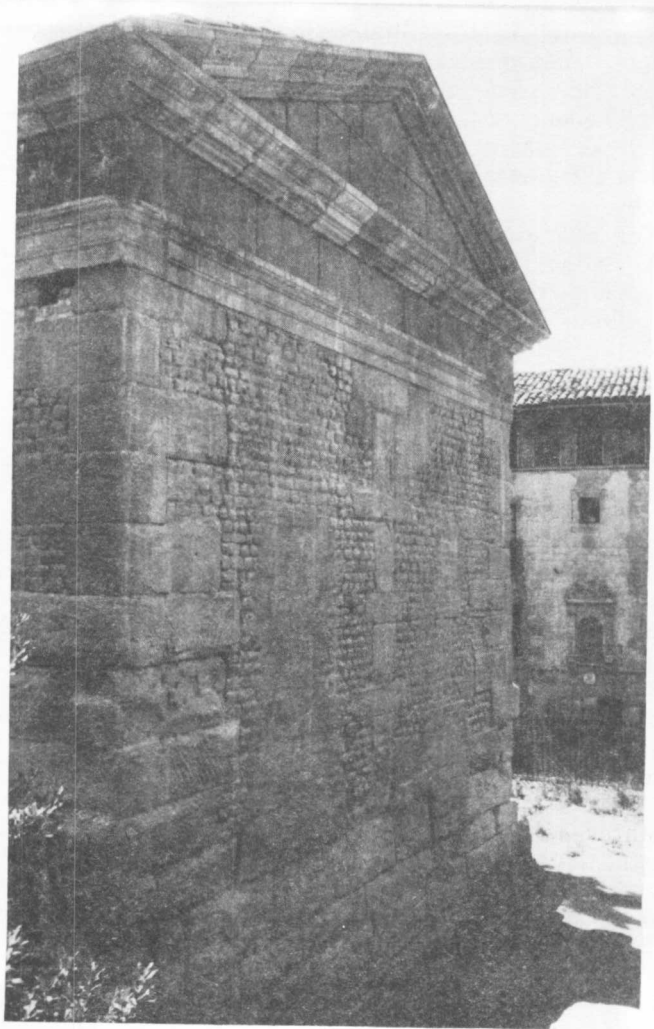
on es reunia l'aigua que generalment arribava des del pòrtic, i que podien servir per a les ablucions¹². Cal assenyalar que en el mur sud del temple de Vic s'obre una porta que donaria accés al seu interior.

Els murs de la cel·la s'aixequen per damunt de la pronunciada cornisa del podi i són constituïts per una filera de grans carreus en la base; la resta és un parament integrat per una acurada alternança de fileres verticals de carreus col·locats en posició vertical i horitzontal, a la manera d'una cadena, sistema utilitzat també a l'angle de la façana. Els espais d'entremig són reomplerts amb pedres de tamany reduït i proporcionat, de talla força acurada i assegurades per ciment d'unió.

El tipus de parament de filades verticals de grans carreus, disposats com a pilastres que alternen amb espais coberts per *obus* de tipus divers, com el *reticulatum*, el *caementicium* o el *quadratum*, entre els més freqüents, és característic de l'arquitectura civil, religiosa i pública de l'Àfrica romana. Mentre que el totxo, definirà les construccions romano-imperials, particularment a Itàlia i especialment a Roma d'ençà del segle II, la pedra serà la primera matèria emprada a l'Àfrica i a altres províncies de l'Imperi.

És el sistema constructiu que anomenariem *de teler*, que troba en el temple de la ciutat de Dugga (Tunis) un dels exemplars més representatius¹³. I és precisament en aquest edifici dedicat a la tríada capitolina Juno, Júpiter i Minerva, que es data per la seva dedicatòria entre els anys 166 i 167, on el temple de Vic, amb la seva particular manera d'alternar els carreus verticals amb d'altres horitzontals, té els paral·lels més pròxims. En la mateixa línia cal esmentar la basílica de Bulla Regia considerada del segle I¹⁴. Aquest sistema edilici, que té les seves arrels en el món feno-púnic, es documenta al nord d'Àfrica abans de la conquesta romana i perdura al llarg de tot l'Imperi, fins ben entrada l'època paleocristina¹⁵.

L'edifici del temple de Vic estaria tancat dins d'un recinte, un pati, del qual encara avui es conserven les restes; es tracta de diversos carreus que surten de la

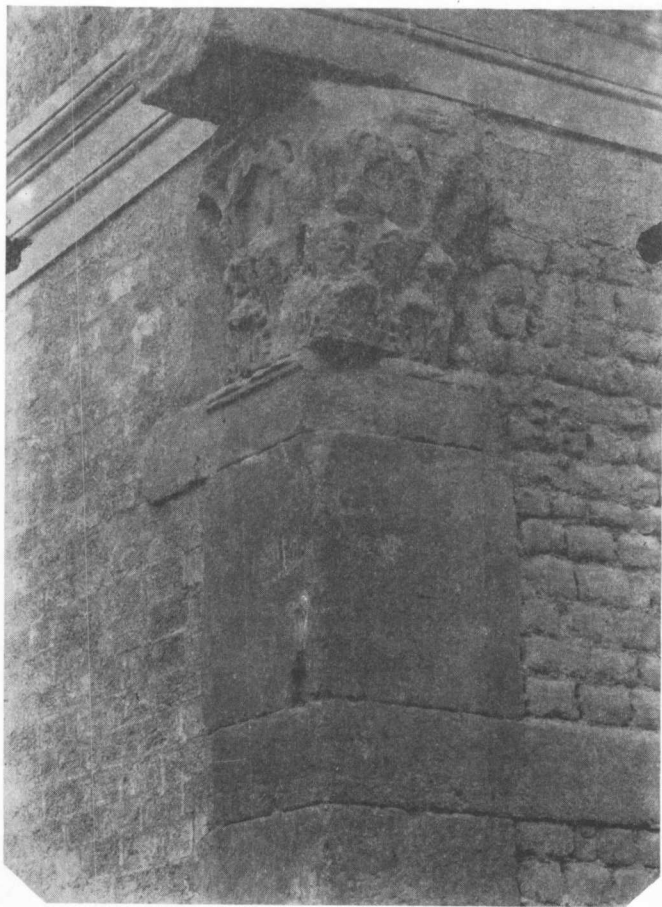
Parament del mur posterior del temple

paret del fons del podi perpendiculars als murs laterals. La moda dels períbols, si bé limitada, s'estengué a Roma al llarg del segle I amb una finalitat urbanística i monumental més que cultural¹⁶ i, normalment, eren independents de l'edifici del temple, sovint com un espai porticat¹⁷. Fou precisament al nord de l'Àfrica on els temples amb períbol trobaren més gran acceptació, per un seguit de raons relacionades amb la tradició cultural púnica indígena¹⁸.

En base als pocs fragments conservats de l'ornamentació, sabem que el frontó aniria decorat pel clàssic motiu de daus, com potser també la cornisa, i unes petites motlures definirien la meitat del fris, mentre que l'espai interior del frontó sembla que estaria exempt de qualsevol tema ornamental. El motiu de daus és un clàssic a l'arquitectura grega i romana, i així el veiem decorant el frontó i la cornisa de l'esmentat capitoli de Dugga¹⁹ i el temple central dels tres que componen el capitoli de Sbeitla (Tunis)²⁰.

Un fragment de fusta de columna, un capitell i restes d'altres van permetre d'acabar la reconstrucció i l'alçat de l'espai columnat que precedia la cel·la. Es tracta d'un temple pròstil exàstil, ja que la distància de l'intercolumni és de 1,20 mts., o sia, prop dels dos diàmetres, com escriu Vitruvi²¹, format per sis columnes al front —sistil— i dues de fons, de fust llis i capitells corintis. El podi es prolongava per davant de la pro-náos conformant una escalinata de set graons, número imparell, com aconsella també Vitruvi²².

El deficient estat de conservació de l'únic capitell sencer conegut no dificulta que se n'extreguin dades estilístiques i cronològiques de cabdal importància. Es tracta d'un capitell d'estil corinti, treballat per a decorar una pilastra, de pedra calcària del país a l'igual que la resta de l'edifici. Està format per dues corones de fulles d'acant de cinc lòbuls; la primera per dues fulles i la segona per tres zones d'ombra. Les nervadures són fetes en incisió. Damunt de la fulla central de la segona corona apareix un calze en molt mal estat de conservació, així com les hèlices i els caulicles que presenten

Capitell d'estil corinti conservat *in situ*

incisions obliqües i coronats per un cordó, també en incisions obliqües. Manquen les volutes, de les quals només s'aprecia el seu naixement.

Per la forma de la fulla i la disposició general de la decoració vegetal, es pot datar en el darrer decenni del segle I²³, mentre que la decoració del *kalathos* fa pensar en una elaboració provincial tosca²⁴.

Ens trobem, doncs, davant d'un edifici clàssic, romà, construït en pedra, primera matèria abundant en el país, les superfícies del qual, així com les columnes llises, anirien segurament recobertes d'estuc possiblement pintat²⁵. És un temple pròstil de planta plenament romana, com el de Pola (Adriàtic), també de columnes llises, que data d'època Augustiana²⁶ i molts dels temples nordafricans dedicats a divinitats del panteó romà, com per exemple l'esmentat capitolí de Dugga²⁷, el de Thurgo Majus²⁸ o el de Sbeitla²⁹, edificis pròstils —de quatre columnes— molt generalitzats entre els temples no perípters ni pseudoperípters, mentre que el de Vic és distil —de sis columnes—, com el d'Assís³⁰.

El parament és clarament de tipus nordafricà, amb paral·lels molt concrets a Dugga i a Bulla Reggia (Tunis). Amb tot, els contactes amb l'edifici romana del veí continent no es redueixen al parament. El «gust» africà ve també assenyalat per la presència del pati que, si bé era conegut d'ençà del segle I, no tingué una acceptació gaire gran³¹, essent a l'Àfrica on obtingué la més alta difusió (per exemple en els capitolis de Volubilis, de Lambaesi i de Sufetula, entre molts d'altres)³². Aquest «gust» ve completat per la mateixa decoració de daus que, tal com abans hem fet notar, obtingué una llarga difusió cronològica i geogràfica, que inclou les províncies africanes, on el motiu de daus ornamenta les cornises i els frontons dels edificis sagrats amb els quals el temple de Vic troba els paral·lels més propers³³.

És evident que la persona encarregada de la construcció del temple romà de la ciutat de Vic coneixia perfectament l'arquitectura romana-imperial del nord d'Àfrica, on molt possiblement treballà i, fins i tot, potser aquest era el seu origen.

Mentre que el parament dóna una cronologia que es pot centrar en els segles I i II, el capitell d'estil corinti conservat ofereix una precisa datació dins el darrer decenni del segle I. Aquesta cronologia s'ajusta a les dades proporcionades per l'excavació realitzada al costat sud de l'exterior de l'edifici l'any 1980. El material documentat fou mínim, però prou significatiu com per fixar la data de la seva edificació a inicis del segle II³⁴. Les dades proporcionades per l'excavació es corresponen amb la datació del capitell i, de manera més àmplia, amb la del parament de tipus nordafricà. Cal assenyalar que l'esmentat sistema constructiu i la decoració vegetal que recobreix el capitell pertanyen al conjunt de formes arquitectòniques i artístiques del món romà occidental.

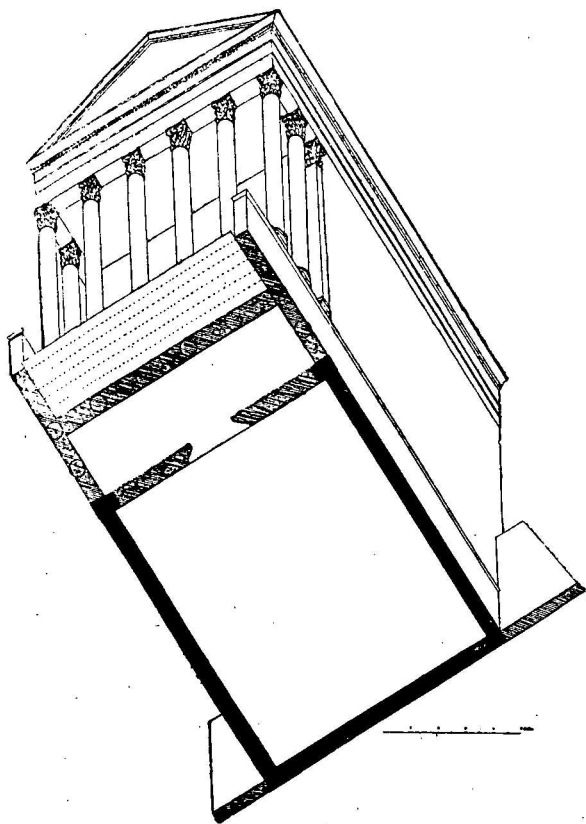
L'aportació més nova i, al nostre parer, la més interessant que avancem en aquest treball, és poder parlar d'una utilització de l'àrea abans que, a inicis del segle II, s'hi aixequés el temple. Les excavacions arqueològiques portades a terme a l'interior del podi durant el mes de juny de l'any 1982 per la Universitat de Barcelona, sota el patrocini del Servei d'Excavacions de la Generalitat de Catalunya, posaren de relleu l'existència de nivells d'ocupació *in situ* anteriors al temple i assentats directament sobre el sòl natural de margues eocèniques.

La troballa de ceràmica pre-sigil·lata i sigil·lata aretina, amb l'absència total del tipus més antic, de vernís negre, i posteriorment, de sigil·lata sud-gàl·lica, permet de situar aquest estrat dins el marge d'uns seixanta anys compresos entre el -30 i el 30 de l'era. La terrissa de tradició indígena més típica, la grisa ibèrica, present sota formes ja influenciades per la ceràmica romana, i els vasets romans de parets fines, d'un tipus força antic, entren perfectament en el marc cronològic assenyalat. L'estrat documentat aparegué a una profunditat d'uns 40 cms. a partir de l'inici dels fonaments i del suposat nivell d'utilització de l'edifici³⁵. Malauradament, el rebaixament del sòl que el seu interior sofrí a finals del segle XIX, durant el descobriment i posterior restauració

de l'edifici, comportà la desaparició dels successius nivells a l'àrea interna de l'edifici que comprendrien des de l'època de l'emperador August fins el darrer ús públic de l'àmbit, com a presó de la ciutat, en el segle XIX. Mentre avui considerem que el centre del temple està ja quasi esgotat per a l'arqueologia, no passa així amb l'espai exterior, el qual, en el marc del programa d'investigació arqueològica per a la ciutat de Vic, entra com a projecte de treball per a l'any 1983.

Sembla, doncs, acceptable pensar que bona part de la ceràmica romana recollida en el temple entre els anys 1882 i 1891³⁶ procedeix de l'esmentada àrea. Es tracta d'un conjunt d'uns 450 fragments entre els quals predomina la sigil·lata sud-gàl·lica, seguida per la sigil·lata aretina, els vasos de parets fines i la sigil·lata hispànica, amb una representació molt petita de sigil·lates clares i de pre-sigil·lata. Moltes de les peces porten el segell amb les sigles del taller que les fabricà, i així tenim documentat el d'en PRIMU M. PEREI, un dels terrissaires d'Arezzo (Itàlia) i altres del sud de la Gàl·lia, com el d'OF.ASCLI, - OF.AESCLI i el d'en MURRUS o MURRUS, que a Vic apareix sota la forma abreujada de MV/... que treballà en el gran centre productor gal de La Graufesenque al llarg del període Claudi-Vespasià³⁷. Aquesta darrera peça, la de MURRUS, portava, a més a més, un grafit en llatí del qual només s'ha conservat la lletra b; un altre fragment té una E llatina, igualment grafitada, en el centre extern del vas. Així mateix, s'han preservat diversos bocins de lluernes datables en el segle I, un tros de llàntia paleocristiana, de canal obert, que pertany als segles IV-V,³⁸ fragments d'àmfora i una moneda ibèrica de valor As, de bronze, encunyada a Ilerda; porta a l'envers un cap de jove a la dreta, sense barba, i en el revers una lloba en marxa a la dreta, i a sota la llegenda, en grafia ibèrica, $\aleph \wedge \Psi \diamond X$ = Iltirta (Mòdul, 20 mm; gruix, 25 mm.; posició de cunys, $\uparrow \rightarrow$)³⁹, datable a la primera meitat del segle -II.

L'existència de les peces esmentades, obtingudes de manera desordenada i reunides un xic a l'atzar, obren un seguit de qüestions en relació a l'època d'utilització del

Projecció axonomètrica del temple
(Publicada a *L'Ausa romana y el seu temple* de J. Gudiol)

temple: la sigil·lata clara del segle II, o sia, segurament, la ceràmica «de moda» a l'etapa de més vitalitat de l'edifici, és mínimament representada en relació als tipus anteriors.

2. *ELS ALTRES DOCUMENTS ARQUEOLÒGICS*

Les circumstàncies esmentades, la manca de mètode en les primeres recerques arqueològiques efectuades a la ciutat (comprensible si tenim en compte que aquestes nasqueren i s'impulsaren arran de la descoberta del temple romà l'any 1882 i que tingueren en els darrers anys del segle passat, i inicis del segle XX, l'època de més intensa activitat), la progressiva destrucció del patrimoni arqueològic davant el creixement urbà, així com l'absència de treballs seriosos realitzats en èpoques més recents, han condicionat que els documents materials que ens han d'ajudar a refer els orígens més remots de la ciutat de Vic —ceràmica, monedes, inscripcions, etc.— siguin, en la seva majoria, objectes aïllats, mancats de context estratigràfic i, a vegades, de procedència incerta.

L'estudi de les troballes inclou tant les esdevingudes o relacionades amb l'antic i modern casc urbà com tot un seguit de jaciments que anomenariem «rurals» situats a l'entorn, per l'estreta relació que, en el seu dia, hagueren de tenir amb el nucli habitat central. Remarquem que alguns d'aquests jaciments, com per exemple el del Puig d'en Planes, han proporcionat una notable varietat i riquesa de materials, l'estudi dels quals requereixen per si sols un treball monogràfic⁴⁰.

a) Els documents urbans

1. *Convent de les Carmelites Terciàries*

A l'antic barri de Santa Eulàlia, on avui hi ha el convent de les monges Carmelites Terciàries, aparegué

una sepultura de lloses i la inscripció dedicada a la deessa Diana (CIL 4618), la única làpida trobada en el marc de l'actual nucli urbà⁴¹.

Actualment està col·lodada en la paret oest del claustre de la catedral, al costat de l'apareguda a la Caseta d'en Llovet, masia situada a uns quatre quilòmetres de Vic i prop de la carretera que porta a Roda de Ter. En aquest darrer lloc s'hi documentà una vil·la romana imperial de notables dimensions, a l'actualitat totalment destruïda, on es recolliren diverses pedres de molí, tègula plana, *imbrex* i ceràmica romana-imperial en general⁴², elements que indiquen l'existència en el lloc d'un establiment romà de tipus agrícola.

2. *Prat de la Riera*

Un ungüentari de vidre de color verd, de 45 mm. d'alçada, que es correspon amb la forma 26 d'Ising i que pertany a la primera meitat del segle I, fou trobat en el Prat de la Riera, a prop del Pont del Remei.

3. *Carrer del Progrés*

Un altre ungüentari de vidre de color blanc i amb restes de pintura nacrada, de 25 mm. d'altura, va aparèixer en unes obres d'edificació realitzades en el carrer del Progrés. El cos és de forma bulbosa amb cinc bulbs verticals. Correspon a la forma 26b d'Ising, que és típica d'època Neroniana⁴³.

4. *Plaça de les Garses*

Un tercer ungüentari de vidre de color de mel i amb senyals de pintura violeta, de 33 mm. d'alçada, d'iguals característiques que la peça anterior, es va recollir en el subsòl de la plaça de les Garses.

5. *Rambla del Carme*

La part alta d'una ampolla de vidre de color blanquinós, tallada expressament a la manera d'un alabastre, de 28 mm. d'altura, fou trobat en els fonaments d'una casa de la Rambla del Carme⁴⁴.

6. *Ca l'Adam*

En terrenys de l'horta de Ca l'Adam del carrer Aluders es van trobar diversos fragments de ceràmica romana imperial, tipus sigil·lata clara D (segle III) i algun fragment de vernís negre tardà (finals segle -II inicis del -I).

7. *Plaça de la Catedral*

Hi ha notícies de sepultures romanes d'inhumació, sota tègula, a la Plaça de la Catedral⁴⁵.

8. *Carrer del Cloquer*

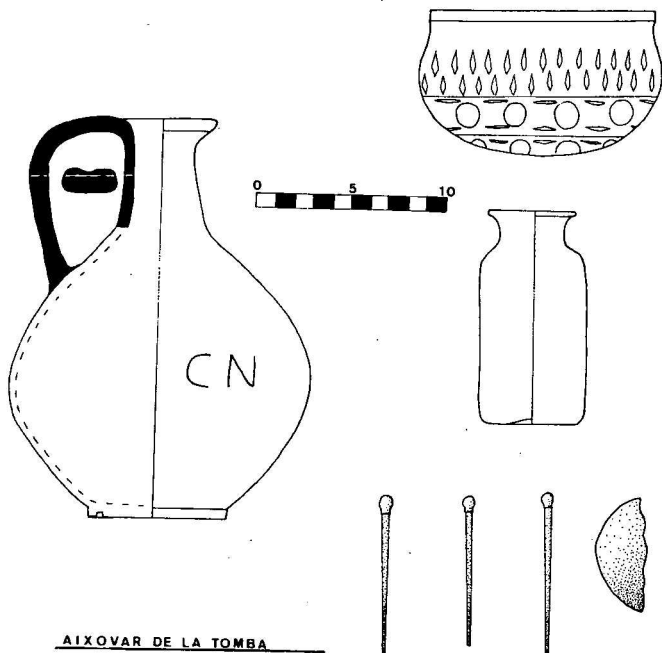
A les darreres excavacions efectuades en el Fossar de Sant Joan, el mes de maig del 1982, es va documentar l'aprofitament de tègula plana romana per a enterraments medievals, així com sigil·lata romana⁴⁶.

9. *Convent de les Carmelites*

Amb el mateix tipus de sepultura s'hi enterrà, a l'època romana, en la zona del convent de les Carmelites del Carrer de l'Escorial⁴⁷.

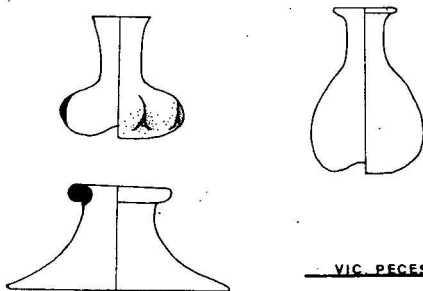
10. *Dos fragments escultòrics*

Un cap de baró i un altre de cama dreta s'esmenten trobats a Vic sense localització precisa.

AIXOVAR DE LA TOMBA

RÒMANA DE CAN COLOMER MUNTANY

VIC PECES DE VIDRE

11. Plaça de Dom Miquel

Ceràmica sigil·lata romana del tipus sudgàl·lica i també clara apareix en els nivells medievals que a l'actualitat s'estan posant al descobert a la casa nº. 4 de la Plaça Dom Miquel⁴⁸.

12. Necròpolis romana de Can Colomer Muntmany

Vers l'any 1970, treballs d'ampliació a la factoria Colomer Muntmany posaren al descobert l'existència d'una important necròpolis romana d'inhumació. L'àrea d'enterraments es situa vers el sud del casc antic, a la zona compresa entre el carrer de Sant Francesc i el riu Gurri, amb una possible extensió a l'altre costat del riu, vers l'horta Macià. Les característiques de la troballa i les presses van ser la causa que ben poca cosa sapiguem d'un dels cementiris més importants de la ciutat a l'època romana-imperial. Aquesta seria, doncs, una de les zones més factibles de proporcionar informació material referent a les primeres etapes de la ciutat i que més control i protecció requereixen.

Dels treballs de salvament que aleshores es portaren a terme i d'una suma aproximada d'unes setze tombes vistes, cal esmentar la recuperació d'un sarcòfag de plom acompanyat per un complet aixovar. Es tracta d'una sepultura en caixa i tapadora plana que albergava un esquelet en posició horitzontal i braços plegats a la part abdominal del cos; mitja moneda de bronze havia estat col·locada damunt la mandíbula inferior, prop de la boca, seguint el ritual segons el qual el difunt podria així pagar a Caront el passatge en la seva barca per tal de poder travessar la llacuna Estígia, símbol del més enllà. L'aixovar funerari era compost per diverses agulles d'os amb el capdaurat, diverses closques d'ou, un *olpe* d'argila de color beige i dos excepcionals peces de vidre que permeten datar el conjunt.

Es tracta en primer lloc d'un bol de vidre de tonalitats verd clar, conservat sencer de manera excepcional. És

de forma hemisfèrica i té la vora indiferenciada, amb el fons de perfil convex. Va decorat per facetes lapidàries a base d'un fris continu de línies verticals que rodeja la part central del cos, i per un seguit de cercles combinats amb petits traços horitzontals que cobreixen la meitat inferior del vas. Té 78 mm. d'alçada i 112 mm. de diàmetre. La forma es documenta en el *Limes* germànic i eslau dins el període comprès entre la segona meitat del segle II i els primers cinquanta anys del segle III i es considera un producte típic del període dels Antoninians i dels Severs⁴⁹.

El segon exemplar és un pot de vidre, restaurat, de tonalitats verdoses. El cos és cilíndric, de vora allargada per damunt d'un petit coll i el fons lleugerament reenfonat. Té 116 mm. d'alçada i 56 mm. de diàmetre màxim. La forma recorda les petites gerres tipus 62 d'Ising, els *Square Jar* d'època Neroniana-Flàvia que arriben fins el segle II, i fins i tot algun exemplar tardà es troba encara en el segle III. Nogensmenys, els paral·lels més pròxims els tenim en la forma 2 de Lancel (urna de dimensions molt superiors al nostre exemplar), datable pels materials als quals va associat des d'inicis del segle II als primers anys del segle III⁵⁰.

Aquest conjunt s'ha d'interpretar com l'aixovar d'una dona, i són els elements més segurs per afirmar que la necròpolis de Can Colomer Muntmany s'utilitzà, almenys, al llarg dels segles II i part del III.

Dels mateixos treballs hi ha documentades restes d'altres enterraments, com un petit sarcòfag de plom pertanyent a un infant i un altre d'adult fet de teules, de tots dos perdudes les despulles humanes i l'acompanyament funerari.

13. Església del Roser

Un capitell de marbre blanc, d'estil corintitzant, de columna, buidat en el seu interior, fou utilitzat durant anys a l'església del Roser com a pila per a l'aigua beneita. Es desconeix el lloc exacte d'on prové, però cal

pensar que d'un punt no llunyà de l'església i possiblement relacionat amb la necròpolis. La seva altura total és de 30 cm. i el diàmetre de la base és de 71 cm.

La primera i única corona de la cara més ben conservada està formada per dues fulles de cinc lòbuls, amb nervadura central incisa. Entre elles hi ha una fulla d'aigua. Sobre aquesta, un petit calze del qual neix un altre calze i d'aquest darrer una petita tija que suporta una fulla. Tot això, sota el llavi del *kalathos*. Per damunt de les dues fulles laterals de la corona, en neixen dues d'iguals que, arribant fins el llavi del *kalathos*, s'enrosquen tot donant lloc a les volutes. El costat de l'àbac és llis en la part central i té protuberàncies en les seves cantonades.

El tipus de fulla utilitzada ens fa pensar que podria tractar-se d'una peça d'època antoniniana avançada (segona meitat del segle II-inicis del III). Tipològicament, pel tipus de fulla té paral·lels a Pensabene n.º 569⁵¹.

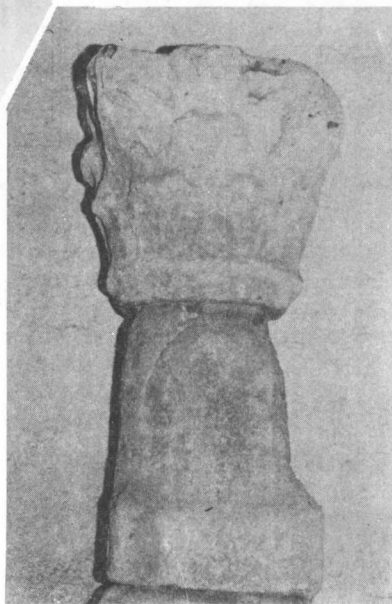
b. Els documents rurals

14. Puig dels Jueus

En el turó anomenat el Puig dels Jueus, petita elevació de 515 metres d'altitud situada vers el nord-est de la ciutat i avui totalment arrasada per les obres d'edificació de la Residència de la Seguretat Social, i en tota l'àrea compresa entre la Creu del Tossell i l'antic Seminari, fa uns anys encara s'hi recollia força ceràmica romana i indígena: gris ibèrica, de vernís negre tipus A i B, vas comú, tègula, vidre, sigil·lata sudgal·lica, hispànica, clara, així com pre-sigil·lata.

15. Mas Fontarnau

A l'any 1930, entre el Mas Fontarnau i el Puig dels Jueus, prop del camí que porta a Sant Miquel Xic, es va trobar un capitell romà, un fragment de fust i una basa de columna.

Capitells d'estil corinti trobats a Vic:
l'un, a l'església del Roser i l'altre, amb una base de columna,
a la creu del Tossell

Es tracta d'un capitell d'estil corinti que decorava una columna, fet de pedra calcària del país. L'altura total és de 51 cm.; l'altura de la corona superior és de 25 cm. i la de la inferior 17 cm.; el diàmetre de la base, 123 cm. És molt erosionat i per tant es fa difícil d'observar el tractament conferit a la seva decoració. Està format per dues corones d'acant: la primera té dues fulles i la segona només en té una de central i dues de laterals que suporten les volutes, respectivament. D'aquestes, tan sols se'n pot apreciar el naixement. El costat de l'àbac, motllurat, presenta una protuberància central. El collarí és llis.

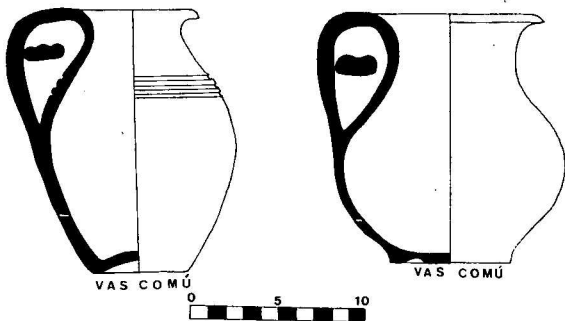
El poc espai existent entre la segona corona i el llavi del *kalathos*, les hèlices atrofiades i la presència del collarí ens fan pensar en una data tardana per a aquesta peça —segle IV—, sense poder precisar-ne millor la cronologia.

16. Creu del Tossell

En la Creu del Tossell, abans anomenat Puig de Burniola, prop del Puig dels Jueus i en un marge de la carretera que va a Roda, es va documentar fa uns anys un forn de terrissa semblant al forn de ceràmica comuna romana de Vilalleons⁵².

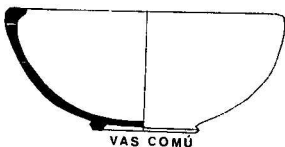
17. Coll de Vic

En el Coll de Vic, lloc situat en el pla, entre els turons del Puig dels Jueus i el del cementiri municipal, es va trobar un conjunt de materials format per una bona quantitat d'escòria de ferro, fragments informes del mateix material, ceràmic de vernís negre romana tipus A i B, ceràmica indígena grisa, algun fragment de *kalathos* ibèric, tègula plana, *imbrex* i una moneda republicana de bronze que té a l'anvers el cap de Jano Bifronte i en el revers la proa d'una nau (mòdul, 15 mm; gruix, 2 mm.)⁵³.

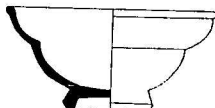

VAS COMÚ

VAS COMÚ

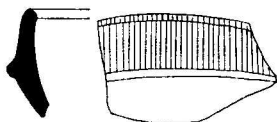
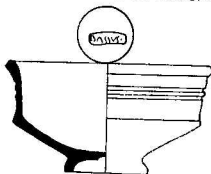
VAS COMÚ

SIGILLATA SUDGÀLLICA

CAP DEL PONT DEL GURRI

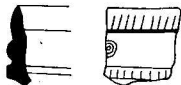
CERÀMICA ROMANA

SIGILLATA SUDGÀLLICA

SIGILLATA ARETINA

TEMPLE ROMÀ

CERÀMICA ROMANA

Dibuixos de la ceràmica romana trobada al cap del pont del Gurri i al temple romà.

18. *L'Ausona*

En terrenys de la casa de l'Ausona, vers l'oest de la ciutat, entre la carretera local a Sant Bartomeu del Grau i la comarcal 154 Vic-Berga, es documenten troballes de ceràmica romana: sigil·lata hispànica, clara, comuna, molta àmfora, *dolia*, peces de teler i moles per al gra⁵⁴.

19. *Can Claveres*

Per la zona de l'antiga teuleria de Can Claveres, situada a la sortida de la ciutat de Vic en direcció a ponent i prop del pont del tren quan aquest travessa la carretera local Vic-Balsareny, en un punt no llunyà del riu Meder, es recull en superfície ceràmica sigil·lata, vidre i gris indígena.

20. *La Carrera*

Hi ha notícies que a les rodalies de la casa de la Carrera es troba ceràmica de vernís negre. El lloc es situa al terme municipal de Sentfores.

21. *Fontcoberta*

En terrenys de la masia de Fontcoberta, prop de la carretera de Gironella, es buidaren vers l'any 1920 tres sitges que contenien ceràmica romana comú, teules i ossos d'animals). Sota la casa aparegueren teules planes amb línies incises formant triangles⁵⁵. Cal assenyalar que la vil·la de Fontcoberta apareix documentada ja a l'any 918⁵⁶.

22. *L'Albanell*

De l'àrea de la teuleria de l'Albanell, lloc d'on prové el

mil·liari CIL 6244, hi ha ceràmica: de vernís negre, ibèrica de tipus *kalathos* sense decorar, grisa ibèrica, vidres i comuna romana. La casa se situa a uns quatre quilòmetres de Vic, a la dreta de la carretera general 152 Barcelona-Puigcerdà, prop del riu Gurri.

23. *El Pujolar de la Guixa*

En terres del Pujolar de la Guixa, situat a uns dos quilòmetres de la ciutat, es troba ceràmica romana⁵⁷.

24. *La Torre del Cap del Pont del Gurri*

Vers l'any 1920, treballs d'ampliació a la carretera Vic-Sant Hilari de Sacalm assenyalaren l'existència de tres sitges plenes de ceràmica romana prop de la casa del Cap del Pont del Gurri, després de passar el pont del riu⁵⁸.

La ceràmica aparegué barrejada amb cendres i restes d'estucat de paret de color verd i mel. Al costat d'una de les sitges es trobà una inhumació neolítica acompanyada per peces d'os, de sílex i de ceràmica modelada a mà. Aquestes troballes formen un lot força uniforme que cronològicament se centra en el segle I. La ceràmica de vernís negre, sota tipus tardans, hi és escassament representada. L'única sigil·lata testimoniada és la del sud de la Gàl·lia, entre la qual cal assenyalar la presència de copes de l'època de l'emperador Claudi, fragments de pàteres —plats— i d'un vas fet en el taller del terrissaire *Bassus* que estigué en actiu en el centre gal de La Graufesenque des dels temps de Tiberi fins a Vespasià (anys 14 al 79)⁵⁹. Hi manca la sigil·lata més antiga, o sia, l'aretina, feta a Itàlia, així com la sigil·lata clara produïda a finals del segle I i al llarg del II. Els petits vasets de parets fines hi són ben representats amb exemplars que es poden remuntar als temps de l'emperador August (-27-14), a l'igual que una lluernia decorada per una escena en la qual un petit cèrvol és atacat per un llop

(tipus IIA de Ponsich - IVÀ de Deneauve)⁶⁰. La vaixel·la romana més usual, com també la de cuina, hi són ben representades; la primera, amb vasos que imiten peces d'aquella més luxosa. Cal destacar una àmfora d'argila de color vermell-rejol de forma Dresel 2-4/Oberaden 78 (segles-I/I)⁶¹ fabricada en el taller d'Ancil, les sigles del qual són impreses dins un segell rectangular en el coll de la peça⁶².

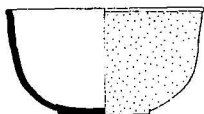
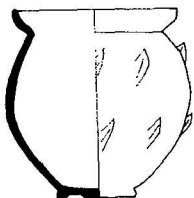
La presència d'una moneda de Claudi confirma la cronologia general oferta pels materials comentats. A l'envers hi ha el cap sense barba de l'emperador que mira vers l'esquerra; a sota porta la llegenda TI.CLAUDIUS CAESAR AUG.P.M.TR.P.IMP. Al revers, la deessa Minerva que camina cap a la dreta i portadora d'una llança i un escut; en el fons, les sigles S.C. (mòdul, 27 mm; gruix, 2,5 mm.; posició de cunys⁶³).

25. *El Puig d'en Planes*

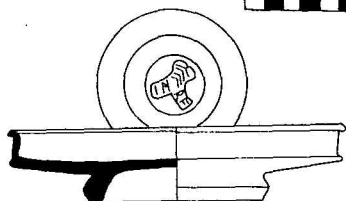
L'any 1918, J. Vilaplana, de Vic, va buidar nou sitges en el camí que puja vers el castell del Puig d'en Planes⁶⁴, llavors propietat de Ramon d'Abadal. El Puig és un turó de margues eocèniques de 530 mts. d'altitud que s'aixeca al nordoest de la ciutat, entre la carretera 152 Barcelona-Puigcerdà i la via del tren.

Les sitges eren treballades en la marga blavosa, a poca distància les unes de les altres. De forma circular i fons pla, les dimensions eren força regulars, amb un terme mitjà de 2,50 mts. de fondària per 2,50 mts. de diàmetre. La seva excavació va proporcionar un abundant i variat conjunt de materials que assenyalen l'existència en el lloc d'una rica vil·la romana que visqué durant el primer segle de l'Imperi. De l'edifici s'han conservat restes de l'estuc pintat, de colors molt variats, que recobria les parets de les quals, a l'any 1917, encara quedaven vestigis i una basa de columna.

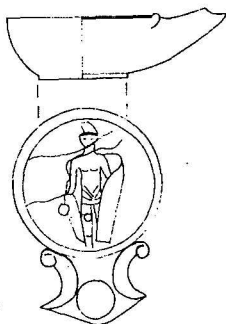
Hi ha un predomini molt alt de la que anomenariem vaixel·la de luxe, protagonitzada per la sigil·lata aretina,

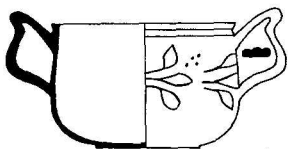
VASETS DE PARETS FINES

SIGILLATA ARETINA

LLUERNA

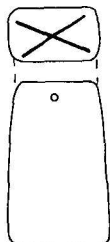
VASET DE PARETS FINES

FUSAIOLA

SIGILLATA ARETINA

PEÇA DE TELER

PUIG D'EN PLANES. CERÀMICA ROMANA

sudgàl·lica i de parets fines, al costat d'un nombre considerable de lluernes que ofereixen un variat repertori decoratiu i formal.

Gràcies al fet que moltes de les peces de sigil·lata porten la marca del terrissaire que les fabricà, sabem la seva procedència. Així, un plat d'Arezzo (Itàlia) del taller de L. CRISPIUS que es data a l'època clàssica de la ceràmica aretina (-10/10)⁶⁵, ceramista que tenia per costum dibuixar el segell en forma de peu humà, o com per exemple un altre producte aretí sortit de l'oficina de C. SALVI⁶⁶.

També hi ha copes importades del sud de la Gàl·lia, fabricades en els centres de La Graufesenque-Montans per PRIMUS, terrissaire molt famós al llarg del període comprès entre els regnats dels emperadors Claudi i Vespasià⁶⁷, i pel taller de TERTIUS, de l'època de Tiberi-Domicià⁶⁸. És curiós assenyalar el notable protagonisme del servei format per la copa i el plat en els dos tipus de sigil·lata aretinà i sudgàl·lica documentats.

Les parets fines hi són presents des dels gobelets de vora en forma de ganxet, clàssics de l'època d'August⁶⁹, les delicades tasses i bols vernissats amb tons rosats i decorats per elements vegetals estilitzats⁷⁰, els bols de parets arenoses propis de l'època dels emperadors Tiberi-Neró⁷¹, fins els vasos de parets tan extraordinàriament primes que se'ls anomena de *cloisca d'ou* i que van ésser de moda especialment durant els regnats de Claudi i Neró⁷².

El conjunt es complementa amb pots i bols de vidre pintats de tots els colors, dels quals només s'han conservat trossets. Així, per exemple, un fragment de copa, de vora recta i cos decorat amb nervadures, és a dir, acanalat. Es tracta d'un tipus que s'inicià en època Flàvia i perdurà al llarg del segle II⁷³. Són també nombrosos i variats els objectes d'ús quotidià a la casa: culleretes, pinces i una campana de bronze, pesos i fusos per al teler i una notable quantitat d'àmfores que eren els grans recipients per a emmagatzemar i transportar l'oli.

Els materials arqueològics procedents del Puig d'en

Planes integren el recull més ric i més interessant de ceràmica romano-imperial documentat fins ara a la comarca d'Osona i són els testimonis conservats de l'existència, a finals del segle -I i al llarg del II, d'una vil·la de notable riquesa que basaria la seva economia en l'agricultura.

IV. Els ausetans i la ciutat d'Ausa

...
*En els llibres hi figuren els noms dels reis.
Arrossegaven els reis els grans blocs de pedra?*

...
*La nit en què fou acabada la muralla xinesa,
on anaren els seus constructors? Roma, la gran,
és plena d'arcs de triomf. Qui els erigí?*

...
*El jove Alexandre conquerí l'Índia.
Tot sol?
Cèsar vencé els gals.
No s'endugué ni un cuiner?*

...
*Una victòria a cada pàgina.
Qui cuinava els banquets de la victòria?
Un gran home cada deu anys.
Qui pagava les seves despeses?
Una pregunta per a cada història.*

BERTOLT BRECHT

1. ELS AUSETANS

a. El poblament i l'economia

Com un primer pas en l'estudi del poblament ibèric a la comarca d'Osona, hem fet un intent de classificació dels poblats a partir de llur situació, classificació que, a grans trets, coincideix amb una evolució cronològica. Aquesta divisió s'ha fet en base als jaciments que ofereixen un mínim de dades que, malauradament, són ben pocs.

1. Poblats que se situen per damunt dels 700 metres d'altitud, cap a les serralades que rodegen la Plana. Són els més antics i sempre són emmurallats. El Turó del Montgròs (El Brull) i El Casol de Puig Castellet (Folgueroles). Segles V -III.

2. Poblats d'altura mitjana, entre els 500 i 700 metres, situats en turons o elevacions al costat del riu Ter, però ja a la Plana, en llocs que permeten un fàcil control

de l'entorn. Can Caseta (Manlleu)¹, Puig Guardial (Torelló), El Clascà (Malla) i L'Esquerda (Roda de Ter)².

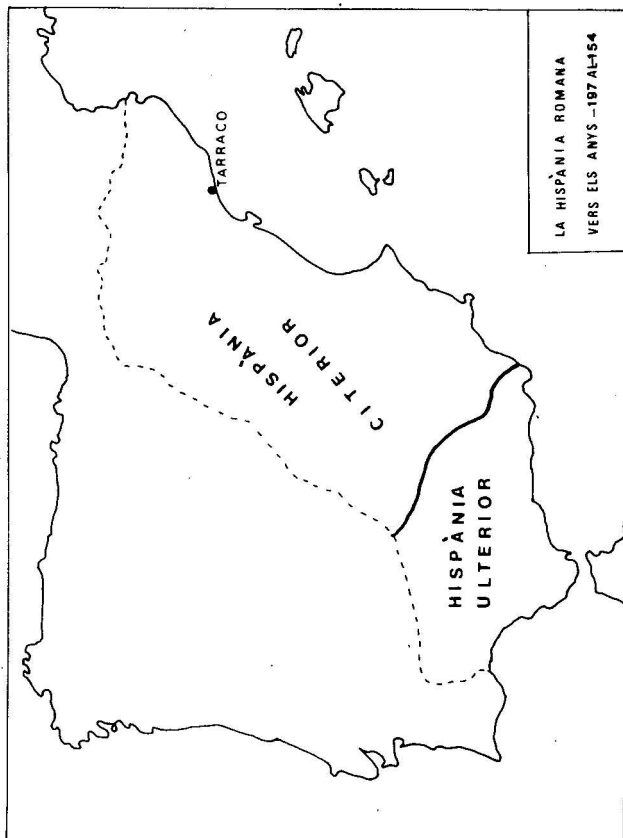
3. Assentaments en el pla. Són en la majoria troballes ocasionals de ceràmica ibèrica —rarament pintada— i gris, acompanyada de la campaniana dels tipus tardans dels segles -II i -I³. Dins d'aquest tercer grup s'han de comptar un seguit d'habitacles aïllats, abundants en el pla, i els jaciments de tipus rural amb ceràmica ibèrica i gris indígena relacionats amb la ciutat de Vic⁴.

Quan Titus Livi (21,61) parla del setge de la ciutat dels ausetans a l'any -218, el qual, per la seva situació i particularitats, acompanyades d'una forta nevada, fou tan dur i tan difícil, ens imaginem que la *urbe ausetanorum* seria un establiment semblant als poblats del primer grup. I, per què no un dels dos identificats?

D'ençà del segle -II, les altures de la Plana prenen protagonisme com a lloc d'assentament i, com a pauta coincident, a partir de les darreres insurreccions ausetanes dels anys -184 i -183, el pla s'utilitzà com a lloc d'estatge, estretament relacionat amb l'economia cerealista. Manquen estudis de tot tipus, des de prospeccions a treballs d'excavació, però cal pensar que molts d'aquests establiments, dispersos en la planura, eren ja *vil-lae rurales* de tipus romà.

Però si aquest és l'esquema que hem traçat, l'exposem amb molta reserva. Pensem que, a mesura que s'avanci en la investigació de camp, la importància del riu Ter es posarà més de relleu, especialment pel que fa a la fase més antiga; en primer lloc, pel control de la penetració al territori, tal com aquesta funció la intuïm en els poblats de la segona etapa i, en segon lloc, per la importància de l'agricultura de regadiu que, a l'època ibèrica era prou desenvolupada i coneguda⁵ i de la qual tenim proves en el poblat de Can Caseta de Manlleu, on es trobà un aixadell de ferro, eina utilitzada per treballar a l'horta⁶. Sense oblidar la pesca, de la qua no fa pas encara tants anys el riu Ter era ben ric.

Al costat de les hortalisses, el conreu dels cereals es documenta amb seguretat d'ençà del segle -II, com ho demostren les sitges excavades a Can Caseta (Manlleu)⁷,

amb una distribució estretament relacionada amb els habitatges, fins i tot excavades en el seu interior. Així també, les Fonts escrites ens parlen d'una economia cerealista prou desenvolupada a finals del segle -III, quan després de la desfeta de l'any -205, soferta pels ilergets, ausetans i veïns, aquests van haver de lliurar als romans blat per a vuit mesos, entre altres coses (Titus Livi, 29,1,19; 29,2; 29,3).

Gran importància tingué el porc en l'economia dels pobles del Pirineu, com comenten Estrabó 162, Marcial XIV,54 i Varró II,4 i 11, i en especial entre els ausetans, els quals en el segle -II encunyaren un tipus de moneda que portava com a símbol un porc senglar, considerat l'animal totèmic de la tribu; per això es vol veure en les arrels dels ausetans una llunyà parentiu celta, entre els quals el porc era un animal sagrat⁸.

El paisatge, entre el pla i la muntanya, degué afavorir la pastura del bestiar de ramat, amb l'existència de camins de ramaderia i rutes de trashumància ben conegudes. L'absència d'estudis de restes òssies impedeix saber el predomini d'una o altra espècie.

L'aparició de fusaioles per al fus, demostren el coneixement del filat, mentre que els teixits, fabricats per telers de tipus casolà, són testimoniats per la troballa en diferents llocs (Can Caseta, Manlleu) de pondus, les úniques peces dels telers conservades, fetes de ceràmica i de forma piramidal. Si bé el clima no ha permès la preservació de robes de l'època, la fabricació de teles pels ausetans ens ve notificada per Titus Livi (29,1,19; 29,2; 29,3) quan ens conta que, després de la desfeta de l'any -205, els ilergets, els ausetans i llurs veïns hagueren de lliurar als romans togues i teles per a l'exèrcit.

L'aprofitament de la llenya del bosc per a la construcció, per a l'elaboració d'instruments i per a la combustió devia d'ésser habitual, al costat del benefici que comporten els fruits dels arbres. Així, els aglans de les alzines que integren una bona part dels nostres boscos, adients per a l'alimentació porquina i, fets farina, per a l'alimentació humana.

En l'habitatge ibèric de Savassona (Tavèrnoles), avui per

avui de difícil datació⁹, els troncs d'arbres, que barrejats amb brancatges cobrien les cabanes, han deixat les seves empremtes en els grans daus de pedra que, ací i allà, es troben caiguts pel bosc; així també, en les grans esquerdes que s'obren baixant la muntanya de Sant Feliuet. Aquestes cabanes, possiblement ibèriques, però mancades d'una estratigrafia clara, tenien els sòcols de les parets fets de lloses i de blocs de pedra col·locats en sec, la resta de l'alçat, que no s'ha conservat, potser seguiria el mateix tipus de parament, normal en un lloc on la pedra és primera matèria abundant, més que no pas murs de fang barrejat amb palla i premsat.

Les poques habitacions que es pogueren individualitzar en el poblat de Can Caseta de Manlleu, disposades de manera regular una al costat de l'altra i amb una amplada de 5 metres (la llargada fou impossible de delimitar ja que el terreny havia estat rebaixat per les màquines excavadores), tenien la base de les parets fetes amb una acurada alternança de blocs de margues grises eocèniques i palets de riu que, en algunes filades i vistes en secció, eren disposades en forma d'espiga¹⁰. Dins d'una de les habitacions hi havia excavada una gran sitja per emmagatzemar cereals amb el fons folrat per còdols de riu; en els nivells relacionats amb la sitja es va trobar un aixadell i un ganivet de ferro, i molt poca ceràmica de tipus domèstic. Aquestes dades plantegen dues possibilitats respecte a la funció de l'àmbit: la primera, que es tracti d'un cobert o magatzem i la segona, que sigui una vivenda en la qual l'espai *econòmic* i l'espai d'*habitatge* no estaven diferenciats.

En els poblats més antics, sabem que existia el costum de construir aixoplucs adosats a la cara interior de les muralles; així es pot veure en el Casol de Puig Castellet (Folgueroles), on diverses de les cambres individualitzades sembla que s'usaren com a vivenda. Tant les cambres del Casol com les del Montgròs, les primeres de 5 metres d'ample per 6-7 metres de profunditat, de promig, i les del Brull de 4,25 metres per 5,30 metres, eren fetes per blocs i per lloses de pedres col·locades en sec. Les cobertes devien ser fabricada segurament amb

fang, palla i brancatges.

En el món ibèric, la casa s'interpreta com el lloc bàsic per dormir-hi i per emmagatzemar-hi, i on a més, hi ha documentades activitats econòmiques com la mola del gra i la fabricació del pa.

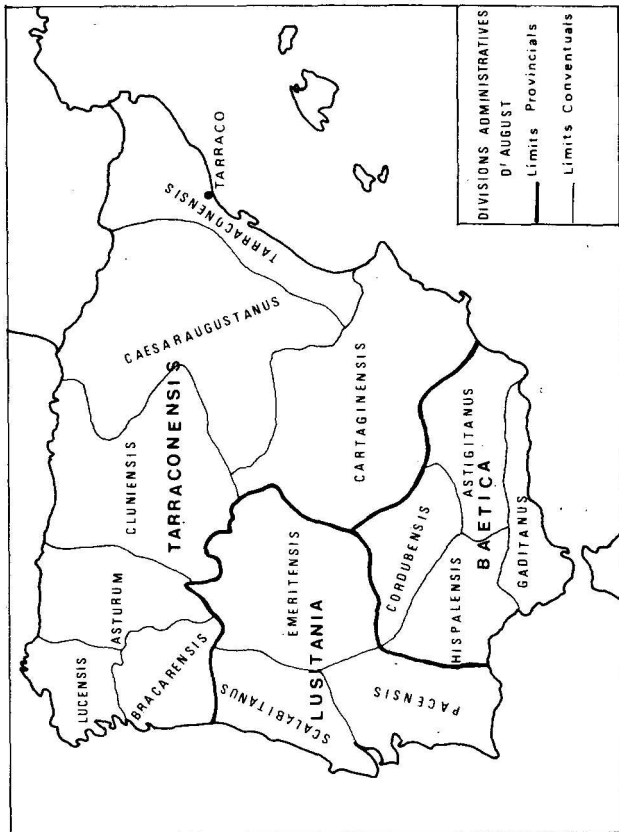
Per a la utilització de la casa cal tenir en compte el factor climàtic. Les llargues jornades d'hivern en les nostres contrades i, en especial, en les muntanyes que rodegen la Plana condicionarien, certament, un ús de la casa més intens que, per exemple, les dels poblats de la costa. Les tasques de filar, de teixir, de curtir, de treballar la fusta, etc. es portarien a terme a les èpoques de més fred, dins la casa i al voltant de la llar feta a terra.

b. La divisió del treball i la propietat de la terra

Són ben poques les dades que tenim per parlar de l'existència del treball especialitzat entre els ausetans. Moltes de les tasques eren complementàries les unes de les altres, com segurament el filat, el teixit i el curtit de les pells, ocupar-se del petit bestiar domèstic, moldre la farina i pastar el pa, cuit en forns casolans¹¹, la recol·lecció de plantes i de fruits, etc., activitats atribuïdes tradicionalment a la dona, més lligada a la casa pel fet de la reproducció i d'haver de tenir cura de la prole, sense descartar la seva participació en els feines del camp.

Segons mostren les escenes dels vasos pintats, els relleus sobre pedra i ho comenten les fonts escrites, l'home era l'encarregat de *fer* la guerra, d'anar a caçar, a pasturar i treballar la terra. Una estela de pedra, de Tona, en la qual un home armat empaita un llop, n'és un gràfic exemple².

Les tasques especialitzades serien, per exemple, la del ceramista i la del ferrer. Aquest darrer treballaria en fargues a prop del riu i de les fonts, on fabricaria l'instrumental i l'armament necessari a la comunitat. El desaparegut forn de *Can Pinós* (Seva), de característiques semblant al de Fontscalders i de Rubí que feien

terrisa ibèrica, era un preciós testimoni de l'activitat dels terrissaires ausetans¹³.

L'existència de marxants ambulants i de recollidors de ferralla que seguien rutes i camins establerts, fent mercat i parada a diferents indrets, se segueix per la presència en diferents poblats de *kalathos* pintats, i de ceràmica campaniana de vernís negre, de tipus molt semblants que indiquen una mateixa procedència, alguns del quals són relacionats amb productes emporitans. Certs autors assenyalen que les rutes de contacte amb Empúries i el seu *hinterland* es feia al llarg de la costa fins el Besòs i pel Congost vers l'interior, sense despremiar els camins transversals de pastors i de traginers¹⁴.

Tradicionalment s'accepta que la concentració de sitges per emmagatzemar-hi cereals en un sector del poblat pot ser indicatiu d'un cert tipus de propietat comunal de les terres. Per altra banda, la relació de les sitges documentades dins els hàbitats individualitzats en el poblat de Can Caseta de Manlleu, l'únic mínimament conegut a la comarca, indicaria, potser, un règim de propietat diferent, o sigui, de tipus privat. Les dades són massa poques per fer afirmacions radicals, però el cert és que indiquen l'existència de diferències a nivell d'estructura econòmica de les comunitats¹⁵.

c. *L'estructura socio-política. El comandament*

En l'estat actual de la investigació, és impossible parlar del gènere de família en què, concretament la societat ausetana, es fomentava. El coneixement dels poblats i dels hàbitats aïllats, i de llur distribució de l'espai, és insuficient. De manera general, s'accepta que la societat ibèrica era formada per diferents unitats familiars, de tipus nuclear, que vivien en una mateixa casa amb els fills solters¹⁶. Cada poblat, constituït per diverses famílies, estaria relacionat amb la resta de la tribu per lligams de llunyà parentiu ètnic.

Les dades que posseïm no indiquen pas l'existència de grans desigualtats socials i econòmiques. Caldria la troballa d'algun cementiri de l'època, on la diferència

de riquesa dels membres del grup ve indicada pels diferents aixovars que acompanyen, com a ofrena, les restes incinerades del difunt¹⁷.

La tribu ibèrica dels ausetans era formada per diferents nuclis habitats, els més antics situats a les muntanyes, en alçades superiors als 700 metres, amb una paulatina progressió vers el pla d'ençà de finals del segle -III. Serien centres independents els uns dels altres, amb llurs òrgans de govern autònoms. La possibilitat d'unió o de concentració, davant de circumstàncies especials, quedava oberta: la defensa del territori comportava accions conjuntes dels ausetans enfront dels romans, de les quals tantes vegades les fonts escrites ens parlen; també cal pensar en la celebració d'actes festius i religiosos en certs indrets del territori.

Els poblats eren comandats per reietons elegits segurament entre els membres de la comunitat per llurs virtuts personals, entre les quals la força i el coratge serien les primordials. És probable que en cas de fer front davant d'un enemic comú, els diversos nuclis elegissin un únic cap, el millor, *el primus inter pares* per manar les accions conjuntes. Aquest seria l'exemple d'Amusic, el cabdill ausetà esmentat per Titus Livi, (hivern de l'any -218, Titus Livi, 21,61) durant el setge a la ciutat dels ausetans.

Aquesta estructura política, que de fet és una incipient monarquia, troba paral·leles entre els ilergets, els veïns i aliats de sempre dels nostres ausetans. Règims monàrquics, potser en vies de concentració, en les que es podria veure un llunyà ressò del món hel·lenista¹⁸ i de caire mediterrani, transmesa per mitjà del món púnic amb el qual les tribus de l'interior foren bàsicament fidels. Sistema de govern que es contraposa als règims aristocràtics dels pobles de la costa que, segurament a la manera de Sagunt, eren dirigits per un grup oligàrquic i un senat¹⁹. Però aquesta no és pas l'única diferència entre ambdós grans grups. La raó de ser de dues coalicions, la primera formada per ilergets, ausetans i lacedtans i la segona per la majoria de pobles de la costa, favorable als púnics la primera i als romans la segona

durant la segona Guerra Púnica, creiem que s'ha d'entendre com l'enfrontament entre pobles pobres i rics. I així entenem les constants ràtzies de la gent lacetana sobre el poble costaner dels suesetans²⁰.

En les rodalies del poblat hi hauria l'àrea de conreu, de bosc i de pastura depenent de cada un dels nuclis habitats. Les terres de bosc i de pastura possiblement serien de propietat comunal, fet que encara avui és corrent entre els pobles del Pirineu. Dins d'aquest *hinterland* econòmic existirien assentaments aïllats que, cap al pla, es multiplicarien d'ençà del segle -III²¹ petits establiments rurals, a la manera d'una casa de pagès, basats en una família o en un petit grup de parentiu, molts dels quals serien els precedents de les *vil·lae* romanes organitzades un cop acabada la conquesta del país²².

L'esquema exposat, en el qual es desenvolupà la vida del poble ausetà, respon a una estructura de *civites*, estructura que sembla encaixar prou bé en la planificació i organització del territori per part de Roma, i així ho escriu Mangas Manjarrés: *El terme civites implica una unitat administrativa de tipus romà, en què es dividia un extens territori i que, inicialment, podia equivaldre als antics territoris d'un reietó*²³.

La prova més evident és que quan a la primera meitat del segle II els ausetans encunyen moneda sota influència i per interès del poder romà, ho fan amb diferents llegendes: *Ausescen*, *Arcedurgi*, *Eustibaicula*, *Ore* i unes d'antigues amb l'antropònim *Ilduro*. Llegendes diverses que indiquen l'existència en el país dels ausetans de diversos centres, amb la seva pròpia àrea de terres, d'importància similar²⁴.

d. La romanització: un llarg procés.

A l'any -197, amb la divisió en dues províncies, la *Ulterior* i la *Citerior*, de la Hispània, conquerida per la República romana, els ausetans queden integrats en la segona, sota l'autoritat dels pretors consulars.

Amb la divisió d'August, el nou marc administratiu serà la província *Tarraconensis* amb capitalitat a Tarra-
co. La divisió augustiana, de fet portada a terme l'any
—19, havia estat ja establerta el —27, quan August va
rebre el comandament de la Tarraconense i de la Lusità-
nia, mentre el Senat rebé la Bètica²⁵. En l'aspecte jurí-
dic, l'Ausetània quedava inclosa en el *conventus*.

Començat el segle I de l'Era, Plini (N. H., III, 22)
ens informa de la situació de la província; els entesos
diuen que aquesta correspon bàsicament a l'època d'Aug-
ust. Hi assenyalava l'autor l'existència de 293 nuclis polí-
tico-administratius. En aquest marc provincial, els *ause-
tani* gaudien del dret llatí, el *Latium Vetus*, conjunta-
ment amb altres disset nuclis entre ciutats i pobles —
Plini esmenta ciutats al costat de noms de pobles. Tretze
d'ells tenien el dret romà que, a tres nivells diferents,
gaudien de privilegis político-civils en el quadre de l'Im-
peri romà. Uns altres cent trenta-vuit eren indígenes,
lligats amb l'estat romà per una sèrie de dependències
que els definien com a estipendiàries, federats o bé
lliures. Els restants cent catorze eren considerats rurals,
amb un règim político-administratiu essencialment primi-
tiu.

Però, què significava per als ausetans el *Ius Latii*?²⁶.
En primer lloc, pressuposava un estat previ de roma-
nització «espiritual»; en altres termes, un terreny ado-
bat, al qual haurien contribuït concessions anteriors de
ciutadania, com seria l'obtenció del dret romà pels qua-
tre cavallers ausetans de la *Turma Salluitana*²⁷. També
cal tenir en compte la influència exercida pels exèrcits
romans en contacte amb la població indígena²⁸. Cal
subratllar el paper tan actiu que tingué en aquest procés
l'establiment en el país de veterenas de la milícia de
Cèsar i d'August, amb la fundació de colònies, o sigui,
de ciutats romanes creades de nova planta, sense des-
preciar la projecció d'aquells vells soldats establerts com
a pagesos en el camp, en *vil·lae* o en nuclis indígenes. Al
seu costat, l'emigració de gent itàlica a Hispània és
documentada per l'epigrafia i per les Fonts clàssiques de
l'època²⁹.

La gent que posseïa el dret llatí era dispensada de la quota que es veien forçats a pagar els pobles sotmesos. Eren obligats a anar al servei militar, amb l'aportació d'un contingent fix d'homes. Sembla ser que foren les ciutats llatines les que formaren la tropa més gran d'aliats en l'exèrcit romà. Així mateix, cada ciutat important constituïa una *cohòrt* d'infanteria i una *Turma* de cavallers. Sabem per l'epigrafia que els ausetans, els habitants de l'Ausetània o de la ciutat d'Ausa— havien format la *Cohòrt Primera dels Ausetans*, citada en la làpida CIL., II, 1181. Aquest epígraf, per les raons esmentades, és possible datar-lo d'ençà de finals del segle —I.

Teòricament els indígenes conservaren llur sobirania política, però en la realitat eren sotmesos al control i a la tutela de Roma, a l'igual que les altres ciutats indígenes.

A partir que reberen el dret llatí, els ausetans van viure sota un dret que regulava bona part del seu ésser com a individus polítics, civils i privats. Però el més important és que els antics nuclis habitants tenien ara la categoria de municipis, i una complexa organització ciutadana a l'estil romà que constituïa el règim municipal. Els decurions ausetans de la làpida CIL., II, 4537 serien els encarregats de l'administració i govern de la ciutat d'Ausa a inicis del segle II.

L'interès per la concessió de la ciutadania llatina o bé romana es fonamentava en què aquesta comportava un seguit de transformacions administratives, amb la pèrdua de la cohesió de la vida indígena que minava les seves institucions; estat de coses que feia molt més fàcil la romanització i que, amb visió de futur, Cèsar i August entengueren perfectament.

Però, en quin moment els ausetans obtingueren el *Latium Vetus*? En l'obra de Plini no queda clar quines de les quaranta-tres ciutats esmentades eren cesarianes, augustianes i, molt menys, pre-cesarianes. Recordem ara un passatge del *Bellum Civile* de Cèsar, (B.C., I, 1, 60), la batalla d'Ilerda, que pot ajudar a il·lustrar-nos. És interessant notar-hi com la gent que prengueren partit per Cèsar, en l'enfrontament amb Luci Afrani: els ausetans,

els oscens i llurs tributaris els calagurritans, els iacetans, els tarragonins i els ilurgavonencs, a mitjans del segle I, la majoria els trobem afavorits per alguna concessió: Tarraco, capital de la província, Dertosa tenia el dret romà, Calagurris i els iacetans eren ciutats estipendiàries i Ausa i els ausetans posseïen el dret Llatí. Recompensaria Cèsar la gent que li va ésser fidel?³⁰.

¿Resultaria, doncs, que quan Ausa fou creada pocs anys després, en època d'August —sempre amb les degudes reserves, ja que les dades en què basem les nostres afirmacions són poques—, els habitants de la regió eren ja ciutadans llatins?

2. LA CIUTAT D'AUSA

a. L'emplaçament i els orígens

El fenomen que anomenem romanització representà a Catalunya un llarg, complex i desigual procés de transformació de les estructures bàsiques del país. Des de la Catalunya pre-romana —una societat basada sobre el poblat i la tribu— fins el Baix Imperi —una societat en vies de feudalització—, les estructures socio-econòmiques van experimentar aquest llarg i complex procés i no cal oblidar que durant aquest llarg període Catalunya va veure néixer, desenvolupar-se i entrar en crisi l'element ciutat amb tot el que suposava de transformació social i econòmica. No obstant, aquesta transformació no fou homogènia, sinó que en el territori de l'actual Catalunya es donen formes socials i econòmiques molt diferents i sovint oposades³¹.

Les xifres gravades en els mil·lars i en les fites de les vies romanes indicaven el camí transcorregut: des d'una altra via més important, o bé des del seu inici o des d'un punt de referència que podia ser un nucli habitat o una àrea d'un interès especial. Recordem aquestes dades comentades en l'apartat dedicat a les rutes antigues

perquè el mil·liari de Manni Sergi, datat entorn a l'any -120 i aparegut a la casa del Vilar, indica que fins a aquell lloc les milles «viatjades» eren VII. Aquesta distància planteja un seguit de qüestions interessants respecte a la zona, on uns anys després es desenvolupà una ciutat romana. Si acceptem l'equivalent de la milla romana en 1.470 metres, d'acord amb Roldán Hervás³², els càlculs ens porten a la plana, a l'àmbit on, tradicionalment, se situa la ciutat d'Ausa. Aquest fet és aparentment sorprenent, ja que les dades literàries que explícitament donen el nom de la ciutat (Ptolomeu, Geografia II,6,66) i d'altres que pressuposen la seva existència (Plini III,22) no són anteriors al canvi d'era; així mateix, les darreres dades arqueològiques assenyalen que fou a inicis de l'època de l'emperador August (-27 a 14) quan, per primera vegada a la història de la ciutat de Vic, s'ocupà el sector més alt del turó, on als començaments del segle II s'aixecà un temple³³. Per altra banda, la plana fou ocupada, com a mínim, d'ençà del segle -II.

A partir d'aquí ens qüestionem si aquest seguit de dades són un indicatiu que la ciutat romana va néixer i es va desenvolupar, en la zona assenyalada pel mil·liari de Manni Sergi, partint d'un sentit que el lloc ja tenia amb anterioritat.

Aquest establiment romà es va definint com un petit nucli ciutadà estretament relacionat amb el món rural, àrea en la qual diversos assentaments són més antics que la ciutat (L'Albanell, La Carrera, El Coll de Vic, El Puig dels Jueus i La Torre del Cap del Pont del Gurri i que van desenvolupant-se paral·lelament, mentre que altres en són contemporanis (El Puig d'en Planes, per exemple). Aquesta categoria d'establiment encaixa bé amb el que en el món romà es definia com un *vicus* rural, població en el camp de la qual, segons Festus, el dret de fer mercat era un dels atributs essencials³⁴. Cal assenyalar que, en la nostra opinió, aquestes consideracions no són suficients com per fer remuntar l'origen del nom de Vic a l'època romana. Les raons argumentades en favor del seu origen medieval, creiem que són prou vàlides com per ésser acceptades³⁵.

Però, quin era el nom d'aquest centre que ara naixia? No s'ha trobat en l'àrea de Vic cap document de l'època que doni el nom de l'establiment romà. Nogensmenys, la denominació de la ciutat com Ausona en època visigoda³⁶, designació que més tard passà a la comarca³⁷ mentre que el nom de Vic s'identificà amb la ciutat³⁸, considerem que són elements vàlids com per identificar l'Ausa de Ptolomeu i l'Auso de l'epigrafia (CIL., 6110) amb els precedents romans de l'actual ciutat de Vic.

b. *El règim municipal i el culte a l'emperador*³⁹

El *ordo decuriorum*⁴⁰ de la ciutat d'Ausa, que en emps de l'emperador Traià dedicà una inscripció honorària a L.L. Second, era el Consell de ciutadans encarregats del bon funcionament del municipi. Formaven l'estrat social més elevat de la ciutat, normalment en nombre de cent. Eren ciutadans lliures, d'un cert nivell econòmic, sense antecedents penals, amb un mínim d'edat, que amb el pas del temps oscil·là entre els divuit i els trenta anys, i que vivien en el casc urbà o bé a les rodalies. Llurs tasques, distribuïdes en cinc magistratures —*questores, aediles, duoviri, quattuorviri* i *sacerdos*, eren d'allò més variades: l'administració, la hisenda, les obres públiques i tot el que tenia relació amb la religió i amb les festivitats religioses, com també ratificar les decisions preses en l'assemblea popular.

Als inicis de l'època antoniniana, la ciutat d'Ausa edificà un temple. Aquest edifici possiblement fou construït amb l'ajuda d'algun ric particular, un *mecenas*, a l'estil de L.L. Sura respecte a Barcelona, tasca que continuà el seu llibert L.L. Second, al qual els decurions ausetans van oferir una inscripció honorària. Ambdós personatges, que visqueren a l'època de l'emperador Traià (98-117), és molt probable que tinguessin notícies de l'aixecament d'un casal sagrat a la ciutat d'Ausa. Els pocs ingressos dels municipis condicionaven el fet que particulars, mitjançant la *summa honoraria* o a través de contribucions lliures, cobrissin les necessitats municipals

amb la construcció de banys públics, aqüeductes, muralles, estàtues, temples, etc.⁴¹.

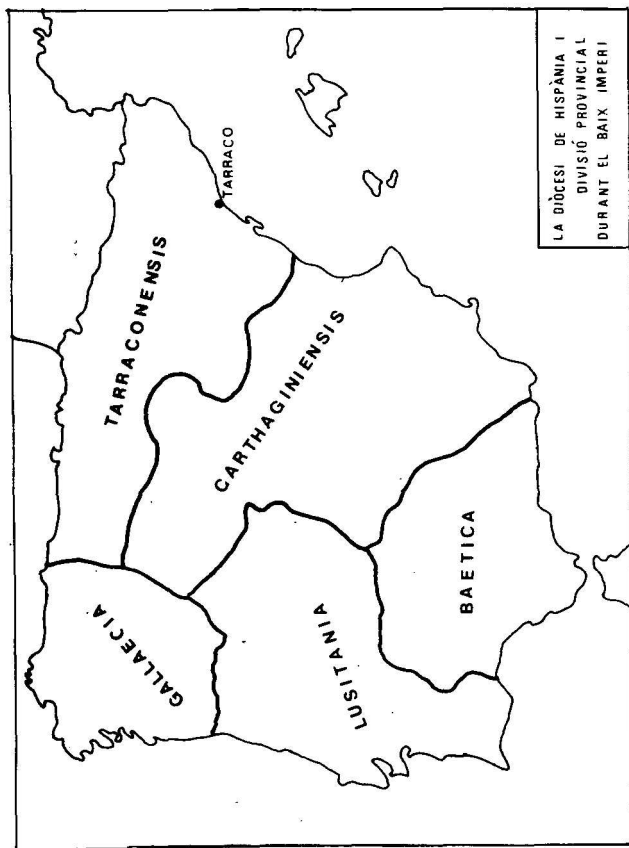
Però, a qui era dedicat el temple? Malauradament no s'ha conservat la inscripció que, col·locada en la part alta de la façana, ens assabentaria de tantes coses.

L'existència d'un *collegium* de sevirs encarregats del culte imperial és testimoniada a la ciutat per la làpida CIL., 4618, dedicada a la deessa Diana pel sevir Cai Corneli Magne, el qual abans d'ésser alliberat, havia estat esclau de Grat.

Els *collegia* o confrades de sevirs eren associacions municipals amb la missió d'organitzar el culte a l'emperador; el funcionament i l'organització interna seguia les mateixes directrius que el règim municipal. Els sevirs, els magistrats del Culte Imperial, eren elegits pel senat ciutadà, o sigui, pel *Ordo decurionum*⁴².

Les tres províncies d'Hispània, la Tarraconense, la Lusitània i la Bètica, van tenir també la seva pròpia direcció del culte, el qual havia nascut amb caràcter municipal. Els *flamines* eren els sacerdots escollits per al culte de l'emperador, mentre que la *flaminica* s'encarregava del de l'emperadriu. Els *flamines* normalment eren d'un estatus social més alt que els sevirs.

Els col·legis dels sevirs augustals, esmentats a vegades només com a augustals o com a sevirs, sovint eren constituïts per lliberts enriquits, o sigui, esclaus manumesos, com Cai Corneli Magne, que amb el sevirat accedí a la més alta magistratura que podia obtenir un ex-esclau⁴³. Aquest escalafó implicava que Cai Corneli Magne contribuís econòmicament a alleugerir les despeses municipals⁴⁴. Aquest fet ens indica la seva situació de benestant. Aquestes contribucions pecuniàries a què estaven obligats els lliberts que accedien al sevirat, els convertiren en un dels agents dinàmics de la producció⁴⁵. Per això alguns autors creuen que la seva presència en determinades zones és un indicador d'una economia dinàmica. En aquest cas, la Catalunya interior i per tant Ausa, agrària i en certa manera autàrquica en base a les dades epigràfiques, ofereix un relatiu dinamisme social, força inferior al de les zones costaneres. El poder

social estaria en mans de l'oligarquia urbana, lligada a la terra pel seu origen familiar i no per la via del diner⁴⁶.

L'època de màxim esplendor del culte a la persona que, adorada com un déu, guiava els destins de l'Imperi fou la dels antonins (96-192): *El progrés del culte imperial i la mística que aquest comportava constitueixen un dels trets més notables de la política religiosa dels antonins*⁴⁷. I fou precisament Hispània, la terra on van néixer Trajà i Adrià, dos dels emperadors dels inicis de la dinastia, el territori de l'Imperi on aquesta adoració va assumir les cotes més altes.

En aquest marc de dades és prou lògic pensar que el temple d'Ausa, edificat durant l'època dels primers antonins, fos consagrat a l'honor imperial, mentre que la mateixa inscripció CIL., 4618 testimonia que la deessa Diana era igualment venerada a la zona⁴⁸.

c. *L'evolució urbana i el desenvolupament històric*

Després de l'establiment d'època augustiana, la vida continuà en el turó al llarg del segle I, fins que en els darrers anys de la centúria-inicis de la següent, l'indret fou escollit per aixecar-hi un temple sagrat de senzilla però acurada arquitectura⁴⁹. Certament que el lloc fou elegit per tractar-se del punt més alt de la petita elevació⁵⁰, d'acord amb els consells que donava l'arquitecte romà Vitruvi: *Per als edificis sagrats, i especialment per als temples dels déus protectors, així com per als de Júpiter, Juno o Minerva s'han d'elegir els llocs més alts, des d'on es pugui contemplar la major part de la ciutat*⁵¹.

És difícil de precisar l'extensió del reducte originari. Cal pensar que bàsicament ocupava el petit turó, mentre que les troballes de tombes d'època romana, si bé d'imprecisa datació, delimitarien l'àrea exterior del nucli habitat. La zona dels voltants de la catedral, on a les darreries del segle VII, després dels terrabastalls que la ciutat sofrí, es creà un *vicus* o raval⁵², en època romana era un lloc d'enterraments, documentats concretament a

la Plaça de la Catedral i al carrer del Cloquer, on aparegué sigil·lata sudgàl·lica de la primera meitat del segle I. Cap a l'est, l'àrea de tombes del convent de les Carmelites del carrer Escorial quedaria igualment fora de l'espai habitat.

No sabem si durant la construcció l'orientació del temple seguí les pautes que Vitruvi aconsellava, segons el qual aquesta depenia del punt de la sortida de sol en el moment de la seva edificació, o bé si es basà en qüestions urbanístiques i pràctiques, tal com succeí en d'altres ciutats. Així, veiem La Maison Carrée de Nîmes (a la Provença), l'orientació de la qual depèn del fet que presidia una plaça, dalt d'una plataforma⁵³ o bé el de Barcelona, la situació del qual està relacionada amb el traçat dels carrers i del fòrum⁵⁴.

És possible que el temple d'Ausa estigués ubicat en una plaça, en un petit fòrum on es centraria la vida política, social i econòmica de la ciutat i del qual res no s'ha conservat.

Tres són els indicis, a la nostra consideració prou vàlids, com per assenyalar la situació de dos camins importants d'entrada a la ciutat: un per la plaça de Santa Teresa i l'altre per la zona de la catedral.

1. L'orientació NE-SW del temple.
2. El seguit de sepultures de l'època, partint del costum romà de situar els cementiris prop de les vies d'accés a les ciutats.
3. La direcció de la via que posava en contacte la ciutat amb la costa vers l'est i amb la Gàl·lia vers l'oest. Aquesta via ja existia a finals del segle -II⁵⁵.

Vegem ara el seu traçat: la via que venia de la costa, —que en un primer moment seguia per Collsuspina i amb posterioritat pel Congost—, després de passar prop de la necròpolis de Can Colomer Muntmany, utilitzada almenys durant els segles II i III, continuava per una línia semblant a l'actual carrer de Sant Francesc. Travessava el riu Gurri, per un punt no distant, de l'avui anomenat pont de Queralt, de tradició romànica, emplaçat entre la Rambla del Bisbat i la dels Montcada.

Pujaria a continuació cap a la ciutat, deixant a l'esquerra l'àrea sepulcral del carrer del Cloquer i de la Catedral. Després, els indicis ens diuen que possiblement passaria a prop del temple; amb la mateixa orientació de la seva façana, baixaria vers la plaça de Santa Teresa, àrea d'on prové la inscripció CIL., 4618, i pel carrer de l'Escorial —àrea d'enterraments— prosseguiria en direcció a la Creu del Tossell, on hi ha restes d'una vil·la romana imperial. D'ací, cap a Roda, segons el traçat de la *strata francisca medieval*⁵⁶.

Mentre els escrits clàssics una única vegada donen explícit en nom d'Ausa sense cap altra explicació, la informació arqueològica que prové del casc urbà és tan minsa i tan dispersa que no permet ni intuir l'evolució urbana de l'establiment.

Solament l'àrea del temple ha proporcionat una certa quantitat de ceràmica, bona part de la qual pertany a un espai temporal comprès entre les darreries del segle -I i el segle I de l'era, l'època d'esplendor de les vil·les del Puig d'en Planes i del Cap del Pont del Gurri. Cal assenyalar que precisament del segle II, la centúria que va contemplar com la vitalitat de la ciutat havia estat suficient com per aixecar un temple, la sigil·lata clara de l'època és escassíssima en l'àrea de l'edifici i en la resta del casc urbà, fet que creiem purament circumstancial, ja que aquest fou un segle floreixent per a la ciutat. Així ho indiquen 1) la construcció del temple, 2) almenys dues inscripcions daten d'aquests temps, CIL., 4537 i CIL., 4618, i 3) la important necròpolis de Can Colomer Muntmany es feia servir en aquesta etapa.

No hi ha restes arqueològiques de cap tipus ni testimonis històrics que assenyalin la innovació cristiana que suposà la diòcesi. La tradició que situa el martiri de Llucià i Marcià, a mitjans del segle III, sota l'emperador Deci no va més endarrera del segle XIV⁵⁷. Aquesta tradició s'uneix a la llegenda de la troballa de les seves relíquies sota l'església de Sant Sadurní, llegenda que en el fons reflecteix una història de descobriment de relíquies a la zona.

Per altres conceptes, es pot pensar que el cristianisme

entrà aviat a la zona. La història de màrtirs a Girona, Tarragona i Barcelona, llocs on les seus episcopals són de manifest des del segle IV, pressuposa l'existència de les altres seus de la Tarraconense, com Egara, Empúries i també Ausona.

Hem entrat ja en el segle III, centúria que, juntament amb les tres següents, és l'època més fosca de la història de la ciutat. Vegem-ne una mica el marc general:

D'ençà de l'any 235, segons opinions d'alguns entesos data acceptada per a l'inici del Baix Imperi romà, comencen els temps de la gran davallada de Roma, conseqüència d'una forta crisi de poder i d'autoritat. Aquesta crisi facilità la penetració a l'Imperi de pobles germànics que estengueren una situació d'inseguretat, arran de les destruccions i de les devastacions que provocaven al seu pas. Però la conseqüència més trascendental d'aquesta situació es donà en un altre nivell: es produí un canvi radical en la vida de la societat romana i en la del seu futur econòmic i social. La societat es ruralitzà a costa de les ciutats, moltes de les quals entraren en decadència. Al camp s'instal·là una aristocràcia agrícola, molt important, que vivia en grans *vil·lae* de funcionament econòmic autàrquic, a l'estil de palaus. Si bé sembla que a Catalunya les finques no van ésser autèntics *latifundia* com a Castella o a l'Àfrica romana, l'arqueologia demostra que eren abundants i molt riques⁵⁸.

En aquest marc històric, dues fortes incursions dels francs i dels alamans, dels anys 260 i 270, assolaren les terres de Catalunya. La intranquil·litat, el desordre social i la inestabilitat comportaren modificacions urbanístiques en moltes ciutats durant la segona meitat del segle III. Algunes s'emmurallaren, mentre d'altres reforçaren les velles fortificacions: Barcino (Barcelona), Iluro (Mataró), Gerunda (Girona), Tarraco (Tarragona) entre altres.

Les notícies referents a Ausa són escassíssimes, per no dir quasi nul·les. No sabem quines mesures de seguretat adoptà la ciutat ni si fou necessari posar-les a la pràctica, si llurs muralles es van modificar o si per primera vegada el nucli urbà, assentat en el turó, es veié fortificat ni si potser mai res de tot això no va succeir.

Els tres mil·liaris que han conservat llegible la seva inscripció, un dedicat a Deci (249-2505), un altre a Marc Aureli Car (282-283) i el darrer a Maximia (293-305), són documents de les refetes de la via del Congost, més que de la seva construcció; creiem que aquestes successives reconstruccions del vial són una prova que la ciutat, i amb ella la zona, seguien mantenint al llarg d'aquesta etapa de crisi un nivell d'activitat econòmica prou considerable.

A partir de la reactivació econòmica de Dioclecià i de la seva divisió de l'Imperi (293), Catalunya —i amb ella la ciutat d'Ausa— quedà emmarcada dins una de les sis províncies en què la diòcesi d'Hispania es repartí. Un *praeses*, instal·lat a la ciutat de Tarraco, governava el país.

Aquesta societat bàsicament rural, manada econòmicament i políticament pels grans propietaris rurals, els *honestiones* o *potentiores*, latifundistes amb exèrcits privats⁵⁹, passarà al món visigòtic i posarà les bases per a la futura societat feudal de l'Edat Mitjana. A Catalunya es pot assegurar que la romanitat perdurà políticament fins ben bé el rei visigot Euric (466-484) i socialment i demogràficament, fins la conquesta franca⁶⁰.

Fou a inicis del segle V quan els visigots entraren en el panorama polític català. A l'any 415, Ataülf s'instal·là a Barcelona, on morí assassinat pels seus. Poc després, els visigots reemprengueren la marxa cap al sud. El vertader domini visigòtic cal situar-lo entre els anys 470-475, durant l'ocupació de la Tarraconense per Euric, rei del regne de Tolosa.

L'existència d'una important seu visigòtica, la seu d'Ausona, és documentada des de l'any 516, ocasió en què el seu bisbe Cinidi va anar al concili de Tarragona, fins gairebé les incursions sarraines. La realitat d'aquesta seu no descarta la possibilitat d'una d'anterior del segle III. Les actes dels concilis ens donen els noms de sis bisbes: Cinidi, Aquilí, Esteve, Domni, Guberic i Visefred i de llurs representants, Esteve, elevat després a bisbe, i Cixila; però, tot tenint en compte que no totes les actes conciliars s'han conservat, aquesta participació

tan activa dels bisbes d'Ausona als concilis toledans demostra la vigorosa activitat de la diòcesi⁶¹.

No hi ha ni una sola resta arqueològica que doni indicis d'on podia ésser la catedral visigòtica. Les opinions sobre la seva ubicació són diverses⁶²

1. La primera opinió contempla la seva associació amb el lloc de l'actual catedral, on les excavacions dels anys quaranta negaren l'existència de restes sagrades anteriors a l'època dels sarraïns⁶³.

2. La segona, amb la zona on en el segle XVII s'aixecà l'església de la Pietat, la qual en succeí una de més petita del segle XIV. Al costat mateix sembla ser que en època de repoblació es construï la capella de Sant Sadurní, relacionada amb la fortalesa que es degué aixecar aprofitant les velles estructures del temple romà. Segons E. Junyent, el lloc es correspon amb l'àrea sagrada que s'adoptaria per al nou culte, després que les lleis de Teodosi de l'any 485, prohibissin els cultes a les velles divinitats *paganes*⁶⁴. Nadal considera que en aquest punt es devia situar la catedral visigòtica⁶⁵. Aquesta mateixa opinió segueix E. Junyent fent notar la pervivència del lloc com a zona de culte⁶⁶. L'argumentació de Nadal es basa en el mot *Paradissus*, nom que es donava a l'atri de les primitives basíliques cristianes i que més endavant passà a denominar la plaça de darrera de l'església de la Pietat. (A la zona hi ha notícies de restes de tombes i s'hi trobà una ampolleta romana). Però la paraula *Paradissus* és pròpia de la litúrgia romana i no de la hispana que s'usava aquí, o sia, de la visigòtica⁶⁷.

3. No existeix cap resta relacionable amb la capella dedicada a santa Eulàlia, la màrtir de Mèrida (segles III-IV)⁶⁸, esmentada per primera vegada en un document de l'any 911⁶⁹ i documentada plenament a partir del segle XI. R. Ordeig fa referència a la tradició de l'antiguitat de la capella, tramesa al llarg dels segles entre els vigatans, *antiquitus est fundata*⁷⁰, *església... que fou la primera que la dita ciutat edificà*⁷¹ i planteja que aquestes siguin al·lusions a l'època visigòtica. La situació exacta no es coneix, però sembla que era molt a prop del Convent de

les Tereses, en el pendís cap a la riera, no pas possiblement cap a la rambla de Montcada⁷².

Creiem acceptable pensar que l'església estigués situada al costat de la via romana, que després de travessar la ciutat d'Ausa seguia cap al Pirineu. Documents del segle X parlen d'una *strata* o camí empedrat situat prop de Santa Eulàlia⁷³. Així també, de la zona prové la inscripció dedicada a Diana, datable entre els segles II i III⁷⁴.

És difícil arribar a conclusions a partir de les dades exposades. Només la investigació arqueològica pot ajudar a aclarir les incògnites i corroborar, a més, l'existència d'un barri romà en la part baixa del pendís, tal com semblen indicar les troballes de Ca l'Adam, de la inscripció CIL, 4618 i d'altres de disperses en terrenys de l'horta Macià. L'hipotètic assentament de la seu i de l'església visigòtica vers el pla seria certament un indicatiu del desenvolupament urbà en àrees estranyes al petit turó, com a mínim d'ençà del segle V.

La diòcesi d'Ausona devia comprendre el territori dels *ausonencs* al qual donà nom en el sentit d'àrea de projecció. Sobre aquesta estenia la missió de cristianitzar llurs habitants des del centre principal d'Ausona⁷⁵, a partir d'una església matriu que degué consistir en una basílica. El caràcter urbà del primer cristianisme català⁷⁶ col·laborà en el fet que a la ruralia hi arribés molt més tard. Quan s'esdevingueren les incursions sarraïnes la total cristianització de les terres de muntanya encara no s'havia acabat⁷⁷:

...

*Ítaca t'ha donat el vell viatge.
Sense ella no hauries pas sortit cap a fer-lo.
Res més no té que et pugui ja donar.*

*I si la trobes pobra, no és que Ítaca t'hagi enganyat.
Savi com bé t'has fet, amb tanta experiència,
ja hauràs pogut comprendre què volen dir les Ítaques.*

KONSTANTINOS P. KAVAFIS, *Ítaca*

I. LES FONTS ESCRITES. ELS TEXTOS

1. SCHULTEN, A., F.H.A. I (Barcelona 1955), p. 27.
2. RINCÓN, M.ª A.; *Els ibers: fonts literàries i tribus*, a *Història de Catalunya*, Salvat, Barcelona 1978, p. 169.
3. RINCÓN, M.ª A., 1978, *op. cit.*, p. 169.
4. PUJOL, A., *El Ampurdán desde la colonización griega hasta la conquista romana*, Figueres 1977, p. 145. Així també: Oliva, Tarradell, Maluquer, Almagro, Arribas...
5. SCHULTEN, A., F.H.A. I (1955), p. 138.
6. BOSCH-GIMPERA, P., *Etnología de la Península Ibérica*, Barcelona 1932, p. 399.
7. MALUQUER, J. *Los pueblos de la España Ibérica a Historia de España* Menéndez Pidal, tomo I, vol. III, Barcelona 1963, pp. 317-318.
8. 6,2. F.H.A., II, p. 40.
9. e.p.3.F.H.A., II, p. 67.
10. De mirab. ausc. 87. F.H.A. II, p. 804.
11. Escimmo 196. F.H.A., II, p. 62.
12. II, 33. F.H.A., II, p. 28.
13. De animal den. 748 a,22. F.H.A., II, p. 76.
14. En Plini, *Nat. hist.* 37,32. F.H.A. II, p. 19.
15. F.H.A., II, p. 7.
16. SCHULTEN, A., F.H.A., II, p. 79.
17. RINCÓN, M.ª A., 1978, *op. cit.*, p. 174.
18. Aquesta comunitat de «civilització» es manifesta durant l'època neolítica en l'horitzó de la «ceràmica montserratina», anomenat també de la «ceràmica cardial», o bé «impresa», especialment documentada en les coves del prelitoral català, del sud-mediterrà de França, de la Lirúgia italiana i de les illes de Còrsega, Sardenya i Sicília, amb prolongacions fins a Malta. RINCÓN, M.ª A., 1978 *op. cit.* p. 174). Malgrat que fins ara desconeixem a la comarca d'Osona jaciments amb nivells de ceràmica cardial, molt a prop tenim importants troballes a la cova del Toll de Moià i a la balma de l'Espuga de Sant Quirze Safaja. Per altra part, una de les característiques materials del Bronze mitjà del nord de Catalunya és la tassa de nansa de botó que, pròpia de l'horitzó cultural del Bronze Apenínic italià, testimonia a mitjans del -II mil·lenni un moviment d'influències des de la península Itàlica, passant pel migdia francès vers les terres catalanes.

19. Rodríguez, F., *Las rivalidades de las tribus del NE español y la conquista romana*, a *Estudios dedicados a Menéndez Pidal I*, Madrid 1950, pp. 563-587.
20. BOSCH-GIMPERA, P., *El pas del Pirineu per Hànnibal a Homenaje a Jaime Vicens Vives I*, Barcelona, 1950, p. 136.
21. ABADAL, R., *Els precedents antics de la història de Catalunya*, Barcelona 1967, p. 134.
22. Excavacions que des dels inicis dels anys setanta es van portant a terme per l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, sota la direcció del Dr. Joan Maluquer de Motes.
23. PICAZO, M., *Guerra Púnica i conquesta romana*, a *Història de Catalunya*, Barcelona 1978, p. 212.
24. RINCÓN, M.ª A., 1978, *op. cit.*, p. 175.
25. F.H.A., III, 1935, p. 59. En l'obra: *l'economia i les estructures socio-polítiques dels ibers*, a *Història de Catalunya*, 1978, p. 206. Arribas assenyala Amusic erròniament com a Lacetà.
26. MALUQUER, 1976, *op. cit.* pp. 320-321.
27. MALUQUER, 1976, *op. cit.* p. 322.
28. MALUQUER, 1976, *op. cit.*, p. 320-321.
29. CASTILLO, A., *La Costa Brava en la Antigüedad*, a «Empúries» I (Barcelona 1939).
30. SCHULTEN, A., F.H.A., III 1935, p. 59.
31. Apià a Ibèria, 50, escriu que en l'any -151, Lúcul, després d'assassinari 20.000 habitants de la ciutat de Cauca (Coca, Segòvia), es va emportar cent talents de plata: F.H.A., IV, 1937, valor que García Bellido calcula equivalent a 2.216 quilos de plata: GARCÍA BELLIDO, A., *Bandas y Guerrillas en las luchas cont Roms*, a *Conflictos y estructuras sociales en la Hispania Antigua*, Madrid 1977, p. 35.
32. PICAZO, M., 1978, p. 214.
33. TARRADELL, M., *Prehistòria i Antiguitat*, a *Història dels catalans*, Barcelona 1961, p. 281, 284, 300, ARRIBAS, A., *Los Iberos*, Barcelona, 1965, f. 54 i lám. 61.
34. TARRADELL, M., 1961, *op. cit.*, p. 322 i 323. GARCÍA Y BELLIDO, A., *Arte Ibérico*, ed. ampliada per A. Blanco Freifeiro, Madrid 1941, f. 70.
35. GARCÍA Y BELLIDO, 1980, *op. cit.*, f. 180.
36. TARRADELL, M., 1961, *op. cit.*, p. 297. ÁLVARES OSORIO, F., *Catálogo de los exvotos de bronce ibéricos*, Museo Arqueológico Nacional, Madrid 1941, lám. LXXVII, LXXIX, CXXXII, CLXI, CLXIII, aquest darrer exemplar és d'un cavaller que decora l'arc d'una fibula. NICOLINI, G., *Bronces ibéricos*, Barcelona 1977, n.º 21, 22, 38, 76, 77.
37. TARRADELL, M., 1961, *op. cit.*, p. 300.
38. Referent a l'armament ibèric, vegeu: VILAR, M.^a del V., *El armamento prerromano de hierro de la provincia de Gerona*, Barcelona 1975, tesi de llicenciatura (inèdita). DE LA CHICA, G. *El armamento de los iberos*, a «Revista Archivos, Bibliotecas, Museos» LXIII (Madrid 1957), pp. 309-321.

39. SCHULTEN, A., F.H.A., III, 1935, p. 126. id., Numantis I, Munic 1914, p. 204.
40. Sobre el tema, vegeu en concret: MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J., *La campaña de Catón en Hispania*, Barcelona 1974, on l'autor, a partir dels textos escrits i de les dades arqueològiques, fa una anàlisi del que representà per a Hispània el pas de Cató.
41. MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J., 1974, *op. cit.*, pp. 133-138.
42. MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J., 1974, *op. cit.*, p. 179.
43. DELLA CORTE, F., *Catone Censore. La vita e la Fortuna*, Florència 1969, p. 38.
44. BOSCH-GIMPERA, AGUADO BLEYE, 1962, *op. cit.* p. 57.
45. PICAZO, M., 1978 *op. cit.*, p. 215.
46. BALIL, A., *Algunos aspectos del proceso de romanización en Catalunya*, a *Empúries XVII-XVIII, 1955-56*, p. 40.
47. BOSCH-GIMPERA, P., 1932, *op. cit.* p. 381.
48. Sobre la qüestió del *bandolerisme hispà* en la Hispània Antiga, vegeu: GARCÍA Y BELLIDO, A., *Bandas y Guerrillas en las luchas con Roma*, a *Conflictos y estructuras sociales en la Hispania Antigua*, Madrid 1977, pp. 13-60.
49. MALUQUER, J., *Proceso histórico económico de la primitiva población peninsular*, Barcelona 1972 p. 71 observació que fa l'autor en parlar dels pobles de l'altiplà peninsular.
50. VILLARONGA, L., *El hallazgo de Balsareny*, a «Numerario Hispánico» 10 (1961), pp. 9-102.
51. ESTRADA, J., - VILLARONGA, L. *La Lauro monetal y el hallazgo de Cánoves* (Barcelona), a «Empúries» XXVIII (1967), pp. 135-194.
52. VILLARONGA, L. *Numismática Antigua Hispana*, Barcelona, 1979, p. 90, f. 172. ALMAGRO, M. - OLIVA, M., *El tesorillo monetal de la Barroca*, a «Numeraria Hispánico» IX (1960), pp. 145-146.
53. VILLARONGA, L., 1978, *op. cit.* f. 172.
54. És molt abundant la bibliografia sobre la figura de Sertori i dels fets polítics que l'envoltaren. Es troba àmpliament recollida a: BLÁZQUEZ, J.M.^a, MONTENEGRO, A.,-ROLDÁN, J.M. - MANGAS, J., TEJA, J., - SAYAS, J.J. - GARCÍA IGLESIAS, L. - ARCE, J., *Historia de España Antigua II. Hispania Romana*, Madrid 1978, p.780.
55. Sobre la *devotio* i la *clientela*, vegeu: RAMOS Y LOSCERTALES, J.M., *La devotio ibérica*, a «Anuario del Derecho Español» I (1924). RODRÍGUEZ ADRADOS, R., *La «fides ibérica»* a «Emerita» XIV (1946), p. 128...
56. MORALES, A., de, *Crónica General de España*, II, Alcalá de Henares 1574-86. FINESTRES, *Inscriptiones romanae in Catalonia post vulgatam syllogen*, Cervaria Lacetanorum 1769. PUJADES, G., *Crónica Universal del Principado de Catalunya*, II, Llibre III, cap. LXVI, Barcelona 1831.
57. Plini en la *Naturalis Historia* III,24 anomena entre les colònies de l'Edetània o Sedetània, els calagurritans dits *nasici* i entre els pobles estipendiàris, els calagurritans dits *fibularenses*. La primera ciutat s'identifica amb l'actual Calahorra, en tant que la segona sembla ésser la mateixa que Cèsar menciona com a tributària

- d'Osca, actualment Loarre, al nord d'Osca: GARCÍA BELLIDO, A., *La España del siglo I de nuestra era*, según P. Mela y C. Plinio, Madrid 1944, notes 103 i 105. Per això, havent rebut els d'Osca el domini sobre el territori dels Calagurritans fibularenenses, Cèsar només parlaria de cinc grans ciutats.
58. MANGAS MANJARRÉS, J. *Hispania Romana*, a *Historia de España* 2/ *Historia* 16, Madrid 1980, p. 39.
 59. RODRÍGUEZ ADRADOS, 1950, *op. cit.*, pp. 563-587.
 60. HUBNER, E., *Drei hispanische Völkerchaften*, 1866, p. 337.
 61. BARBIERI, G., *Iacchetani, Lacetani e Laetani*, a «*Athenaeum*», XXI (Pavia 1943), pp. 113-121.
 62. OTHMER, W., *Die Völkerstämme von Hispania Tarraconensis in der Römerzeit*, Berlin 1911-12, pp. 30 i 38.
 63. OOWALD, - MEYER, *Die römische schweiz*, Zurich, 1940, p. 93.
 64. BOSCH I GIMPERA - AGUADO BLEYE, R., 1935, *op. cit.*, p. 85.
 65. GARCÍA Y BELLIDO, A., 1974, *op. cit.*, nota 103.
 66. La inscripció es troba exposada al Museu Arqueològic de Girona, situat a l'església de Sant Pere de Galligants.
 67. Entre els diferents autors que han tractat el tema, identificant molts d'ells la ciutat dels ausetans esmentada per Plini amb l'Ausa de Ptolomeu i situant-la a Vic: FLÓREZ, P.E., *España Sagrada*, Madrid 1774. SAN JERÓNIMO, P.A., *Miscelánea de varias observaciones sobre las más notables antigüedades de la ciudad de Vic*, Vic 1786. CEAN BERMÚDEZ, J., *Sumario de las antigüedades que hay en España, en especial las pertenecientes a las Bellas Artes*, Madrid 1832, p. 31. MARIANA, P. J. de, *Historia de España*, Madrid 1849; t. I. SALARICH Y VERDAGUER, J., *Vic, su historia y sus monumentos*, Vic 1854; id. *Compendio de la historia de Vic*, Vic 1860. HÜBNER, E. CIL, t. II, Berlin 1859; id, en DE RUGGIERO, E., *Dizionario epigrafico di antichità romana*, Roma 1962, vol. III, Auso. MONCADA, L., *Episcopologio Vicense*, Vic 1891, vol. I. PAULY-WISSOVA, *Real Encyclopadie*, vol IIB, Stuttgart, 1896, Ausa. GUDIOL CUNILL, J., *L'Ausa romana i el seu temple*, Vic 1907. GALSTERER, H., *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin 1971, p. 13, nota 49 i p. 69. JUNYENT, E., *Guia turística de Vic y Comarca*, Vic 1965. Id. *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona 1976. ALMAGRO, M., - SERRA RÀFOLS, J. de C., - COLOMINAS ROCA, J., *Carta Arqueològica de España*. Barcelona-Madrid 1945, p. 221-224. GROS, M., *Moneda ibèrica ausetana a «Ausa»*, I (Vic 1952-54), p. 104. ABADAL Y VINYALS, R., *Els precedents antics a la Història de Catalunya*, Barcelona 1967. TARRADELL, M., *Las ciudades romanas en el este de Hispania*, *Symposium de ciudades Augústeas I* (Zaragoza 1976), p. 291. MOLAS I FONT, M.ª D., *Acerca de la Urbe Ausetanorum y la ciudad Romana de Ausa*, a S.E.A.A., XLV Universitat de Valladolid 1979.
 68. DELGADO, A., *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, Sevilla, i 76, vol. III, p. 422.
 69. SALA, L., *¿Fue la ciudad de Eusti la antecesora de Caldas de*

- montbui?, «Caldes de Montbui», n.º 1126, I (1966).
70. CASTILLO, A. del, *La Costa Brava en la antigüedad*, a «Empúries» I (1939).
 71. Mela, en el segle I, (II, 90), cita Blande (Blanes) prop de la desembocadura de la Tordera, i al nord, prop de Rhode, el riu Ticis. Plini, també en el segle I (N.H., III, 22), esmenta a la costa, després de Baetulo (Badalona) i de Iluro (Mataró), el riu Arnun, Blandae, el riu Alba, Emporiae, el riu Ticer i finalment el Venus Pyrenaea.
 72. Nolla, J. M., *La ciudad romana de Gerunda*, Resum tesi de doctorat, Barcelona 1977, pp. 16-17.
 73. VILAR, M.^a del V., *Tesi de Doctorat sobre la comarca de la Selva*, (inèdita). L'autora considera que els dominis dels ausetans no havien tocat mai al mar, si bé per l'extrem sud-est hi eren força propers.- Hostalric seria un poblat ibèric laietà, Montsolís, ausetà-. Els seus límits vers el nord-est serien difícils de precisar a causa de l'estretor de la Vall del Ter fins després de la Cellera. Àdhuc prop de Girona les terres serien ausetanes i Gerunda formaria part de l'àrea d'influència indigeta.
 74. CASTILLO, A., I, 1929, *op. cit.*
 75. ESTEVEZ, J. - VILA, A., *Els primers pobladors d'Osona*, a «Vic» (1981).

II. ELS DOCUMENTS MATERIALS ESCRITS

1. VILLARONGA, L., *Numismática Antiga de Hispània*, Barcelonà, 1979, p. 132.
2. Sobre l'aparició del denari romà vers l'any —195 i de la seva repercussió en el futur desenvolupament de la moneda ibèrica, vegeu VILLARONGA, L., *Los inicios de la acuñación del dnario ibérico*, a IX Congrès Nacional d'Arqueologia, Valladolid, 1965, pp. 301-307. Id. *Sistematización del Bronce Ibérico Emporitano*, a «Acta Numismática» II (Barcelona 1972), p. 58.
3. Per a més ampliació al respecte i la relació del genet en marxa i el cap de baró amb els Dioscurs representats en els denaris romans, VILLARONGA, L., *El hallazgo de Balsareny*, a «Numerario Hispánica» X, n.º. 19-20 (1961), pp. 14-16.
4. Segons Titus Livi, 39, 56, els ausetans van ésser pacificats definitivament a l'any —183, trenta-cinc anys després del desembarc de Gneu C. Escipió a Empúries. Kese fou de bell antuvi aliada dels romans i Tarraco passà a ser la primera capital de la província Tarraconense. *Iltirta* era estretament relacionada amb *Empòrion* a través del riu Ebre i la costa.
5. Sobre l'existència de possibles divisors del denari de plata ausetà, si bé molt hipotètica, vegeu GUADAN, A, M. *Sobre una moneda de plata de atribución incierta*, «Numisma» 21 (1956), pp. 9-15. VEGUE, P., *Un nou divisor de plata ibèric*, a «Acta Numismática» I (1971), pp. 45-50.

6. GUADAN, A. M., VILLARONGA, L., *Las corrientes económicas del nordeste hispánico a la luz de las fuentes numismáticas*, a «Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia» 5 (1968), p. 59.
7. MARTÍN VALLS, R., *La circulación monetaria ibérica*, Valladolid 1967, pp. 29-30.
8. VILLARONGA, L., 1961, op. cit. pp. 60-61, diu que hi ha documents medievals que parlen de la Vall de l'Orritenc i del poble d'Orrit a la Noguera Ribagorçana.
9. COROMINES, J., *Estudios de toponimia catalana*, vol. I, Barcelona 1965, p. 209.
10. VILLARONGA, L., 1961, op. cit. p. 61.
11. RIBAS, M., *El poblament d'Ilduro*, IEC, Barcelona 1952. Id. *Origen i fets històrics de Mataró*, Mataró 1954. Id. *Datos interesantes sobre las monedas de Iluro*, a «Pyrenae» 9 (Barcelona).
12. Ptolomeu, a DELGADO, A., *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, Sevilla 1871-76, vol. III, p. 31.
13. Com és el cas del nom ibèric Baitolo, que es transformà en Baetulo, la Badalona romana.
14. VILLARONGA, L., 1979, op. cit. p. 270.
15. Manquen per complert estudis referents a la circulació monetària romana a la comarca d'Osona.
16. GUADAN, A. M., —VILLARONGA, L., 1968, op. cit. p. 61.
17. MALUQUER DE MOTES, J., *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*, Barcelona, 1968, p. 64.
18. MALUQUER DE MOTES, J., op. cit. p. 65.
19. La difusió de la moneda ibèrica cap a l'interior de la Península va fer que en la Celtibèria trobin elements propis de l'iber. Així mateix les inscripcions de la vessant mediterrània, dels dos darrers segles del primer mil·lenni abans del canvi d'era, ofereixen una gran regularitat, si les comparem amb les dels dos segles anteriors.
20. Des de fa uns anys, s'hi porten a terme excavacions arqueològiques dirigides per la Dra. Immaculada Ollich i Castanyer.
21. Les altres dues són les de Cogul (Lleida) i la de Peñalba de Villatar (Terol).
22. MALUQUER DE MOTES, J., *Nuevas inscripciones ibéricas en Cataluña* a «Pyrenae» 12 (Barcelona 1976), p. 189.
23. Fou trobada a l'any 1929 a la casa de la Roca on era utilitzada com a pedra de construcció. Avui és dipositada en el pati del MEV. NAVAL Y AYERBE, F., *Una estela ibérica ausetana*, a BRAH (Madrid 1929), VILAPLANA, J., *Estela ibérica ausetana*, a «Ausa» I (Vic 1952-54), pp. 101-103.
24. GÓMEZ MORENO, M., *Sobre los iberos*, a «Misceláneas de Arte y de Arqueología» (Madrid 1949), nº. 11, p. 289. MALUQUER DE MOTES, J., *Epigrafía prelatina*, Barcelona 1968, nº. 257, pp. 66-67.
25. Pertany a la forma I de la classificació establerta per Nino Lamboglia per a la ceràmica capaniana de vernís negre. La peça és dipositada en el Museu local de la població de Tona.
26. MALUQUER DE MOTES, J., *Dos grafitos ibéricos con nombre lati-*

- no, a «Zephyrus» XIV (1963), pp. 109-110. SANMARTÍ, E., *Un lote de cerámicas de barniz negro procedente de Tona (Plana de Vic) Barcelona*, a «Pyrenae» 10, (1974), pp. 135-150.
27. Correspon a la forma 2 de la classificació de Lamboglia. Es conserva en el Museu provisional de Manlleu.
 28. MALUQUER DE MOTES, J., *La epigrafía prelatina de la Península Ibérica*, Barcelona 1968, p.63.
 29. Pertany a la forma 3, vas «a pisside», de la classificació de Nino Lamboglia. És dipositat en el Museu provisional de Manlleu.
 30. ALBERTOS FIRMAT, L., *La onomástica privada de la Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca, 1966.
 31. ALBERTOS FIRMAT, L., 1966, op. cit., pp. 23 i 288: hi ha un nom del mateix radical en la Germania Inferior, *Amusanus*; els sufixos en *-icus* són molt freqüents, però no només en les llengües celtes *-Amusic* n'és un cas—, sinó en altres llengües indoeuropees, com per exemple l'il·liri, i fins i tot pot tenir un origen pre-indoeuropeu.
 32. CIL, II, Bonlú, 1869.
 33. GUDIOL, J., 1907, pp. 42-43. MARINER BIGORRA, S., *Correcciones a lecturas de epígrafes barcinonenses del Museo Arqueológico de Barcelona*, a «Empúries» 28 (1966), p. 126, lám. IIa. Id. *Inscripciones romanas de Barcelona*, Barcelona 1973, n.º 86. VIVES, J. *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona 1971, n.º 1354. JUNYENT, E., 1976, p. 24. Per a aquesta i les restants inscripcions aparegudes amb anterioritat a l'any 1869, cal veure HUBNER, E., *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II: *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, Berlín 1869, on hi ha recollida tota la bibliografia anterior.
 34. BALIL, A., *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*, Madrid 1964, p. 75, nota 57. GUDIOL, J., a la p. 43; nota 35, escriu: *Si aquesta que conservem s'aixecà a Barcelona, era encara més natural que cosa semblant se fés dintre la mateixa Ausa.*
 35. GUDIOL, J., 1907, pp. 40-41. VIVES, J., 1971, op. cit., n.º 6402. JUNYENT, E., 1976, p. 25.
 36. VAGLIERI, D., *Hispanorum Cohortes*, a *Dizionario Epigrafico di Antichità Romana*, de Ettore DE RUGGIERO, Roma 1962, pp. 749-754.
 37. Respecte al paper de l'exèrcit romà i de la milícia indígena en el procés de romanització de Catalunya, BALIL, A., *Algunos aspectos del proceso de romanización de Catalunya*, a «Empúries» XVII-XVIII (1955-56), pp. 39-57.
 38. Inicialment, es col·locà a l'església de Santa Eulàlia, on avui hi ha el convent de les Carmelites Terciàries. A l'any 1654 es traslladà a la catedral amb motiu de l'enderroc de la capella. La inscripció, que ofereix el nom de la deessa quasi esborrat, és recollida per Hübner, Vives i Etienne com a dedicada a la deessa Minerva; nogensmenys, llegida detingudament, considerem més correcte llegir Diana, tal com en el seu dia ho feren Ripoll, Salarich, Gudiol i Junyent. GUDIOL, J., 1907, pp. 44-45. VIVES, J., 1971,

n.º 393.

39. ETIENNE, R., *Le Culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, París 1958, p. 272, nota 6.
40. GUDIOL, J., 1907, pp. 55-56. VIVES, J., 1971, n.º 4614. JUNYENT, E., 1976, p. 27.
41. DE RIUGGIERO, E., *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, III, Roma 1962, pp. 374-376. BATLLE, P., *Epigrafía Latina*, Barcelona 1963, pp. 32-33.
42. Aquest tema i d'altres que hi estan relacionats, són tractats en el darrer capítol de l'obra.
43. L'existència de la inscripció n.º 6, de l'ausetà Luci Porci Parteni, ens ha estat amablement notificada per Jordi Pardo, de l'equip del Museu de Granollers. Donat que la seva existència fou coneguda poc abans que aquest treball passés a la impremta, l'exposició de la làpida s'ha fet només com a notícia i no com a estudi.
44. Agraïm a Joan Santmartí les orientacions donades al respecte.
45. VIVES, J., 1971, p. 764.
46. VIVES, J., 1971, p. 144.
47. En aquesta línia, s'inscriuen el seguit d'inscripcions falses, fruit d'erudits dels segles passats davant el desig d'enaltir l'antiguitat del país. La més representativa és la dedicada a Aulo Maevio en la qual, al llarg de vint-i-sis ratlles, s'expliquen la vida i miracles d'aquest famós ausetà: FINESTRES, F., *Inscriptiones romanae in Catalonia post vulgatam syllogem, Cervariae Lacetanorum* 1769, pp. 213-216. PUJADES, G., *Crónica universal del principado de Catalunya*, Barcelona 1831, T. II, libro III, cap. LXIX, pp. 179-183. En la mateixa idea se situa la inscripció funerària dedicada pels soldats ausetans al seu cap Sertori, comentada en el capítol primer dedicat a les Fonts escrites.
48. CRINITI, N., *L'Epigrafe di Asculum di Gn. Pompeo Strabone*, Milà 1970, p. 183.
49. CRINITI, N., 1970, p. 185.
50. CRINITI, N., 1970, p. 194.
51. CRINITI, N., 1970, p. 193.
52. GATTI, G., *Lamina di bronzo con iscrizione riferibile alla guerra dei socii italici*, «Bull. Comm. Arch. Com.», XXXVI, 1908 (1909), pp. 169-226. CAGNAT, R., *Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine*, a «Rev. Arch.», IV, T. XIII (1909), pp. 442-445. SCHUCHARDT, H., *Iberische Personennamen*, a «Rev. Intern. Etud. Basq.», III (1909), pp. 237-247. LOMMATZSCH, E., CIL, I, 2, f. I 2, Berlín (1918). PAIS, E., *Il decreto di Gn. Pompeo Strabone sulla cittadinanza romana dei cavalieri Ispani*, a «St. Stor. Ant. Class.», II (1909), pp. 113-162. GOMEZ MORENO, M., *Sobre los iberos y su lengua*, a «Homenaje a R. Menéndez Pidal», III (Madrid 1925), pp. 475-497. Id. *Sobre los iberos. El Bronce de Ascoli*, a «Misceláneas» (Madrid 1949), pp. 245-250. GARCIA Y BELLIDO, A., *La península Ibérica en los comienzos de su historia*, Madrid 1953, p. 115. Id. *Participación de los milites hispanos en la historia romana durante el siglo I a.c.*, a «Archivo de Beja» XX-XXI (1963-64), pp. 49-52. PALOMAR

- LAPESA, M., *La onomástica ibérica*, p. 98. ALBERTOS FIRMAT, M.ª L., *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca 1966, pp. 240-264. Hi ha autors que llegeixen [C]ilicenses.; DEGRASSI, A., *Inscriptiones Latinae Liberae Republicae*, II, Florència 1963, i d'altres [L]ucenses.; CICHORIUS, C., *Das offizierkorps eines Römischen Heeres aus dem Bundesgenoss en Kriege*, a «Römische Studien» (Leipzig), pp. 130-185. L'obra de Criniti, la darrera apareguda i la més completa sobre l'epígraf d'Ascoli, planteja la hipòtesi que sia [...] licenses i no [...]ucenses; es tractaria llavors d'una ètnia difícil d'identificar, però situable en el marc del nord-est de la Península.
53. ALBERTOS FIRMAT, L., *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca 1966, p. 211.
 54. ALBERTOS FIRMAT, L., 1966, pp. 220, 262, 272, 273.
 55. CRINITI, N., 1970, p. 199.
 56. ROLDAN HERVAS, J.M., *Itineraria Hispania*, Madrid 1975, p. 7.
 57. VIGIL, M., *Historia de España. Edad Antigua*, Madrid 1973, p. 322.
 58. MARCHETTI, M., *Hispania*, a *Dizionario Epigrafico* de E. DE RUGIERO, Roma 1962, p. 855.
 59. Vegeu al respecte: ROLDAN HERVAS, J.M., 1975, op. cit.
 60. BALIL, A., *La España romana siglos (I-III)*, a *Historia Social y Económica*, 3, Madrid 1975, p. 26.
 61. BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera*, 1, Barcelona 1979, p. 360.
 62. GALADIES, D. M., *Recuerdo histórico de la carretera de Barcelona a Vic*, Viv 1846, pp. 4-5.
 63. JUNYENT, E., *Un nuevo miliario ausetano*, a «Ausa» II (1955), pp. 151-153.
 64. CAGNAT, R., *Cours d'épigraphie latine*, París 1914, p. 443.
 65. BATISTA, R., *Sepulcros megalíticos de la comarca de Vic*, Barcelona 1963.
 66. BLAZES, A., *Vias romanas de Catalunya y Valencia*, a «J.S.E.A. Memórias», (1925-25).
 67. ROLDAN HERVAS, 1975, op. cit.
 68. El tram empedrat de la zona de Vilamajor es troba actualment cobert de terra i de pedres per tal de facilitar el camí al bestiar.
 69. SALA, L., 1966, op. cit., n°. 1126, I.
 70. BATISTA, R., *Los restos de la via romana de Parpers en el término municipal de Argentona*, a «Miscelánea Arqueológica» II (Barcelona 1974), pp. 125-133.
 71. Els conservats són avui dipositats en el pati del M.E.V., Vegeu, RIPOLL, J., *Inscripción romana-imperial descubierta en el Congost*, a «La Societat» vol. I (1842-1843), pp. 564-567. Pt 1 MARGALL, F., *Catalunya*, Barcelona 1952, p. 155. SALARICH, J., *Vic, su historia y sus monumentos*, Vic 1954, p. 83. FITA, F., *Lápidas romanas inéditas*, a «B.R.A.H.» 19 (Madrid, 1891), pp. 521-538. GUDIOL, J., *L'Ausa romana i el seu temple*, Vic 1907, pp. 48-54. JUNYENT, E., *Un nuevo miliario ausetano*, a «Ausa» II (Vic 1955), pp. 148-152.

72. Marchetti atribueix els mil·liaris CIL. 4957 i 1958 a la Via Augusta, MARCHETTI, M., *Hispania*, a *Dizionario Epigrafico di Antichità Romana* de E. DE RUGGIERO, Roma 1962 p. 857.
73. GUDIOL Y CUNILL, J., *El Canonge Ripoll*, Vic 1916, p. 13.
74. ESTRADA, J., — VILLARONGA, L., *La Lauro monetali el hallazgo de Cànoves*, a «Empúries» XXVIII (Barcelona 1967).
75. ESTRADA, J., — VILLARONGA, L., 1967, op. cit. p. 164.
76. PLADEVALL, A., *Els ponts del Ter a les Guillerries*, a «RV. Montanya» any XXII, núm. 120-124, pp. 346-360 (Barcelona 1960).
77. Informació facilitada pel Dr. A. Pladevall.
78. APARICI, J., *Nueva descripción geográfica del Principado de Catalunya*, dedicat l'any 1720 al rei Felip V per l'autor i publicat en el 1769.
79. ABADAL, R., *Els primers comtes catalans*, Barcelona 1958.
80. UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X*, Barcelona 1951, nº. 159.
81. A.C.V., cal. 6, núm. 802. Informació facilitada per Ramon Ordeig.
82. ORDEIG, R., *Els orígens històrics de Vic*, p. 48, nota 48.
83. FLÓREZ, E., *España Sagrada*, Madrid 1751, VI, p. 541. MADÓZ, P., *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España* Madrid 1874, III, PUJADES, G., *Crónica Universal del Principado de Catalunya*, Barcelona 1831, III, p. 260.
84. SOLÀ, F., *Història de Torelló*, Torelló 1947, p. 46.
85. PARASSOLS I PI, P., *La Vil·la de Sant Feliu de Torelló*, «RV. Històrica» II (Torelló 1876), p. 13.
86. SERRA Y BOSCH, A., *Prontuario de la mayor parte de caminos y veredas del Principado de Catalunya, con los pueblos y posadas situados en sus carreteras y las horas que a paso de tropa distan unos de otros*, Barcelona 1814, nº. 47.
87. GALADIES, D.M., *Recuerdo histórico de la carretera de Barcelona a Vic*, Vic 1846, pp. 35-36.
88. ABADAL, R., *Els precedents antics a la història de Catalunya*, Barcelona 1967, p. 90.
89. A.C.V. calaix 6, any 928.
90. SERRA Y BOSCH, A., 1814, op. cit. Camino nº. 52 de Vic a Hostalrich por Arbúcies, a paso de tropa 9 1/4.
91. GALADIES, D.M., 1846, op. cit. pp. 7-8.

III. ELS DOCUMENTS ARQUEOLÒGICS. L'ARQUEOLOGIA ROMANA DE LA CIUTAT DE VIC

1. Cal veure en concret sobre aquesta etapa l'obra: ORDEIG I MATA, R., *Els orígens històrics de Vic*, Vic 1981. I de manera més general, JUNYENT, E., *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona 1976.
2. Com a resum de la història de la descoberta del temple cal veure

- com a darrer treball que inclou la bibliografia anterior, ORDEIG I MATA, R., *El descobriment del temple romà el 1882*, a «Revista Vic», 5/VII/1982 .
3. MONTCADA, J. LL., *Episcopologio de Vich*, Vic 1891, vol. I, p. 285 .
 4. Referent a les diferents fases de restauració del temple vegeu, JUNYENT, E., *La restauración del templo romano*, a «Ausa» III (1959), pp. 241-242 .
 5. GUDIOL I CUNILL, J., *Descripció del temple romà*, a *L'Ausa romana el seu temple*, Vic 1907, pp. 67-100.
 6. PUIG I CADAVALCH, J., *El temple de Vich*, a *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 107-111 .
 7. Com per exemple, PERICOT, Ll., *Història de España. Èpocas primitiva y romana*, Barcelona 1934, p. 549. TARACENA, B., *Arte Romano*, a *Ars Hispaniae*, Madrid 1947, p. 48. CARO BAROJA, J., *España primitiva y romana*, Barcelona 1957, f. 203. TARRADELL, M., *Prehistòria i Antiguitat*, a *Història dels Catalans*, vol. I, Barcelona 1961, pp. 363-365 .
 8. PUIG I CADAVALCH, J., 1934, op. cit. pp. 107-108 .
 9. Es tracta en concret d'un plat de ceràmica vidriada i de color de mel d'un tipus que els forns de terrissa de la zona, com el de Folgueroles, no començaren a fabricar abans del segle XVIII .
 10. BOETHIUS, A., - WARD PERKINS, J. B., *Etruscan and Roman Architecture*, Gran Bretanya 1970, pp. 42-43 .
 11. La Maison Carrée de Nîmes és un exemple de podi massís en el qual, en un moment donat, s'obrí un pou i unes galeries, AMY, R., -GROS, P., *La Maison Carrée de Nîmes*, París 1979 .
 12. ROMANELLI, P., *Topografia e Archeologia dell'Africa Romana*, A.C. VII, Torí 1976, p. 117 .
 13. WARD PERKINS, J. B., *Arquitectura romana*, Madrid 1976, f. 275 .
 14. A la basílica de Bulla Regia els espais d'entremig són reomplerts per *opus reticulatum*: BESCHAOUCH, A., - HANOVER, R., - THEBERT, Y., *Les ruines de Bulla Regia*, Roma 1977, ff. 10-11 .
 15. BERTHIER, A., *L'Algérie et son passé*, París 1951, Djemila, basílica paleocristiana del segle IV, ff. 60,61,63.
 16. ROMANELLI, P., 1970, op. cit. p. 122.
 17. E. A. A., veu *Pola, temple de*, .
 18. ROMANELLI, P., 1970, op. cit., p. 122 .
 19. WARD PERKINS, A. R., 1976, op. cit., f. 275 .
 20. VILIMKOVA, M., *Roman Art in Africa*, Londres 1963, f. 54.
 21. VITRUVI, M. L., *Los diez libros de arquitectura*, Barcelona 1970, Llibre tercer .
 22. VITRUVI, M. L., 1970, op. cit. .
 23. PENSABENE, P., *I capitelli*, a *Scavi di Ostia*, vol. VII, Roma 1973 .
 24. Agraïm a Montserrat Recasens la seva col·laboració en l'estudi dels capitells del temple, del Roser i el del Tossell.
 25. ROMANELLI, P. 1970, op. cit. p. 53.
 26. GARCÍA Y BELLIDO, A., 1972, op. cit. f. 238. E.E.A. *Pola, temple de*, f. 273.
 27. WARD PERKINS, J. B., 1976, op. cit. f. 275.

28. LEZINE, A., *Architecture Romaine d'Afrique*, Tunis 1961, f. 29,49.
29. VILIMKOVA, M., 1963, op. cit. f. 54.
30. GARCÍA Y BELLIDO, A., 1972, op. cit. f. 237, de columnes es-triades.
31. E.A.A., *Pola, temple de*, f. 73.
32. ROMANELLI, P., 1970, op. cit. p. 118.
33. Com per exemple, el capitolí de Dugga i el de Sbeitla: WARD PERKINS, J. B., 1976, op. cit. f. 275.
34. Les excavacions de l'any 1980 foren realitzades pel Museu Ar-queològic de la Diputació de Barcelona, sota la direcció del Dr. Enric Santmartí, qui amablement ens facilità les dades esmenta-des; es tracta de ceràmica sigillata clara, apareguda en el fons de la fossa de fonamentació de l'edifici. Materials inèdits.
35. L'informe complet d'aquests treballs, encara en curs d'estudi, seran presentats com a comunicació al Sympòsium sobre *El poblament antic a la Comarca d'Osona*, a celebrar a Vic els dies 26 i 27 de novembre de 1982, com a commemoració del centenari del descobriment del temple romà.
36. Aquesta ceràmica es troba avui dipositada en el MEV.
37. OSWALD, F., *Index of potters stamps on the terra sigillata*, Magidunum 1931, p. 219.
38. PONSICH, M., *Les lampes en terre cuite de la Maurétanie Tingi-tane*, Rabat, 1961, pp. 35-36.
39. VIVES, A., *La moneda Hispànica*, Madrid, 1926, XXVIII,12.
- VILLARONGA, L., *Numismática Antigua de Hispania*, Barcelona 1979, n.º 284, pp. 128-129.
40. L'estudi de la vil·la romana del Puig d'en Planes és en curs d'estudi per l'autora d'aquesta obra.
41. Vegeu el capítol dedicat a l'epigrafia llatina.
42. La vil·la romana de la Caseta o Molí d'en Llovet fou arrasada fa uns anys quan es rebaixà la zona per tal de construir-hi el polígon industrial de Vic.
43. Veure per als unguentaris, n.º 3 i 4, ISING, C., *Roman glass from dated finds Groningen/Dajakartal 1957*, formes 26 i 26b.
Les dues peces són recollides com *segurament visigòtiques per* GUDIOL RICART, J., *Els vidres catalans*, Barcelona 1936, p. 26.
44. ALMAGRO, M., *Las necrópolis de Ampurias*, Barcelona 1955, vol. I, p. 79, n.º 717.
45. GUDIOL CUNILL, J., *L'Ausa romana i el seu temple*, Vic 1907, p. 57.
46. Les excavacions en el Fossar de Sant Joan, en el sector correspo-nent al carrer del Cloquer, es realitzaren com a campanya de salvació davant les obres de remodelació del paviment del carrer que afectaven l'àrea de l'esmentat cementiri. Els treballs posaren de relleu dos nivells d'enterraments, l'inferior de tombes antropo-morfes del segle X i el superior de lloses del segle XI.
47. GUDIOL CUNILL, J., op. cit., 1907, p. 57.
48. Aquests treballs d'excavació formen part del programa d'investi-gació arqueològica realitzat a la ciutat de Vic per la Universitat de Barcelona, a partir dels Departaments d'Història Antiga i d'Història Medieval, sota el patrocini de la Generalitat de Cata-

lunya.

49. LAMBOGLIA, N., *Una tomba romana scoperta a Bordighera*, a «Rv. di Studi Liguri» 24 (Bordighera 1958), p. 131. EGGERS, H. J., *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951, tav. 15, f. 216. ALARCAO, J. A., *Vidrios romanos de Conimbriga*, 1965, p. 64, n.º 84.
50. ISING, C., 1957, op. cit. f. 62. LANCEL, S., *Verrerie antique de Tipasa*, París 1967, f. 2.
51. PENSABENE, P., 1973, op. cit., n.º 569.
52. B.S.E.C.E. Vic, 1922, segona època, n.º 3. Per al forn de Vil·lleons, vegeu: GUDIOL, J., *La nova instal·lació ausetana*, Vic 1920, p. 15. B.C. Gurb, 1919, n.º 2.
53. B. C. Gurb, 1920, vol. I, n.º 9. Id., 1920, n.º 15: *sitges excavades en el Coll de Vic amb molt de ferro i una espasa de 10 cm. de llarg*. JUNYENT, E., *La industria del hierro*, a «Ausa» I (1952-54), p. 8.
54. B.C. Gurb, 1919-1921.
55. B.C. Gurb, v. I, n.º 8.
56. ORDEIG, R., *Els orígens històrics de Vic*, Vic 1981, p. 49-50.
57. B.C. Gurb, n.º 1, 1918. B.S.E.C.E. Vic, n.º 23, 1921.
58. Els materials romans del Pont del Gurri són en curs d'estudi, juntament amb els de la vil·la del Puig d'en Planes, per l'autora d'aquest treball.
59. OSWALD, F., - PRYCE, D., *An introduction to the study of terra sigillata*, Londres, 1966, pp. 78, 106, 177, 181-183, 189-191,....
60. PONSICH, M., *Les Lampes romaines en terre cuite de la Mauritanie Tingitaine*, Rabat 1961, tipus IIA. DENEAUVE, J., *Les lampes de Cartage*, París 1969, tipus IVA.
61. VEGAS, M., *La ceràmica común del Mediterráneo Occidental*, Barcelona 1973, p. 124.
62. BELTRAN, M., *Las ánforas romanas de España*, Saragossa 1970, p. 118, n.º 19.
63. MATTINGLY, H., - SYDENHAM, E.A., *The Roman Imperial Coinage*, vol. III, Londres 1928, n.º 66.
64. COLOMINES ROCA, J., *Necrópolis ibero-romana del Puig d'en Planes*, a «A.I.E.C.» VI (Barcelona 1915-1920), p. 720. GUDIOL I CUNILL, J., *Arqueologia Sagrada*, Vic 1931, p. 65. B.S.E.C.E. Vic, 1921, n.º 23; 1922, n.º I, segona època.
65. OXE, A., - COMFORT, H., C.V.A., Bon 1968, n.º 559.
66. OXE-COMFORT, 1968, op. cit., n.º 1.651.
67. OSWALD, F., - PRYCE, D., 1966, op. cit., p. 24, n.º 8.
68. OSWALD, - PRYCE, 1966, op. cit. p. 314.
69. VEGAS, M., 1973, op. cit. p. 65, tipus 24a.
70. VEGAS, 1973, op. cit. com per exemple la forma de Vegas 35.
71. VEGAS, 1973, op. cit. p. 82, tipus 34b.
72. VEGAS, 1973, op. cit., p. 85, tipus 32.
73. ISING, C., *Roman glass from dated finds*, Groningen/Dajakarta, 1957, tipus 3a. MEZQUIRIZ, M.ª A., *Pompaelo*, I, Pamplona, 1958, p. 304.

IV. ELS AUSETANS I LA CIUTAT D'AUSA

1. HUNTINGFORD, E. - MOLAS, M.ª D., *El jaciment ibero-romà de La Caseta (Manlleu) a «Ausa» VIII (1975-79)*, pp. 156-164.
2. A L'Esquerda, al costat d'un important poblat medieval, hi ha una muralla, de moment de datació difícil, però és possible que sigui ibèrica. En el lloc s'hi recull, a més a més, ceràmica campaniana de vernís negre que es pot remuntar al segle -III. La península de L'Esquerda s'aixeca quan el Ter entra a Les Guilleries, i ofereix unes possibilitats de control i defensa del territori immillorables.
3. Cal esmentar, dins d'aquest tercer grup, la troballa a Les Escomes (Tona) d'un lot de ceràmica campaniana del segle -III.
4. Vegeu al respecte, el capítol III, *L'Arqueologia de la ciutat de Vic*.
5. ARRIBAS, A., *L'economia i les estructures socio-polítiques dels ibers*, a *Història de Catalunya*. Salvat, Barcelona, 1978, p. 204. L'enfrontament entre diferents ciutats per problemes de regadiu és ben documentat en el Bronze de Contrebia. Vegeu FATAS, G., *El Bronze de Contrebia Belaisca*, a CTEEHAR., 15, 1981, pp. 57-66. MARINER, S., *Il Bronzo di Contrebia: studio linguistico a id.* pp. 67-94. TORRENT, A., *Consideraciones jurídicas sobre el Bronce de Contrebia*, a id., pp. 95-104.
6. Sobre l'instrumental ibèric, vegeu SANAHUJA, E., *Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época ibero-romana en Catalunya a «Pyrenae» 7 (1971)*, pp. 61-110.
7. HUNTINGFORD, E., - MOLAS, M.ª D., 1977, *op. cit.*
8. VILLARONGA, L., *El hallazgo de Balsareny*, a «Numerario Hispánico» X, n.º 19-20, (Madrid 1961), p. 57.
9. En el lloc s'estan portant a terme excavacions arqueològiques des de 1981, dirigides pels llicenciats M.ª D. Buixó i M. Molist, i patrocinades pel Servei d'Excavacions de la Generalitat de Catalunya.
10. HUNTINGFORD, E., - MOLAS, M.ª D., *op. cit.* 1977.
11. Són diversos els forns de pa casolans documentats en el món ibèric, com per exemple en el poblat del Molí de l'Espígol, descobert en la companyia de l'any 1981, i també a Margalef (Torregrossa, Les Garrigues), La Ferredura (Ulldecona, Baix Ebre), Burriac (Maresme) i Ullastret (Empordà).
12. El vas Cazurro trobat a Empúries, en el qual hi ha una escena de cacera pintada, és un dels pocs exemplars de vasos pintats-figurats apareguts a Catalunya.
13. COLOMINAS ROCA, J., *Forn de ceràmica ibèrica del Pinós*, a A.I.E.C. VIII (1927-31), pp. 54-55. Sobre els forns de Fontscalders i de Rubí, vegeu: Id. *Un forn de ceràmica ibèrica de Rubí*, a A.I.E.C., VII (1921-26), Id. i PUIG I CADAFALCH, J., *El forn ibèric de Fontscalders. L'excavació i les troballes*, a A.I.E.C., VI (1915-20).
14. JUNYENT, E., *Problemàtica general de la iberització en la Catalunya interior*, a «Empúries» 38-40, p. 181.

15. Vegeu HUNTINGFORD, E. - MOLAS, M.D., 1977, *op. cit.*
16. ARRIBAS, A., *L'economia i les estructures socio-polítiques dels ibers*, a *Història de Catalunya*, Salvat, p. 197.
17. La cremació era el ritual funerari estès entre els ibers.
18. Vegeu al respecte MALUQUER DE MOTES, J., *Proceso histórico económico de la primitiva población peninsular*, Barcelona 1972, pp. 86-87.
19. ARRIBAS, A., 1978, *op. cit.* p. 205.
20. Vegeu el capítol primer, dedicat a les Fonts escrites. Sobre l'existència de dues coalicions enfrontades, RODRÍGUEZ ADRADOS, F., *Las rivalidades de las tribus del N.E. español y la conquista romana*, a *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, vol. I, Madrid 1950.
21. Fet que, en bona part, creiem que està relacionat amb la circumstància que la Plana és neta de bosc i, per tant, més fàcil de prospeccionar i de donar-s'hi troballes de tipus arqueològic.
22. TARRADELL, M., *La romanització*, a *Història de Catalunya*, Salvat, 1978, p. 226.
23. MANGAS MANJARRÉS, J., *Hispania Romana*, a *Historia de España* 2/historia 16, Madrid 1980, p. 39.
24. Vegeu l'apartat dedicat a la moneda ausetana, dins el capítol II.
25. ALBERTINI, E., *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, París 1923, p. 95.
26. Sobre el dret llatí, cal veure DAREMBERG, Ch., - SAGLIO, E., - POTTIER, E., *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, París 1877-1919, *Latini*. AGUADO BLEYE, P., *España Romana*, a *Historia de España* dirigida per Menéndez Pidal, Madrid 1971, p. 295... MARCHETTI, M., *Hispania*, a *Dizionario Epigrafico di Antichità Romana* de Ettore de Ruggiero, Roma 1962.
27. Vegeu al respecte, l'apartat sobre l'epigrafia llatina en el capítol II.
28. Sobre el paper de l'exèrcit romà en el procés de romanització de la Península, BALIL, A., *Algunos aspectos del proceso de la romanización de Catalunya*, a «Empúries» XVII-XVIII (1955-56), pp. 39-57. Id. *Un factor difusor de la romanización: las tropas hispánicas al servicio de Roma (siglos -III-I)*, a «Emerita» 24 (1956), pp. 108-134. BOSCH GIMPERA, P., *Les soldats ibèriques agents d'hellenisation et romanization*, a «Mélanges J. Carcopino», París 1966. ROLDÁN, J. M., *Hispania y el ejército romano. Contribución a la Historia Social de la España Antigua*, Salamanca 1974.
29. WILSON, A.J., *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*, Manchester 1966. MENÉNDEZ PIDAL, R., *Colonización suriática de España según testimonios toponímicos e inscripcionales*, a *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid 1966.
30. Sobre la política colonitzadora de Cèsar a la Península Ibèrica, WITTINGHOFF, F., *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustur*, Wiesbaden 1952.
31. PONS, J., *Propiedad privada de la tierra y comunidades campesinas pirenaicas. Análisis de una sentencia judicial del año 193.*

- a, a *Memorias de Historia Antigua*, III, Universidad de Oviedo 1979, p. 111.
32. Vegeu l'apartat dedicat als camins antics i a les vies romanes, al capítol II.
 33. Per als treballs d'excavació portats a terme en el lloc, vegeu el capítol III, dedicat a l'arqueologia de la ciutat de Vic.
 34. DAREMBERG, Ch.,-SAGLIO, E.,- POTTIER, E., 1877-1919, *op. cit. vicius*.
 35. ORDEIG, R., 1981, *op. cit.* p. 32.
 36. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, ed. J. Vives, amb col·laboració de T. Martín i G. Martínez, España Cristiana, textos, vol. I, Barcelona-Madrid 1963.
 37. JUNYENT, E., 1976, *op. cit.* p. 33.
 38. ORDEIG, R., 1981, *op. cit.* pp. 32-33.
 39. Referent al culte imperial a la Península Ibèrica és fonamental l'obra ÉTIENNE, R., *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste a Dioclétien*, Paris, 1958.
 40. SAYAS, J.J., *La administración en el Alto Imperio*, a *Historia de España Antigua*, Madrid 1978, pp. 375-377.
 41. MANGAS MANJARRÉS, J., *Religionés romanas y orientales*, a *Historia de España Antigua*, vol. II, Madrid 1978, p. 634.
 42. PONS, J., *Algunas consideraciones sobre el sevirato como indicador de dinamismo socio-económico*, a *Memorias de Historia Antigua*, I, Universidad de Oviedo, 1977, pp. 215-219.
 43. Vegeu referent al tema, MANGAS MANJARRÉS, J., *Esclavos y libertos en la España romana*, Salamanca 1971.
 44. MANGAS MANJARRÉS, J., 1978, p. 638.
 45. PONS, J., *op. cit.*, 1977, pp. 216-17.
 46. PONS, J., *op. cit.*, 1977, p. 218.
 47. ÉTIENNE, R., *op. cit.*, 1958, p. 461, nota 1.
 48. ÉTIENNE, R., 1958, *op. cit.*, p. 272, la recull com a dedicada a Minerva.
 49. Una bona quantitat de ceràmica sigil·lata romana sudgàlica i hispànica, a grans trets característiques del segle I, és dipositada en els magatzems del Museu Episcopal de la ciutat. Al respecte, vegeu el capítol III.
 50. ORDEIG, R., 1981, *op. cit.* p. 33, gràfic.
 51. VITRUVI, M.L., *op. cit.*, 1970, llibre I, capítol VII.
 52. ORDEIG, R., 1981, *op. cit.* pp. 31-32.
 53. AMY, R., - GROS, P., *La Maison Carrée de Nîmes*, París 1979.
 54. GRANADOS, O., *El templo romano de Barcelona*, Barcelona 1978, p. 10.
 55. Vegeu al respecte l'apartat dedicat als camins antics i a les vies romanes, en el capítol II.
 56. Vegeu l'apartat dedicat als camins antics... en el capítol II.
 57. JUNYENT, E., *La primitiva sede episcopal de Ausona*, a «Ausa» V (1964-67), pp. 8-9.
 59. PALOL, P., *El Baix Imperi*, a *Història de Catalunya*, Salvat, 1978, p. 252.
 60. PALOL, P., 1978, *op. cit.* pp. 254-256.

61. *Concilios visigóticos...* 1963, op. cit.
62. La majoria es basen en documents de l'Alta Edat Mitjana exposades àmpliament per R. Ordeig en l'obra *Els Orígens històrics de Vic*, Vic, 1981, pp. 41-47, treball al qual fem constants referències, a manca de dades arqueològiques i escrites anteriors.
63. JUNYENT, E., op. cit. 1976, p. 11.
64. JUNYENT, E., 1964-67, op. cit. p. 13.
65. NADAL, Ll., *Paradís*, a «Estudis Universitaris Catalans», vol. VI (1912); pp. 238-232.
66. JUNYENT, E., 1976, p. 33.
67. El tema està àmpliament tractat en l'obra esmentada, ORDEIG, R., op. cit., 1981, pp. 46-47.
68. *El culto de los santos en la España romana i visigoda*, Madrid 1966, pp. 284-289.
69. ORDEIG, R., 1981, pp. 44-45.
70. CASADEVALL, R., *La capilla de Santa Eulalia de Vich*, Vich, 1962, pp. 6-7.
71. CASADEVALL, R., 1962, op. cit. p. 7.
72. JUNYENT, E., *La primitiva capilla de Santa Eulalia*, a «Ausona» 153, (Vic 1977), p. 2.
73. A.C.V., cal. 9, episc. I, nº. 23, i A.C.A. canc., perg., Guifré II. JUNYENT, E., *Diplomatari de la catedral de Vic: Segles X-IX*, Vic 1980, fascicle 1.
74. Vegeu l'apartat dedicat a l'epigrafia llatina, inscripció nº. 3, en el capítol II.
75. JUNYENT, E., 1976, op. cit. p. 33.
76. PALOL, P., 1978, op. cit. p.p. 254-256.
77. JUNYENT, E., 1976, op. cit. p. 33.

Bibliografia General

- ABADAL I VINYALS, R., *Els precedents antics a la Història de Catalunya*, Barcelona 1976.
- ALBERTOS FIRMAT, M.ª L., *La onomàstica personal primitiva de la Hispània Tarraconense y Bètica*, Salamanca 1966.
- ALMAGRO, M., -SERRA RÀFOLS, J. C., -COLOMINES ROCA, J., *Carta Arqueològica de Espanya*, Madrid, a F.H.A. I, Barcelona 1955.
- AVIE, R.F., *L'Ora Marítima*, a F.H.A. I, Barcelona 1955.
- CASADEVALL, R., *La capilla de Santa Eulalia de Vich*, Vic 1926.
- CEAN BERMUDEZ, J., *Sumario de las antigüedades que hay en España en especial las pertenecientes a las Bellas Artes*, Madrid 1832.
- CÈSAR, J., *De Bello Civili*, Llibre I, capítol LX, a F.H.A. VIII, Barcelona 1959; a Mariner, S., *Col. Hispànica de autores griegos y latinos.*, Alma Mater, Barcelona 1959; i a Morató, J.M., *Fundació Bernat Metge*, núm. 186, Barcelona 1973.
- COLOMINES ROCA, J., *Necrópolis ibero-romana del Puig d'en Planes*, a A.I.E.C. VI (Barcelona 1915-1920), p. 720.
- Concilios visigóticos e hispanos*, editats per J. Vives, T. Martín i G. Martínez, col. España Cristiana, textos, vol. I, Barcelona-Madrid 1963.
- CRINITI, N., *L'epigrafe di Asculum di Gn. Pompeo Strabone*, Milà 1970.
- DIVERSOS, *El temple romà de Vich*, a «Ausa» III (1958-60), pp. 241-277.
- ESTRABÒ, *Geografia de Iberia*, a F.H.A. VI (Barcelona 1952).
- FITA, F., *Lápidas romanas inéditas*, a B.R.A.H., 19, (Madrid 1891), pp. 521-538.
- FLOREZ, E., *Espanya Sagrada*, vol. XXVIII, Madrid 1774.
- GALADIES, M., *Recuerdo histórico de la carretera de Barcelona a Vich*, Vic 1846.
- GARCIA Y BELLIDO, A., *La España del siglo I de nuestra era según P. Mela y C. Plinio*, col. Austral n.º 744, Madrid 1944.
- GARCIA Y BELLIDO, A., *Espanya y los españoles hace dos mil años según la geografía de Estrabón*, col. Austral, n.º 515, Madrid 1968.
- GROS, M., *Moneda ibérica ausetana*, a «Ausa» I (1952-54) p. 104.
- GROSSE, R., *Las fuentes de la época visigoda y bizantina*, a F.H.A. IX (Barcelona 1947).
- GUDIOL, J., *L'Ausa romana y el seu temple*, Vic 1907.
- GUDIOL, J., *Ara ausetana dedicada a Diana*, a «Gazeta de Vich» núm. 272 (1916).
- GUDIOL, J., *Una estació romana al Puig d'en Planes*, a «Gazeta de Vich» núm. 455 (1917).
- GUDIOL, J., *Descobrimient d'unes sitges*, a «Gazeta de Vich», núm. 2275 (1921).
- GUDIOL, J., *Una estela ibèrica*, a «Gazeta de Vich», núm. 3256 (1921).

- GUDIOL, J., *Ausa tenia columnes*, a «Gazeta de Vich», núm. 3829 (1931).
- HUNTINGFORD, E.,-MOLAS, M.ª D., *El jaciment ibero-romà de «La Caseta» (Manlleu)*, a «Ausa» VIII (1975-79), pp. 156-164.
- JUNYENT, E., *La industria del hierro*, a «Ausa» I (1952-54), p. 340.
- JUNYENT, E., *Un nuevo miliario ausetano*, a «Ausa» II (1958-60), pp. 148-152.
- JUNYENT, E., *La restauración del templo romano*, a «Ausa» II (1958-60), pp. 241-242.
- JUNYENT, E., *La primitiva sede episcopal de Ausona*, a «Ausa» V (1964-67) pp. 8-13.
- JUNYENT, E., *Guía turística de Vich y comarca*, Vic 1965.
- JUNYENT, E., *La ciutat de Vic i la seva historia*, Barcelona 1976.
- LIVI, Titus *Historia ad urbe condita*, a F.H.A. III (Barcelona 1935).
- MALUQUER DE MOTES, J., *Dos grafitos ibéricos con nombre latino*, a «Zephyrus» XIV, (Salamanca 1963).
- MALUQUER DE MOTES, J., *Epigrafia prelatina de la Península Ibérica*, Barcelona 1968.
- MALUQUER DE MOTES, J., *Nuevas inscripciones ibéricas en Catalunya*, a «Pyrenae» 12 (Barcelona 1976).
- MARIANA, P.J. de, *Historia de España*, t.I, Madrid 1849.
- MOLAS FONT, M.ª D., *Acerca de la urbe ausetanorum y de la ciudad romana de Ausa*, a B.S.E.A.A. XLV (Valladolid 1979).
- MONCADA, L., *Episcopologio Vicense*, Vic 1857.
- NAVAL Y AYERBE, F., *Una estela ibérica ausetana*, a B.R.A.H. (Madrid 1929).
- ORDEIG, R., *Els orígens històrics de Vic*, Vic 1981.
- ORDEIG, R., *El descobriment del temple romà el 1882*, a «Vic» (1982).
- PLINI, C., *Naturalis Historia*, a F.H.A. III-VIII (Barcelona 1935, 1937, 1940, 1952, 1959); a A. Garcia y Bellido, 1944; i a edició de Jan Mayhoff, 1892-1933.
- POLIBI, *Historia*, a F.H.A., III-V (Barcelona 1935, 1937, 1940); i a Fundació Bernat Metge, núms. 46 i 75, Barcelona 1930 i 1935.
- PTOLOMEU, C., *Geografia*, Llibre II, capítol VI, «Tarraconensis situs», tabula secunda europae, editat a Amsterdam el 1966.
- PUIG I CADAFALCH, J., *El temple de Vic*, a *Arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 107-111.
- REPARAZ, G., *La Plana de Vic*, Barcelona 1928.
- RIPOLL, J., *Inscripción romana imperial descubierta en el Congost*, a «La Societat» vol. I (1842-1843), pp. 564-567.
- SALARICH, J., *Vic, su historia y sus monumentos*, Vic 1854.
- SALARICH, J., *Compendio de la historia de Vic*, Vic 1860.
- SAN JERONIMO, Padre A. de, *Miscelánea de varias observaciones sobre las más notables antigüedades de la ciudad de Vic*, Vic 1786.
- VILAPLANA, J., *Estela ibérica ausetana*, a «Ausa» I (1952-54).
- VILLARONGA, L., *El hallazgo de Balsareny*, a «Numerario Hispánico» X (Madrid 1961).
- VILLARONGA, L., *Sistematización del numerario ibérico ausetano*, a «Acta Numismática» III (Barcelona 1972).
- VILLARONGA, L., *Numismática Antigua de Hispania*, Barcelona 1979.

Índex d'il·lustracions

Mapa. La Península Ibèrica en l'Ora Marítima d'Aviè	17
Mapa. Catalunya quan el pas d'Hanníbal. Any -218	21
Mapa. Geografia de Plini. Segle I	35
Mapa. Geografia de Ptolomeu. Segle II	37
Monedes ibèriques: denari ausetà i as d'Iltirda	45
Estela ibèrica de Santa Cecília de Voltregà (Museu Episcopal de Vic)	49
Inscripció romana aprofitada com a carreu de l'església de Sant Fèlix de Canovelles (Vallès)	57
Mapa. Els camins antics i les vies romanes a la comarca d'Osona	65
Mil·liaris de la via romana de Collsuspina	71
Fotografia del descobriment del temple romà el 1882 en enderrocar el castell dels Montcada	81
Planta del temple i del castell (Publicat a <i>L'Ausa romana</i> y el seu temple de J. Gudiol)	83
Parament del mur posterior del temple	85
Capitell d'estil corinti conservat <i>in situ</i>	87
Projecció axonomètrica del temple (Publicada a <i>L'Ausa romana</i> y el seu temple de J. Gudiol)	91
Dibuixos de l'aixovar de la tomba romana de can Colomer Muntmany	95
Capitells d'estil corinti trobats a Vic: l'un, a l'església del Roser i l'altre, amb una base de columna, a la creu del Tossell	99
Dibuixos de la ceràmica romana trobada al cap del pont del Gurri i al temple romà	101
Dibuixos de la ceràmica romana trobada al Puig d'en Planes	105
Mapa. La Hispània romana vers els anys -197 al -154	111

Mapa. Divisions administratives d'August	115
Mapa. La diòcesi d'Hispania i la divisió provincial durant el Baix Imperi	125
Mapa. Restes arqueològiques de Vic	Contraportada

PROCEDÈNCIA DE LES IL·LUSTRACIONS

Mapes

M.ª Dolors Molas i Font

Fotografies

Joaquim Espona i Arumí
M.ª Dolors Molas i Font
Museu Episcopal de Vic

<i>Pròleg</i>	9
Introducció	13
Abreviatures	14
I. <i>Les Fonts escrites. Els textos.</i>	15
1. L'Ora Marítima d'Aviè	15
2. Els íbers en els textos clàssics des del segle -VI fins el -III	16
3. Els ausetans a través dels autors antics des del segle -III fins al -I	19
a. La segona Guerra Púnica (-218-206)	19
b. Rebel·lions contra Roma	25
4. La invasió dels cimbris	30
5. Els ausetans i les Guerres Civils	31
a. La Guerra Sertoriana (-82-72)	31
b. Guerra Civil entre Cèsar i Pompeu (-49-44)	33
6. Geografia dels ausetans	36
II. <i>Els documents materials escrits</i>	43
1. La moneda ibèrica ausetana	43
2. Les inscripcions ibèriques	47
3. L'epigrafia llatina	52
4. Els camins antics i les vies de comunicació a l'època romana. Els mil·liaris	63
III. <i>Els documents arqueològics. L'Arqueologia romana de la ciutat de Vic</i>	79
1. El temple romà	79
2. Els altres documents arqueològics	92
a. Els documents urbans	92
b. Els documents rurals	98

IV. <i>Els ausetans i la ciutat d'Ausa</i>	109
1. Els ausetans	109
a. El poblament i l'economia	109
b. La divisió del treball i la propietat de la terra	114
c. L'estructura socio-política. El comandament	116
d. La romanització: un llarg procés	118
2. La ciutat d'Ausa	121
a. L'emplaçament i els orígens	121
b. El règim municipal i el culte a l'emperador.	123
c. L'evolució urbana i el desenvolupament històric	126
<i>Notes</i>	133
<i>Bibliografia</i>	151
<i>Índex d'Il·lustracions</i>	153

ESCALA 1:40.000

- VIC**
- RESTES ARQUEOLÒGQUES
 - EMPLACAMENT
 - PERÍMETRE DEL SEGLE XII
 - * TEMPLE ROMÀ
 - POSSIBLE TRACAT DE LA VIA ROMANA

